

ALBUM ZWIERZĄT GOSPODARSKICH
OBJĘTYCH W POLSCE PROGRAMAMI OCHRONY
ZASOBÓW GENETYCZNYCH



Instytut Zootechniki
Państwowy Instytut Badawczy

KRS: 0000125481
NIP: 675-000-21-30
REGON: 000079728

Adres siedziby:
31-047 KRAKÓW, ul. Sarego 2
tel.: +48 12 357 27 00, +48 666 081 111

Adres do korespondencji:
32-083 BALICE, ul. Krakowska 1
tel.: +48 12 357 27 00, +48 666 081 111
www.iz.edu.pl, e-mail: sekretariat@iz.edu.pl

Wydawnictwo Naukowe Instytutu Zootechniki
Państwowego Instytutu Badawczego
Kraków 2022

Dyrektor IZ PIB: *dr Krzysztof Duda*

Praca zbiorowa pod redakcją:
prof. dr hab. Józefy Krawczyk

Recenzenci:
prof. dr hab. Grażyna Jeżewska-Witkowska
prof. dr hab. Jędrzej Krupiński



Źródło opracowań charakterystyki poszczególnych ras:
www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl

Wydawnictwo współfinansowane ze środków MRiRW (zadanie nr 03-18-19-09) oraz środków własnych Instytutu Zootechniki Państwowego Instytutu Badawczego

Opracowanie redakcyjne tekstu i redakcja techniczna:
mgr Danuta Dobrowolska

Skład i łamanie: *Roman Turowski*

Fot. w tekście: *Krzysztof Andres, Paweł Bielański, Bronisław Borys, Jolanta Calik, Danuta Dobrowolska, Fratrum Mellicidarum, Łukasz Głowacki, Wojciech Gosławski, Jakub Kalisz, Kornel Kasperek, Aldona Kawęcka, Zofia Kędzior, Michał Kolas, Zbigniew Kołodziej, Artur Kowalczyk, Anna Majewska, Adriana Mirecka, Marta Pasternak, Krzysztof Patkowski, Jagoda Płończak-Kalisz, Grażyna Polak, Andrzej Sawicki, Jacek Sikora, Ewa Sosin, Arkadiusz Szczepański, Żaneta Szweda, Magdalena Szyndler-Nęcza, Iwona Tomczyk-Wrona, Roman Turowski, Tomasz Zoń, Irena Żelanis*

Fot. na okładce: *Marta Pasternak, Roman Turowski, Krzysztof Andres*

ISBN 978-83-7607-366-8

Druk: *Marta Kumorek*
Poligraficzny Zakład Usługowy „Drukmar”, Zabierzów

ALBUM ZWIERZĄT GOSPODARSKICH
OBJĘTYCH W POLSCE PROGRAMAMI OCHRONY
ZASOBÓW GENETYCZNYCH





SPIS TREŚCI

<i>Słowo wstępne</i> (Krzysztof Duda)	9	RODZIME RASY OWIEC (81)	Owca rasy wrzosówka	83
<i>Współpraca międzynarodowa na rzecz ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich</i> (Grażyna Polak)	13	<i>Aldona Kawęcka, Marta Pasternak, Michał Puchala</i>	Owca rasy świniarka	87
RODZIME RASY KONI PRYMITYWNYCH I SZLACHETNYCH (19)			Cakiel podhalański	91
<i>Iwona Tomczyk-Wrona</i>			Polska owca górska	95
Koniki polskie	21		Polska owca górska odmiany barwnej	99
Konie huculskie	25		Merynos polski w starym typie	101
Konie małopolskie	29		Merynos barwny	102
Konie wielkopolskie	33		Owca pomorska	105
Konie śląskie	37		Owca kamieniecka	106
			Owca olkuska	109
RODZIME RASY KONI ZIMNOKRWISTYCH (41)			Owca żelaźnieńska	113
<i>Grażyna Polak</i>			Owca wielkopolska	117
Konie sokólskie	43		Owca uhruska	118
Konie sztumskie	47		Owca rasy Corriedale	121
			Polska owca pogórza	123
RODZIME RASY BYDŁA (53)			Owca rasy czarnogłówka	127
<i>Anna Majewska, Ewa Sosin</i>			Białogłowa owca mięsna	131
Bydło polskie czerwone	55			
Bydło białogrzbiete	59		RODZIME RASY KÓZ (135)	
Bydło polskie czarno-białe	63		<i>Jacek Sikora, Andrzej Jun- kuszew, Roman Niżnikowski</i>	
Bydło polskie czerwono-białe	67		Koza rasy karpackiej	137
			Koza rasy sandomierskiej	141
RODZIME RASY ŚWIŃ (71)			Koza rasy kazimierzowskiej	145
<i>Magdalena Szyndler-Nę- dza, Karolina Szulc, Anna Hammermeister</i>				
Świnie rasy puławskiej	71			
Świnie rasy złotnickiej	75			



RODZIME RASY KUR (149)*Jolanta Calik, Józefa Krawczyk, Kornel Kasperek*

Zielononózka kuropatwiana	151
Żółtonózka kuropatwiana	155
Polbar	157
Rhode Island Red (R-11)	159
Rhode Island White (A-33) i Rhode Island Red (K-22)	161
Sussex	163
Leghorn	165

RODZIME RASY GĘSI (167)*Józefa Krawczyk, Jolanta Calik, Halina Bielińska, Krzysztof Andres, Artur Kowalczyk*

Lubelska	168
Kielecka	169
Garbonosa	170
Podkarpacka	171
Biłgorajska	172
Zatorska	173
Kartuska	174
Rypińska	175
Suwalska	176
Pomorska	177
Landes	178
Romańska	179
Kubańska	180
Słowacka	181

RODZIME RASY**KACZEK (183)***Józefa Krawczyk, Jolanta Calik, Halina Bielińska, Eugeniusz Wenczek*

Kaczka pomniejszona	184	
Khaki Campbell x Orpington	185	
Pekin angielski	185	
Pekin duński	187	
Pekin francuski	188	
Pekin krajowy		
	Ród P-11	189
	Ród P-22	189
	Ród P-33	190
	Ród P-44	191
	Ród P-55	191

RODZIME RASY ZWIERZĄT**FUTERKOWYCH (193)***Paweł Bielański, Dorota Kowalska, Małgorzata Piórkowska*

Królik popielniański biały	195
Szynszyla beżowa	196
Nutria	197
Lis pospolity pastelowy	200
Lis pospolity białoszynjny	201
Tchórz	202

RODZIME RASY**PSZCZOŁ (205)***Agnieszka Chełmińska, Michał Kolasa*

Pszczoła ciemna środkowo-europejska (Kampinowska; Augustowska; Północna; Asta)	207
Pszczoła kraińska (car Dobra)	210



SŁOWO WSTĘPNE

Bioróżnorodność zwierząt gospodarskich stanowi istotny element zrównoważonego rozwoju produkcji rolnej i terenów wiejskich. Dlatego też, ochrona i zrównoważone wykorzystanie zasobów genetycznych w rolnictwie jest jednym z głównych celów polityki rolnej Unii Europejskiej. Polska, w tym szczególnie Instytut Zootechniki PIB posiada długoletnią tradycję działań na rzecz ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich i aktywnie współpracuje w tym zakresie ze środowiskiem naukowym i hodowcami. Wraz z rozwojem intensywnych metod chowu i otwarciem granic na import materiału hodowlanego krajowe rasy zwierząt o niskiej wydajności zepchnięto na margines działalności gospodarzej, co oznaczało utratę wielu populacji.

Po radykalnych zmianach polityczno-gospodarczych, które miały miejsce w drugiej połowie XX wieku, Polska włączyła się aktywnie w działania związane z zachowaniem zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, podpisując

w 1992 r. w Rio de Janeiro Konwencję o Różnorodności Biologicznej. W związku z tym, w 1996 r. Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej stworzył w kraju strukturę organizacyjną zalecaną przez FAO, w ramach której koordynację działań powierzono Centralnej Stacji Hodowli Zwierząt. W 2000 r. Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi zatwierdził 32 programy ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich i ryb, obejmując nimi 75 ras, odmian, rodów i linii. W 2002 r. powierzył Instytutowi Zootechniki funkcję krajowego koordynatora działań na rzecz ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w Polsce. Był to okres przygotowania Polski do integracji z Unią Europejską.

Unia Europejska od wielu lat prowadzi działania mające na celu ochronę ras zagrożonych wyginięciem i zachowanie ich dla następnych pokoleń. Podstawą wsparcia tych prac jest szereg przepisów, których tu nie sposób wymienić, stanowiących wdrożenie postanowień Konwencji

o różnorodności biologicznej. Przepisy te są często zmieniane i dostosowywane do bieżącej polityki rolnej UE. Podstawą prawną krajowych działań w zakresie ochrony jest Ustawa z dnia 10 grudnia 2020 r. o *organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich* (Dz.U. z 2021, poz. 36). Zgodnie z art. 34 tej ustawy, Instytut Zootechniki Państwowego Instytut Badawczy w Krakowie realizuje i koordynuje zadania w zakresie ochrony zasobów genetycznych poprzez:

- Opracowanie, we współpracy z właściwymi uznanymi związkami hodowców lub związkami hodowców i innymi podmiotami, które uzyskały zezwolenie na prowadzenie ksiąg hodowlanych, programu ochrony zasobów genetycznych dla poszczególnych ras, linii hodowlanych lub odmian, a także udostępnienie tego programu na stronie internetowej administrowanej przez Instytut Zootechniki Państwowego Instytut Badawczy w Krakowie;
- Współpracę z uznanymi związkami hodowców lub związkami hodowców i innymi podmiotami, które uzyskały zezwolenie na prowadzenie ksiąg hodowlanych, w zakresie realizacji programów ochrony zasobów genetycznych;
- Gromadzenie i przechowywanie materiału biologicznego podlegającego kriokonserwacji zgodnie z programem ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Dla realizacji zadań związanych z ochroną zasobów genetycznych Instytut Zootechniki PIB powołał Zespół Ko-

ordynacyjny ds. ochrony poszczególnych gatunków zwierząt, Zespół Doradczy do Spraw Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt Gospodarskich oraz Grupy Robocze ds. ochrony zasobów genetycznych poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich, ochrony bioróżnorodności zwierząt gospodarskich metodami *ex situ* oraz promocji ras i produktów. W skład tych Grup wchodzi wybitni specjaliści z jednostek naukowych oraz przedstawiciele związków hodowców. Grupy robocze opiniują programy ochrony oraz oceniają ich skuteczność, sugerując konieczność wprowadzania ewentualnych zmian.

Pracownicy IZ PIB są autorami lub współautorami 48 programów ochrony dla 87 populacji zwierząt i 3 ekspertyz do Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), kwalifikują zwierzęta i wydają dokumenty potwierdzające objęcie ich programem. Umożliwia to hodowcom uzyskiwanie wsparcia finansowego dla hodowli zachowawczej. Od 2002 r. liczebność rodzimych ras wykazuje stały trend wzrostowy, a na koniec 2021 r. programem ochrony objęto ponad 113 tys. zwierząt i 1842 rodziny pszczele. IZ PIB utworzył stronę internetową (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl), na której są zamieszczone wszystkie istotne dla hodowców i zainteresowanych stron informacje, wykorzystywane często w wielu opracowaniach naukowych i popularnonaukowych, stanowiące bazę danych i obszerny materiał edukacyjny dla szkół i uczelni.

W celu promocji rodzimych ras zwierząt opracowano w Instytucie Zootechniki PIB logo RASA RODIMA służące

do certyfikacji surowców i produktów od nich uzyskiwanych (ksb.izoo.krakow.pl/site/certification). Promocja rodzimych ras, m.in. poprzez upowszechnianie wyników badań, poprawia ekonomiczną efektywność hodowli zachowawczej oraz wpływa na wzrost zainteresowania konsumentów produktami od nich uzyskanymi. W konsekwencji, obserwujemy stały trend wzrostowy populacji rodzimych ras oraz liczby zarejestrowanych produktów regionalnych i tradycyjnych pochodzących od tych zwierząt.

Zagrożone wyginięciem populacje zachowuje się metodami *in situ* i/lub *ex situ*. Metoda *in situ* to w Polsce ciągle najbardziej rozpowszechniona forma ochrony, polegająca na utrzymywaniu zwierząt w kilku stadach, w różnych miejscach z preferowaniem regionu ich wytworzenia. Metoda *ex situ*, polegająca na przechowywaniu zamrożonego materiału biologicznego w postaci nasienia, komórek jajowych oraz zarodków, jest stosowana w mniejszym zakresie niż sytuacja tego wymaga.

W ostatnich latach w Instytucie Zootechniki PIB wzrasta liczba wydawanych publikacji i opracowań dotyczących problematyki ochrony zwierząt. Od 2005 r. rozpoczęto cykliczny druk wyników oceny użyteczności zwierząt objętych programami ochrony, które są przekazywane do ODR, związków hodowców oraz wszystkich innych podmiotów zainteresowanych tą tematyką. Sukcesywnie publikujemy w wydawnictwach naukowych wyniki licznych badań z tego zakresu. Wydajemy także ulotki i materiały informacyjne

nt. rodzimych ras i warunków przystępowania hodowców do hodowli zachowawczej. Dedykowany czytelnikom Album stanowi cenne uzupełnienie w tym zakresie.

Album zawiera fotografie i syntetyczne informacje o zwierzętach gospodarskich objętych w Polsce programami ochrony i dotyczy: 7 ras koni, 4 – bydła, 17 – owiec, 3 – kóz, 3 – świń, 35 ras/rodów/linii drobiu grzebiącego i wodnego oraz zwierząt futerkowych i pszczoł.

Zgodnie z wytycznymi Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1012 z dnia 8 czerwca 2016 r. w Instytucie Zootechniki PIB opracowano model szacowania statusu zagrożenia ras rodzimych, dostosowany do warunków polskich. Aktualny model statusu zagrożenia dla krajowych populacji wraz z opisem metody jego szacowania znajduje się na stronie internetowej Instytutu Zootechniki PIB (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/status-zagrozenia-ras).



dr Krzysztof Duda

Dyrektor Instytutu Zootechniki
Państwowego Instytutu Badawczego



WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA NA RZECZ OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH ZWIERZĄT GOSPODARSKICH

Szczyt Ziemi Organizacji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro (1992) i podpisanie przez ponad 190 krajów Konwencji o Różnorodności Biologicznej (CBD) był pierwszym krokiem do osiągnięcia ogólnoświatowego konsensusu w sprawie ochrony bioróżnorodności, w tym zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich. Polska podpisała Konwencję w 1996 r. i tym samym zobowiązała się do realizacji zadań wytyczonych przez FAO.

W 1985 r. w ramach FAO powstała Komisja ds. Zasobów Genetycznych dla Wyżywienia i Rolnictwa (CGRFA), której jednym z obszarów działań stały się zasoby genetyczne zwierząt gospodarskich (AnGR). Działalność Komisji jest wspierana przez funkcjonujące u jej boku organy doradcze: Międzyrządowe Techniczne Grupy Robocze, utworzone dla poszczególnych obszarów zasobów genetycznych (zwierząt, lasów, roślin, mikroorganizmów i bezkręgowców) oraz Regionalne Punkty Kontaktowe, w tym Europejski Regionalny

Punkt Kontaktowy – ERFP, w którego pracach Polska bierze udział.

W ciągu ostatnich dwudziestu lat FAO przygotowała globalne oceny zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, roślin uprawnych i lasów oraz opracowała odpowiednie strategie mające chronić zasoby genetyczne. W 2001 r. Organizacja ta zainicjowała prace nad opracowaniem Raportu o Stanie Zasobów Genetycznych Zwierząt, a w 2007 r., podczas Międzynarodowej Konferencji ds. Zasobów Genetycznych Zwierząt Gospodarskich dla Wyżywienia i Rolnictwa zaprezentowano Raport obrazujący sytuację oraz przyjęto pierwszy Światowy Plan Działań (GPA AnGR). Jego celem stała się ochrona, promocja, zrównoważone użytkowanie i rozwój zasobów genetycznych zwierząt.

Ustalono cztery strategiczne obszary priorytetowe: (1) Charakterystyka, inwentaryzacja i monitoring trendów i zagrożeń; (2) Zrównoważone użytkowanie i rozwój;



(3) Ochrona; (4) Budowanie strategii, odpowiednich instytucji i potencjału.

W 2015 r., na podstawie raportów krajowych powstał Drugi Raport FAO o Stanie Zasobów Genetycznych Zwierząt, podsumowujący dotychczasowe prace. Stwierdzono w nim, że mimo wysiłków we wdrażaniu Światowego Planu Działań efekty nie są zadowalające. Za główną przyczynę uznano brak środków finansowych oraz potencjału instytucjonalnego i ludzkiego.

Z uwagi na wzajemny wpływ żywych organizmów, a także interakcje z otaczającym je środowiskiem zaistniała potrzeba stworzenia spójnego dokumentu, uwzględniającego wszystkie te elementy. Dlatego w 2019 r. powstał raport zatytułowany: *Stan różnorodności biologicznej na świecie dla wyżywienia i rolnictwa*, stanowiący analizę wszystkich sektorów zasobów genetycznych. Publikacja stała się ważnym krokiem naprzód ze względu na potrzebę oceny różnorodności biologicznej jako całości, a zwłaszcza określenia wpływu niezliczonych elementów wspierających produkcję żywności i rolnictwo poprzez świadczenie takich usług, jak: zapylenie, naturalna ochrona przed szkodnikami, obieg materii w glebie, a także wiele innych usług ekosystemowych.

Postępujące zmiany, zwłaszcza klimatyczne, rozwój nowych technologii i badań przyczyniły się do rozszerzenia prowadzonych działań, w tym np. o wykorzystanie genomiki w ochronie i zarządzaniu bioróżnorodnością, promowanie

interakcji pomiędzy sektorami, zwiększenie wykorzystania metod *ex situ* i cyfrowych informacji o sekwencji DNA w ochronie. Takie wnioski zostały przedstawione po 18. Sesji Komisji ds. Zasobów Genetycznych dla Wyżywienia i Rolnictwa. Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy – jako podmiot koordynujący i realizujący zadania w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w Polsce – już w 2013 r. wraz z innymi podmiotami i instytucjami naukowymi przygotował projekt *Krajowej strategii zrównoważonego użytkowania i ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich*, która została zaakceptowana przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Strategia ta wdraża priorytety przewidziane na lata 2011–2025, a w następnych latach będzie aktualizowana zgodnie ze Światowym Planem Działań, a także strategiami regionalnymi dla Europy.

Grażyna Polak

Krajowy Koordynator ds. Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt,
Instytut Zootechniki PIB, Biuro Dyrektora ds. Nauki, Kraków-Balice







RODZIME RASY KONI PRYMITYWNYCH I SZLACHETNYCH

Do prymitywnych ras koni hodowanych w Polsce zalicza się koniki polskie i konie huculskie. Termin „prymitywne” oznacza w tym przypadku, że rasy te zostały ukształtowane przede wszystkim pod wpływem skrajnych warunków środowiska naturalnego. Z tego też względu dla obydwu ras niezmiernie ważne są warunki przyrodnicze, stajenne, jak również paszowe, w jakich rozwijają się konie od źrebaka, a także formy użytkowania i wykorzystania dorosłych zwierząt. Stworzenie odpowiednich warunków bytowych ma duży wpływ na rozwój fizyczny, ale również na kształtowanie się psychiki koni, a co za tym idzie na zachowanie ich specyficznych cech rasowych. Podstawą w hodowli koni ras prymitywnych jest utrzymywanie ich w systemie wolnowybiegowym, pastwiskowym, nawet z możliwością ciągłego przebywania na wolnym powietrzu.

Zarówno koniki polskie, jak i konie huculskie mają od 1984 r. zamknięte księgi stadne, co bardzo ułatwiło opracowanie i prowadzenie programów ochrony. Zamknięte księgi stadne oznaczają prowadzenie hodowli w czystości rasy bez możliwości dolewu obcej krwi, co w przypadku ras prymitywnych ma podstawowe znaczenie podczas prowadzenia pracy hodowlanej i selekcyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem stopnia spokrewnienia i inbrodu. Ochroną tych ras zajmowano się już od dawna, ale dopiero w 2000 r. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi zaakceptowało i skierowało do realizacji programy

ochrony poszczególnych populacji, w tym również koni – konika polskiego i konia huculskiego.

Do rodzimych ras koni półkrwi wytworzonych w Polsce należą konie małopolskie, wielkopolskie i śląskie. Te ostatnie zaliczane są do najcięższych koni gorącokrwistych hodowanych w Polsce. Rasy te zostały wytworzone w określonych warunkach na bazie lokalnych populacji, przeważnie miejscowych klaczy, przy użyciu importowanych ogierów różnych ras. Księgi stadne koni półkrwi są księgami otwartymi, co oznacza, że możliwy jest dolew krwi przedstawicieli innych ras, uznanych za biorące udział w tworzeniu danej rasy. Należy jednak mieć na uwadze, że programy ochrony koni półkrwi są skierowane przede wszystkim na zachowanie rodzimych polskich ras w tak zwanym „starym typie”, reprezentujących specyficzną odrębność, zarówno genotypową jak i fenotypową, wynikającą ze współdziałania genów z warunkami środowiskowymi, w jakich populacje te zostały wytworzone. Celem programów ochrony koni półkrwi nie jest doskonalenie danej rasy na drodze krzyżowania i prowadzenie selekcji na wysoką wydajność, a jedynie prowadzenie selekcji stabilizującej na korzystne cechy funkcjonalne.

Księgi stadne, programy hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej dla wszystkich pięciu ras prowadzi Polski Związek Hodowców Koni poprzez okręgowe związki hodowców koni.



KONIKI POLSKIE

Dzikie konie zwane tarpanami, od których prawdopodobnie wywodzi się rodzima prymitywna rasa koników polskich, były widziane jeszcze w XVIII wieku na lesistych terenach Polski, Litwy i Prus. Dawni kronikarze i podróżnicy, podkreślając ich leśne bytowanie nazywali je po łacinie *Equi silvestris* (konie leśne). Konie te chroniły się w lesie głównie przed ludźmi, natomiast pasły się najczęściej na otwartych terenach – polanach, polach, łąkach czy nieużytkach. Przeważające ostatnio prace badawcze, w tym badania genomu koni nie dają jednak pewności, czy ostatnie osobniki nazywane tarpanami były dzikim gatunkiem, dziedziczącymi koźmi domowymi czy też mieszańcami dzikiego gatunku z koniem domowym. W stanie dzikim tarpany przetrwały najdłużej w okolicach Puszczy Białowieskiej, mniej więcej do 1780 r., kiedy to ostatecznie je odłowiono i przekazano do zwierzyńca hrabiów Zamojskich w miejscowości Zwierzyniec k. Biłgoraja. Około 1806 r. wyłapano je ze zwierzyńca i rozdano okolicznym chłopom.

Na podstawie analizy liczebności koników wpisywanych do kolejnych tomów ksiąg stadnych można zauważyć stałą tendencję wzrostową. Jednocześnie, szczegółowa analiza rodowodowa pokazuje, że obecnie w populacji, w której wyodrębniono 35 linii żeńskich i 6 linii męskich, tylko część wykazuje progresję (dostateczną aktywność hodowlaną). Przynależność ogierów i kłaczy do wyodrębnionych linii genealogicznych wskazuje na nierównomierną ich representa-

cję, co wpływa na niedostateczne zróżnicowanie zmienności genetycznej obecnej populacji konika polskiego.

Na wykształcenie specyficznych cech i walorów użytkowych koników polskich mieli prawdopodobnie wpływ ich dżicy przodkowie. Dzięki temu wykształciły się u nich takie cechy, które trudno znaleźć u koni innych ras: przede wszystkim niespotykana wytrzymałość, odporność na trudne warunki bytowania, doskonałe dostosowanie do miejscowych warunków środowiskowych, małe wymagania paszowe, a także zdrowotność, płodność i duża w stosunku do masy ciała siła pociągowa.

Koniki polskie są rasą fenotypowo i prawdopodobnie genotypowo najbardziej zbliżoną do dzikiego przodka koni, za jakiego uważany jest tarpan. Rasa ta jest uznawana za unikalny relikw przyrodniczo-hodowlany, świadczący o naszej kulturze materialnej i wkładzie, jaki wnieśliśmy do kultury hodowlanej świata.

Obok funkcji użytkowych – w rekreacji jeździeckiej, hipoterapii, agroturystyce – koniki polskie spełniają szereg funkcji w czynnej ochronie przyrody. Utrzymywane w warunkach rezerwatowych spełniają rolę swoistych „kosiarek”, nie dopuszczając do nadmiernej sukcesji niektórych gatunków roślin (głównie drzew i krzewów) na otwartych przestrzeniach. Ich ekologiczną funkcję docenia się utrzymując je w parkach i rezerwach przyrody, w których aktywnie uczestniczą w pielęgnacji krajobrazu.

Pierwszy program ochrony zasobów genetycznych koników polskich został opracowany w 1999 r., a w 2000 r.



przyjęty przez Ministerstwo Rolnictwa jako formalnie obowiązujący (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/+konie).

Wzorzec rasy. Do programów ochrony koników polskich są przyjmowane wyłącznie osobniki maści myszatej z pręgą, bez żadnych odmian. Maść myszata może być o odcieniu od jasno do ciemnomyszatego lub bułanomyszatym. W grzywie i ogonie dopuszczalne są jasne włosy. Pożądany jest typ pokrojowy konia prymitywnego, z obfitym uwłosieniem grzywy i ogona. Dopuszczalne są nieco szlachetniejsze głowy, niewielka rozbieżność przednich kończyn i szablatość tylnych kończyn. Inne pojawiające się sporadycznie maści, które nie zostały uznane za typowe dla rasy, eliminują konia z udziału w programie ochrony.

W 2021 r. w programie ochrony zasobów genetycznych konika polskiego uczestniczyły 1873 klacze w 231 stadach. Do krycia klaczy uczestniczących w programie ochrony zostały uznane 192 ogiery konika polskiego.

Wymagane standardy biometryczne koni dorosłych przy wpisie do księgi głównej w wieku około 3 lat oraz po obowiązkowej weryfikacji w wieku około 5 lat:

Klacje. Wysokość w kłębie: 130–140 cm, obwód klatki piersiowej – wartość minimalna: 165 cm, obwód nadpęcia przedniego – wymagane min.: 16,5 cm;

Ogiery. Wysokość w kłębie: 130–140 cm, obwód klatki piersiowej – wartość min.: 165 cm, obwód nadpęcia przedniego wymagane min.: 17,5 cm.





KONIE HUCULSKIE

Rasa huculska kształtowała się głównie pod wpływem środowiska – ostrego klimatu górskiego, ubogiej paszy i bardzo prymitywnych warunków bytowania. Nazwa koni wywodzi się od górali ruskich – Huculów, ludności o specyficznej kulturze, dla których konie te odgrywały bardzo ważną rolę w życiu codziennym. Pierwsza pisemna wzmianka o koniach huculskich została zamieszczona przez Krzysztofa Drohostajskiego w 1603 r. w „Hippi-ce”, gdzie autor opisuje je jako doskonałe konie górskie, wspaniale sprawdzające się w najtrudniejszych warunkach. Hucule – niewielkie, prymitywne konie są jedną z najstarszych polskich ras o skonsolidowanym genotypie. Miejsce wytworzenia rasy to przede wszystkim obszar Karpat Wschodnich, tzw. Karpat Lesistych, w górnym biegu Czeremoszu, Prutu, Putilli, Mołdawy, Suszawy i Tissy oraz tereny Bukowiny. Są to najprawdopodobniej potomkowie różnych typów koni: tatarskich, orientalnych, arabskich, tureckich, koni Przewalskiego, a także koni z krwią norycką.

Rasa ta odznacza się doskonałymi zdolnościami adaptacyjnymi do skrajnych warunków środowiskowych i paszy o niskiej jakości, charakteryzuje się unikalnym genotypem, wysoką płodnością, dobrymi cechami matczynymi i długowiecznością. Sposób bytowania tych koni przez całe pokolenia, jak i ciężka praca w terenach

górskich utrwały w nich odporność na choroby, wytrzymałość, niewybredność, żywotność, zdrowie i doskonały charakter.

Konie huculskie, ze względu na swoje zalety, spokojny charakter i niewysoki wzrost doskonale nadają się na tak obecnie modnego konia „rodzinnego”, szczególnie jako konie rekreacyjne, do turystyki górskiej i hipoterapii. Hodowla huculów w Polsce jest prowadzona w oparciu o 7 głównych linii męskich. Szczególną uwagę należy zwracać na zachowanie i propagowanie jedyne go uznanego polskiego męskiego rodu Polana. Na podstawie rozkładu w rodzinach żeńskich można stwierdzić, że aktualna liczebność, pomimo tendencji wzrostowych, jest ciągle niska. Należy zatem uznać, że ta cenna rodzima rasa nadal jest zagrożona wyginięciem. Stąd też wynika potrzeba zachowania i zwiększenia jej liczebności, co wymaga szczególnej opieki i konsekwentnej polityki hodowlanej, która powinna być dostosowana do ich nowej roli.

Hucule, jako jedna z najstarszych ras opisanych w Polsce, a istniejąca do dziś, bez wątplenia zasługiwała na objęcie programem ochrony. Pierwszy program ochrony zasobów genetycznych koni huculskich został opracowany w 1999 r., a w 2000 r. przyjęty przez Ministerstwo Rolnictwa jako formalnie obowiązujący (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/konie).

W oparciu o analizę hodowanego w Polsce pogłowia koni huculskich został opracowany model konia tej rasy.

Uwzględnia on charakterystykę typu rasowego, wzorzec pokrojowy ze szczególnym uwzględnieniem podstawowych wymiarów i umaszczenia, a także ich najważniejszych cech użytkowych.

Wzorzec rasy. Głowa dość ciężka, o różnym profilu, szerokim czole, ale sucha, szyja średnio długa, raczej gruba, nigdy nie osadzona wysoko. Tułów silny, długi, szeroki, o długich i wyjątkowo dobrze wysklepionych żebrach, kłąb niewysoki, ale wyraźnie zarysowany i dobrze umięśniony. Grzbiet długi, prosty lub nieco wklęsły, ale mocny, łądźwie dość długie, szerokie i mocne, zad zaokrąglony lub nieco ścięty, bardzo mocny, często przebudowany. Pierś szeroka, łopatka ustawiona stromo (co nie jest uznawane za wadę), kończyny przednie kościste, bardzo mocne, o dobrze wykształconych nadgarstkach. Stawy skokowe szerokie i mocne, sprawiające przez to wrażenie dużych, często występująca szablastość kończyn tylnych, kopyta o bardzo twardym i elastycznym rogu, ale niewielkie. Ruch koni tej rasy – w stępie i kłusie – winien charakteryzować się dużą dynamiką, umiarkowaną posuwistością, prawidłową kadencją. Pewne skrócenie chodów wynikające z budowy anatomicznej i warunków użytkowania nie jest traktowane jako wada.

W 2021 r. w programie ochrony zasobów genetycznych konia huculskiego uczestniczyło 1261 klaczy w 267

stadach. Do krycia klaczy uczestniczących w programie ochrony było uznanych 187 ogierów huculskich.

Wymagany wzorzec biometryczny i maści rasy przy wpisie do księgi głównej w wieku około trzech lat oraz po obowiązkowej weryfikacji w wieku około 5 lat:

Klacje. Wysokość w kłębie: 132–143 cm (mierzone laską zoometryczną), obwód klatki piersiowej – większy o co najmniej 30 cm od wysokości w kłębie, obwód nadpęcia przedniego – wymagane minimum: 16,0–19,0 cm;

Ogierzy. Wysokość w kłębie: 135–145 cm (mierzone laską zoometryczną), obwód klatki piersiowej – większy o co najmniej 30 cm od wysokości w kłębie, obwód nadpęcia przedniego – wymagane min.: 17,0–20,0 cm;

Umaszczenie. Maści podstawowe za wyjątkiem de-reszowatej, albinotycznej, siwej i tarantowatej, natomiast kasztanowata tylko w wyjątkowych wypadkach. Powinna występować pręga przez grzbiet i przegowanie kończyn, natomiast odmiany są niepożądane. Za typowe (czyli występujące u przeważającej części populacji koni rasy huculskiej) uważa się takie umaszczenie srokate, gdzie udział ciemnego barwnika stanowi co najmniej połowę całego ciała. Maści, które nie zostały uznane za typowe dla rasy, a pojawiają się sporadycznie – eliminują konia z udziału w programie ochrony.





KONIE MAŁOPOLSKIE

Początki konsolidacji typu koni małopolskich sięgają XVII wieku, kiedy na krajowe pogłowia koni coraz silniej zaczęły oddziaływać reproduktory pochodzenia orientalnego. Proces ten był najwyraźniej widoczny na ziemiach Małopolski, która wówczas obejmowała swym zasięgiem olbrzymie obszary południowo-wschodniej Rzeczypospolitej, od Krakowa – po granice imperium tureckiego. Dominujący wpływ reproduktorów orientalnych trwał przez XVII, XVIII i pierwszą połowę XIX stulecia. W rezultacie, przekrój krajowego pogłowia przybrał charakter orientalnej półkrwi. Począwszy od drugiej połowy XIX w. zaznaczył się wpływ koni pełnej krwi angielskiej, zarówno w formie czystej, jak i poprzez rozmaite szczepy półkrwi. Wpływ koni orientalnych był jednak wciąż bardzo silny. Szczególnie ważną rolę zaczęły odgrywać orientalne rody półkrwi pochodzenia austro-węgierskiego, kształtowane na podobnej bazie jak dawne konie polskie, pod wpływem podobnych prądów krwi, w podobnych warunkach przyrodniczych. Wzmogło się również oddziaływanie koni czystej krwi arabskiej. Przenikające się nawzajem prądy krwi arabskiej i angielskiej sprawiły, że dominującym typem koni na terenach Małopolski stały się angloaraby półkrwi.

Wspomniane przenikanie się ras i rodów nie zawsze i nie wszędzie było równomierne, toteż różnorodność materiału wyjściowego, na podstawie którego tworzone I Tom Księgi Stadnej Koni Małopolskich, była dość duża. Termin „Małopolska Rasa Koni” pojawił się 27.12.1962 r., kiedy ukazało się Rozporządzenie Ministra Rolnictwa w sprawie prowadzenia ksiąg

zwierząt zarodowych. Rok później wydano I tom Księgi Stadnej Koni Małopolskich. Celem takiego działania było ujęcie w pewne ramy pogłowia koni gorącokrwistych związanych z rejonem ówczesnej Małopolski, którą tworzyły województwa: kieleckie, lubelskie, krakowskie i rzeszowskie. Konie te ze względów genetycznych i fenotypowych odznaczały się wyraźną odrębnością wobec koni szlachetnych z pozostałych dzielnic Polski. Zachowały one najwięcej cech dawnych koni rodzimych. Na ogół posiadają wiele cech konia orientalnego, pod wpływem którego przez wiele lat rozwijała się polska hodowla. Z uwagi na ten aspekt wydaje się słuszne, że program ochrony rasy małopolskiej został stworzony w oparciu o pogłowia koni tej rasy odznaczających się wyraźnymi znamionami krwi orientalnej.

Istotnym argumentem, skłaniającym do szczególnego traktowania rasy małopolskiej jest fakt, że powstała ona w wyniku wielowiekowej pracy kolejnych pokoleń polskich hodowców, a jej profil świadczy o kontynuacji odwiecznej polskiej tradycji, opartej na umiejętnym posługiwaniu się krwią orientalną. Dlatego też, rasę małopolską należy postrzegać nie tylko w kontekście czysto zootechnicznym, ale także poprzez pryzmat dziedzictwa narodowego. Pierwszy program ochrony zasobów genetycznych koni małopolskich został opracowany i przyjęty jako formalnie obowiązujący w 2005 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/konie).

Konie małopolskie powinny być używane jako wierzchowe, z alternatywnym wykorzystaniem zaprzęgowym. Szczególną rolę powinny odgrywać w agroturystyce, gdzie wachlarz form użytkowania jest największy i obejmuje zarówno naukę



jazdy konnej i powożenia, jazdę spacerową jak i rajdy długodystansowe. Równie wszechstronne zastosowanie powinny znaleźć konie małopolskie w sporcie kwalifikowanym, zwłaszcza w WKKW i powożeniu. Powinny odznaczać się dobrą płodnością, długowiecznością, bardzo dobrym wykorzystaniem paszy, odpornością na choroby i złe warunki bytowe, wytrzymałością w użytkowaniu i predyspozycjami do długotrwałej jazdy terenowej w trudnych warunkach.

Wzorzec rasy. Do ich znamienych cech należy zaliczyć: suchą konstytucję, długie linie, harmonijną budowę, długą szyję i dużą urodę. Kończyny suche, łopatka długa i skośna, zad z wysoką nasadą ogona, kłąb dobrze zarysowany, grzbiet mocny. Temperament żywy, charakter łagodny. Przeważnie występuje maść gnada i siwa. Nie dopuszcza się maści dereszowatej. Maści, które nie zostały uznane za typowe dla rasy, a pojawiają się sporadycznie – eliminują konia z udziału w programie ochrony.

W 2021 r. w programie ochrony zasobów genetycznych konia małopolskiego uczestniczyło 512 klaczy w 146 stadach. Do krycia klaczy uczestniczących w programie ochrony zostały uznane 84 ogiery małopolskie.

Wymagane (dopuszczalne) wymiary przy wpisie do księgi głównej w wieku około 3 lat oraz po obowiązkowej weryfikacji w wieku około 5 lat:

Klacje. Wysokość w kłębie: 157–165 cm, obwód nadęcia przedniego – wymagane minimum: 20,0 cm;

Ogiery. Wysokość w kłębie: 160–168 cm, obwód nadęcia przedniego – wymagane min.: 21,0 cm.





STADNINA KONI

KONIE WIELKOPOLSKIE

Nazwa konie wielkopolskie obejmuje konie półkrwi, których odrębność w sensie genetycznym i genealogicznym była kształtowana jako tzw. konie poznańskie już w drugiej połowie XIX wieku. Cechą hodowli wielkopolskiej był w tym czasie stosunkowo niewielki udział ogierów pełnej krwi angielskiej i czystej krwi arabskiej. Materiałem uszlachetniającym były ogiery trakeńskie i beberbeckie, w wysokim stopniu nasycone pełną krwią oraz ogiery wschodniopruskie, które powiększyły parametry budowy, zwłaszcza masę ciała. Na zwiększenie kalibru miały także wpływ konie hanowerskie i oldenburskie, które jednak wносиły pewną ordynarność i osłabiały konstytucję.

Na przełomie XIX i XX wieku konie hodowane w Wielkopolsce były dość wyrównane w typie. Były to konie półkrwi angielskiej o walorach wszechstronnie użytkowych, przydatne zarówno do służby w wojsku jak i do pracy na roli. Koncepcja hodowlana nadal przewidywała hodowlę konia wszechstronnie użytkowego. Proces uszlachetniania konia poznańskiego prowadzony w połowie lat dwudziestych spowodował, że konie te stały się bardziej poprawne, szlachetne, ale trochę mniejsze. Ten typ konia zyskiwał coraz większe uznanie w oczach władz wojskowych, tak że prawie 1/3 zapotrzebowania wojska na konie była pokrywana przez hodowlę poznańską. Na dobry poziom hodowli koni w Wielkopolsce miało również wpływ zamięłowanie ludzi do hodowli tego gatunku zwierząt. W okresie międzywojennym

hodowano – obok koni półkrwi – konie pełnej krwi angielskiej i czystej krwi arabskiej. Konie tych ras nie podlegały zarządowi Związku, jednak hodowane były w wyróżniających się stadninach półkrwi, dzięki czemu wywierały korzystny wpływ na tę hodowlę.

Na terenie Wielkopolski, mocą Uchwały Prezydium Rządu działał od 1955 r. Wielkopolski Ośrodek Hodowli Koni, obejmujący południową jej część, gdzie największe znaczenie miały powiaty: krotoszyński, ostrowski i gostyński. Konie tam hodowane odznaczały się większą kośćością, wyższym wzrostem i większymi ramami. W ich rodowodach znajdowały się znane i zasłużone dla hodowli poznańskiej rody ogierów trakeńskich i wschodniopruskich oraz ogiery pełnej krwi angielskiej, w tym synowie ogiera Perfectionist xx.

W 1964 r. populacje koni poznańskich, mazurskich i tzw. „gryfów pomorskich” (populacji koni hodowanych na terenie Pomorza Zachodniego, będących pod wpływem hanowerskich koni półkrwi) uznano za skonsolidowane genotypowo i fenotypowo. Rozporządzeniem Ministra Rolnictwa z 27 grudnia 1962 r. określono je mianem rasy wielkopolskiej. W 1965 r. ukazał się drukiem I tom (część) Księgi Stadnej Koni Wielkopolskich (ogiery).

Konie wielkopolskie, rasa półkrwi zostały wytworzone na rdzennie polskich ziemiach w oparciu o rodzimy typ koni. Od czasu wyzwolenia (1918 r.), a szczególnie od zakończenia II wojny światowej rasa ta stanowi „produkt” myśli i pracy hodowlanej wielu pokoleń polskich hodowców, a także

specyficznych warunków środowiskowych, w jakich została wytworzona. Ze względu na stosowanie w rozrodzie znacznej liczby osobników innych ras szlachejnych, genotyp koni wielkopolskich zaczął być przekształcany. Wpłynęło to na wprowadzenie przez Związek w 1996 r. nowego wzorca rodowodowego przy wpisie do księgi, ograniczającego udział innych ras szlachejnych półkrwi, a to spowodowało widoczny spadek liczby klaczy wpisanych do księgi. Pierwszy program ochrony zasobów genetycznych koni wielkopolskich został opracowany i przyjęty jako formalnie obowiązujący w 2008 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/konie).

Chroniona populacja powinna charakteryzować się ściśle określonym wzorcem konia półkrwi o wszechstronnej użyteczności. Program hodowlany zakłada hodowlę konia o szczególnych predyspozycjach do użytkowania zaprzęgowego i wierzchowego. Zostanie zachowany właściwy typ konia wielkopolskiego, odznaczający się prawidłową harmonijną budową, typowym dla rasy kalibrem i suchą konstytucją.

Wzorzec rasy. Wymagane są: głowa średniej wielkości z szeroko rozstawionymi ganaszami, długa, dobrze umięśniona szyja, pojemna i głęboka klatka piersiowa, dobre ozebrowanie, długi, szeroki i wydatny kłęb, mocny grzbiet, dobrze umięśniona partia lędźwi, lekko pochyły i bardzo dobrze umięśniony zad, kończyny o prawidłowej postawie i budowie z wyraźnymi, mocnymi, suchymi stawami, prawidłowym kształtem kopyt z szerokimi piętami oraz dobrze rozwiniętą strzałką.

Konie rasy wielkopolskiej powinny cechować się harmonijnym, eleganckim ruchem z naturalnym impulsem i długim wykretem. Charakterystyczne dla nich są elastyczny grzbiet i pchająca siła zadu, a w efekcie swobodne, regularne, energiczne i efektywne chody. Powinny odznaczać się żywym, zrównoważonym temperamentem i łagodnymi cechami charakteru.

Dopuszcza się wszystkie rodzaje umaszczeń oprócz dereszowatej. Maści, które nie zostały uznane za typowe dla rasy, a pojawiają się sporadycznie, eliminują konia z udziału w programie ochrony.

W 2021 r. w programie ochrony zasobów genetycznych konia wielkopolskiego uczestniczyło 165 klaczy w 25 stadach. Do krycia klaczy uczestniczących w programie ochrony było uznanych 26 ogierów wielkopolskich.

Wymagane (dopuszczalne) wymiary przy wpisie do księgi głównej w wieku około 3 lat oraz po obowiązkowej weryfikacji w wieku około 5 lat:

Klacje. Wysokość w kłębie: 160–168 cm, obwód nadpęcia przedniego – wymagane minimum: 20,0 cm;

Ogierzy. Wysokość w kłębie: 162–170 cm, obwód nadpęcia przedniego – wymagane min.: 21,0 cm.



18

WIELKA I CZYSTA
HODOWA

Hodowca



KONIE ŚLĄSKIE

W okresie powojennym na terenach Śląska pozostało dużo dobrych koni śląskich, pochodzących w liniach żeńskich od miejscowych szlacheckich klaczy oraz od ogierów oldenburskich i wschodniofryzyjskich. Miejscowe warunki i zamiłowanie hodowców oraz użytkowanie robocze w rolnictwie zapewniły tej rasie przetrwanie na terenie Śląska, a nawet rozprzestrzenienie się jej na tereny południowej Polski. Umiarkowany import ogierów oldenburskich pozwolił na zachowanie i utrwalenie pożądanego typu koni rasy śląskiej.

Wyselekcjonowany materiał żeński zgromadzony w stadninach państwowych oraz męski w Stadach Ogierów Koźle i Książ gwarantował pewną stabilność i pożądaną oddziaływanie na hodowlę terenową. Racjonalne stosowanie dolewu pełnej krwi angielskiej podnosiło przydatność sportową, przy jednoczesnym zachowaniu pożądanego starego typu konia śląskiego, który zaginął w Oldenburgu – ojczyźnie jego protoplastów. Obecnie obserwuje się zainteresowanie w Danii, Holandii i Niemczech odtworzeniem tej rasy koni. Można w tym upatrywać szans na zwiększenie opłacalności hodowli poprzez sprzedaż materiału zarodowego.

Konie śląskie, poza właściwym dla nich biotopem, utrzymywane są obecnie w naszym kraju w wojewódz-

twach południowo-wschodnich. W czystości rasy konie śląskie są w dalszym ciągu hodowane na Górnym i Dolnym Śląsku w dużych prywatnych gospodarstwach, mogących zapewnić właściwe żywienie i odchów młodzieży. Stado Ogierów Książ, ze stanem 60 ogierów tej rasy i docelowo 40 matkami stadnymi w działającej przy stadzie stadninie, jest cennym obiektem dla hodowców i centrum hodowlanym oddziałującym na populację koni tej rasy. Pierwszy program ochrony zasobów genetycznych koni śląskich został opracowany i przyjęty jako formalnie obowiązujący w 2005 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/konie).

Wielkość populacji aktywnej koni rasy śląskiej, dzięki wprowadzeniu ich na tradycyjne tereny hodowli koni małopolskich i wielkopolskich stale wzrasta. Dla koni w starym typie śląskim, które poza sportem zaprzęgowym, gdzie są najbardziej przydatne, nie będą mogły konkurować z typem wierzchowym, dąży się do stworzenia systemu wspierania i zachęcania hodowców, tak żeby w pewnej części rekompensować im mniejszą opłacalność produkcji. Działania prowadzone w obrębie programu ochrony stwarzają warunki do wzrostu liczebności aktywnej populacji koni śląskich w starym typie.

Wzorzec rasy. Priorytetem jest zachowanie starego typu konia śląskiego o dużych ramach, wpisanego

w prostokąt, o harmonijnej budowie ciała, z dość ciężką, kościstą głową, o dopuszczonym garbonosym profilu (profil szczupaczy niepożądany). Oko powinno być żywe, wyraziste, uszy niezbyt małe, proporcjonalne do głowy, ganasze wyraziste, szerokie i głębokie. Szyja długa, mocno umięśniona, może być prosta (jelenia niepożądana). Kłoda mocna, dopuszcza się brak wyrazistego kłębu, z mocnym grzbietem i silnie związanymi lędźziami. Nerka proporcjonalnie długa, zad szeroki, łagodnie skośny lub prosty, dobrze umięśniony, z niezbyt niską nasadą ogona (rozłupany niepożądany). Klatka piersiowa szeroka i głęboka (niepożądana kogucia), łopatka dobrze umięśniona, pożądana ukośna, kłoda niepodkaszana z łagodnie wklęsłą słabizną. Kończyny prawidłowo skątowane, szerokie nadpęcia, stawy suche (lekka szpotawość nie powodująca obniżonej jakości ruchu dopuszczona, postawa francuska – niepożądana). Kopyta proporcjonalne do masy ciała. Ruch – stęp energiczny, przekraczający, szeroki kłus, wydajny, obszerny. Konstytucja mocna. Maść gniada, ciemngniada, skarogniada, kara. Dopuszcza się maść siwą, inne maści eliminują konia z hodowli.

Kwalifikacja koni śląskich do programu ochrony jest przeprowadzana według wzorca biometrycznego charakteryzującego stary typ konia śląskiego. Konie śląskie kwalifikowane do programów ochrony mają spełniać wzorzec biometryczny rasy.

W 2021 r. w programie ochrony zasobów genetycznych konia śląskiego uczestniczyło 1326 klaczy w 358 stadach. Do krycia klaczy uczestniczących w programie ochrony były uznane 282 ogiery śląskie.

Zakres wymaganych (dopuszczalnych) wymiarów przy kwalifikacji do programu ochrony oraz wpisie do księgi stadnej w wieku około 3 lat oraz po obowiązkowej weryfikacji w wieku około 5 lat:

Klacje. Wysokość w kłębie: 158–168 cm, obwód klatki piersiowej: 190–210 cm, obwód nadpęcia przedniego – wymagane minimum: 22,5 cm;

Ogiery. Wysokość w kłębie: 160–170 cm, obwód klatki piersiowej: 190–210 cm, obwód nadpęcia przedniego – wymagane min.: 23 cm.

Iwona Tomczyk-Wrona
Koordynator ds. Ochrony Zasobów Genetycznych
Koni Prymitywnych i Szlachetnych
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Koni,
Kraków-Balice





RODZIME RASY KONI ZIMNOKRWISTYCH

Powstanie ras i typów koni zimnokrwistych na ziemiach polskich było związane z przemianami gospodarczymi zachodzącymi w drugiej połowie XIX wieku oraz ze zwiększonym zapotrzebowaniem na siłę roboczą w rozrastających się miastach, a także z potrzebami armii w odradzającej się Polsce. Historycznie konie pogrubione i zimnokrwiste występowały tylko w północno-zachodniej części Europy. Nie ma jednak zgodności co do ich pochodzenia. W latach 20. XX w. Roman Prawocheński wskazywał, że różne populacje koni pochodzą od różnych przodków. Jednak większość źródeł, zarówno europejskich jak i światowych, wymienia jako przodka obecnych ras koni – konia Przewalskiego (*Equus ferus przewalskii*).

Na podstawie materiałów i badań można wyciągnąć wnioski, że pierwotnie na obszarze naszego kraju występowały nieduże prymitywne konie fenotypowo przypominające tarpany, potocznie nazywane „mierzynami”. Jednocześnie Polska, ze względu na nizinne ukształtowanie kraju i położenie w centralnej Europie miała szczególne warunki dla hodowli różnych ras i typów koni. Już w czasach Jagiellonów obserwowano napływ koni, w dużej mierze orientalnych, które wpłynęły na uszlachetnienie miejscowego pogłowia i powstanie tzw. „konia polskiego”. Jak twierdził W. Pruski, nie była to rasa, a raczej populacja, która dzieliła się na szereg mniejszych lokalnych grup. Mimo to, aż do końca XIX wieku nie można mówić o przemyślanych działaniach ani o prowadzeniu planowej hodowli.

Pierwsze wzmianki o hodowli koni zimnokrwistych w Polsce pojawiły się w początkach XX wieku. Powstało wówczas duże zapotrzebowanie na silne zwierzęta robocze, które musiały sprostać wymaganiom rozwijającej się gospodarki. Użycie ogierów ardeńskich, bretońskich i belgijskich przyniosło pozytywne rezultaty w postaci zwiększenia masy i częściowego skorygowania wad budowy. Ten rodzaj koni znalazł duże zainteresowanie na terenach północno-wschodnich i centralnych kraju, natomiast nie cieszył się uznaniem na zachodzie i południu. W Prusach Wschodnich hodowla koni zimnokrwistych również znalazła uznanie, dzięki czemu w 1940 r. na terenie Polski znajdowało się ponad 8 tys. klaczy zimnokrwistych, które były kryte ogierami niemieckimi (reńsko-belgijskie), francuskimi, belgijskimi i miejscowymi. W niektórych ówczesnych regionach kraju (tarnopolskie, stanisławowskie, krakowskie i poznańskie) starano się ograniczyć występowanie ciężkich koni, dlatego nie posiadano tam licencjonowanych ogierów zimnokrwistych.

Po II wojnie światowej na terenie Polski z 4 mln koni ocalało 1400 tys. szt., głównie w północno-wschodniej Polsce. W latach 50. XX wieku występował szereg lokalnych populacji. Podstawowymi ośrodkami hodowli były stada i stadniny państwowe: Kobylin w województwie białostockim, gdzie 90% klaczy posiadało pochodzenie sokólskie oraz Nowe Janowice w ówczesnym województwie bydgoskim (95% klaczy z pochodzeniem sztumskim).



KONIE SOKÓLSKIE

Na Białostocczyźnie już w pierwszych latach XX wieku powstał Ośrodek Sokólski. Wspomina się tam o „koniach ustalonego typu, dobrej i zwięzłej budowy”. Najliczniej występowały w województwach: wileńskim, nowogródzkim, białostockim i poleskim. Początki zorganizowanej hodowli koni na terenie Białostocczyzny datują się od 1846 r. Polityką hodowlaną kierował wówczas Główny Zarząd Stadnin Państwowych, działający za pośrednictwem Wileńskiej Stacji Ziemskiej. Centrum hodowli mieściło się w okolicach Grodna, Indury, Sokółki i Dąbrowy Białostockiej. Z tych terenów poprzez jarmarki (np. w Ciechanowcu) przenikały one na teren pozostałej części Królestwa Polskiego, a nawet do Prus. W 1923 r. wraz z importem 8 ogierów bretońskich nastąpił moment przełomowy w hodowli koni sokólskich. Należy podkreślić, że importowane ogiery kryły miejscowe klacze wyhodowane na tych terenach i związane z rejonem od dziesięcioleci. Przykładowo, Upas Jarboter, ur. 1920, poprzez syna Ubu i wnuka Bizona utworzył cenną linię, bardzo pożądaną przez hodowców. Wytworzone w ten sposób konie w typie zimnokrwistym znalazły duże uznanie wśród właścicieli części większych gospodarstw północno-wschodnich ziem Polski. W okresie międzywojennym udział ogierów zimnokrwistych i ich pochodnych w kryciu zmniejszył się, ale możliwość korzystnej sprzedaży do ośrodków miejskich, transportu oraz dla wojskowych komisji remontowych stworzyła dostateczne bodźce ekonomiczne dla rozwoju tej

hodowli. Konie sokólskie zostały uznane za regionalny typ koni zimnokrwistych w połowie XX wieku.

Na ich ukształtowanie kolosalny wpływ miały warunki środowiska północno-wschodniej Polski, odznaczające się surowym klimatem i krótkim okresem wegetacji (170–180 dni). Mimo niskiego wzrostu i niedużej masy ciała odznaczały się dużą siłą, odpornością na niesprzyjające warunki utrzymania, a także predyspozycjami do pracy w zaprzęgu i pod siodłem.

Po zakończeniu II wojny światowej, w celu poprawienia sytuacji zniszczonej hodowli zaczęto sprowadzać dużo koni z zagranicy, początkowo w ramach pomocy UNRRA, a następnie dokonując zakupów. W 1955 r. utworzono w Polsce 5 terenowych ośrodków hodowli koni pogrubionych. Na mocy zarządzenia Ministra Rolnictwa na terenie ówczesnych powiatów sokólskiego i dąbrowskiego powstał ośrodek hodowli koni sokólskich. W latach następnych rozszerzono go o powiaty augustowski i moniecki. Właściwa praca hodowlana na terenie ośrodka sokólskiego została zapoczątkowana z chwilą powołania w 1957 r. Polskiego Związku Hodowców Koni, który prowadzi księgi i ocenę wartości użytkowej oraz rozpoczęcia działalności regionalnego Białostockiego Związku Hodowców Koni. Pod jego nadzorem wytworzono jeden z najbardziej genetycznie i fenotypowo skonsolidowanych typów koni zimnokrwistych w Polsce. W połowie lat 60. XX wieku w wyniku zmiany koncepcji polityczno-ekonomicznej rozpoczęto hodowlę tzw. konia ekonomicznego: głębokiego, dobrze umięśnionego, o niedużym wzroście, wydatnych

chodach w stępie i kłusie oraz spokojnym charakterze. Takie podejście do hodowli koni zimnokrwistych trwało do 1972 r. i spowodowało daleko idące konsekwencje, czego wyrazem była zmiana cech pokrojowych koni sokólskich.

Od początku lat 70. XX wieku nastąpił systematyczny spadek pogłowia koni. W 1973 r. Minister Rolnictwa uchylił zarządzenie o ośrodkach hodowlanych, w tym również dla koni zimnokrwistych i pogrubionych, co w konsekwencji spowodowało likwidację lokalnych populacji, ale tylko formalnie. Związek białostocki nadal traktował swój teren jako najlepszy rejon hodowli koni sokólskich.

Ze względu na ryzyko wyginięcia, rozpoczęto działania zmierzające do ochrony zasobów genetycznych koni sokólskich i restytucji tej populacji. W 2008 r. powstał Program ochrony zasobów genetycznych, który z późniejszymi zmianami funkcjonuje już 15 lat (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/konie). Początkowa populacja, licząca 339 klaczy sokólskich objętych ochroną, wzrosła w 2022 r. do 1583 klaczy i 356 ogierów. Spośród nich najwięcej występuje w województwach podlaskim i lubelskim – około 80%.

Wzorzec rasy. W typie sokólskim ma miejsce wyraźna dysproporcja pomiędzy mocną, masywną kłodą i bardziej suchymi niż u innych koni zimnokrwistych kończynami. Konie sokólskie odznaczają się bardzo dobrą jakością kośćca, więzadeł, ścięgien i mięśni, a także dobrym ruchem, energicznym stępem i wydajnym kłusem oraz wytrzymałością w pracy zaprzęgowej. Niskonóżność, silnie rozbudowany tułów

oraz odpowiednie skątowanie stawów sprzyjają ciągnięciu ciężarów. Wymagane wymiary:

Klacz w wieku 3 lat. Wysokość w kłębie: 148–162 cm, obwód klatki piersiowej: powyżej 200 cm, obwód nadpęcia: 23–26 cm (od 2023 r. będzie wymagany minimalny wzrost: 150 cm);

Ogier w wieku 2,5 roku. Wysokość w kłębie: 155–165 cm, obwód klatki piersiowej: powyżej 200 cm, obwód nadpęcia: 25–27 cm;

Pożądanie umaszczenie. Kasztanowate, gniade, derezowate, kare. Nie dopuszcza się koni maści srokatej, tarantowatej, myszatej i siwej.







KONIE SZTUMSKIE

Do końca XVIII w. na terenie Powiśla hodowano przeważnie konie szlachetne. Nie odpowiadały one jednak miejscowej ludności, która potrzebowała cięższych i silniejszych koni. Ze względu na to zaczęto sprowadzać na teren Warmii konie robocze – głównie z Królestwa Polskiego, Litwy, Rosji oraz Europy Zachodniej. Przełomowym wydarzeniem w hodowli koni sztumskich na terenie Powiśla i Warmii było utworzenie w 1897 r. pierwszej spółki utrzymującej ogiery reńsko-belgijskie oraz powołanie w Królewcu specjalnej komisji ds. koni zimnokrwistych w typie ardeńsko-belgijskim albo reńsko-belgijskim. Doprowadziło to do szybkiego wzrostu pogłowia, w wyniku czego w 1901 r. w Prusach Wschodnich funkcjonowały 364 ogiery zimnokrwiste różnych ras, a wśród młodych, kwalifikowanych do hodowli dominowały ogiery belgijskie i ardeńskie oraz ich potomstwo. Władze pruskie wydały ustawę o licencji ogierów oraz powołały Związek Hodowców Koni Zimnokrwistych dla Prus Wschodnich.

Pierwsza wojna światowa doprowadziła do prawie całkowitego upadku hodowli. Po jej zakończeniu, w 1921 r. Niemiecki Zarząd Stadnin przeznaczył 20 ogierów zimnokrwistych do stada w Braniewie, które obsługiwało okręg Królewca i Warmii. W następnych latach importowano reproduktory głównie z Nadrenii, Belgii i Holandii, które były przydzielane do stad w Braniewie, Kętrzynie i Kwidzynie. W okresie międzywojennym konie zimnokrwiste były hodowane na 80% powierzchni byłych Prus Wschodnich. Systematycznie pro-

wadzona praca hodowlana, m.in. poprzez organizowanie prób dzielności, pokazów-przetargów, prowadzenie dokumentacji, w tym ksiąg stadnych oraz odpowiedni wychów młodzieży doprowadziła do zwiększenia liczby hodowanych koni oraz podniesienia ich wartości.

Po drugiej wojnie światowej w powiecie sztumskim ocalała jedynie niewielka grupa klaczy i młodzieży (w tym kilka dobrych ogierków), będąca w posiadaniu ludności autochtonicznej, ale nowi osadnicy przywieźli ze sobą konie różnych ras i typów. W latach 1946–1950 sprowadzono w ramach pomocy UNRRA ponad 1000 koni w typie podobnym do koni autochtonicznych, które miały stanowić podstawę hodowli koni zimnokrwistych w tym rejonie. Do 1947 r. zdołano zgromadzić dość liczne pogłowie klaczy zimnokrwistych i pogrubionych w dobrym typie. Użycie do stanówki od 1947 r. pierwszych ogierów autochtonicznych (Belgrad, Fagos, Grillharzer, Mandolin, Cyprian, Lakier, Dobosz) było wydarzeniem zwrotnym w hodowli sztumskiej. Od tego momentu ludność miejscowa zaczęła nazywać konie własnego chowu „sztumskimi”. Nazwa koń sztumski została oficjalnie przyjęta przez PZH, który prowadzi księgi i ocenę wartości użytkowej. Objęto nią wszystkie konie pogrubione hodowane w ośrodku sztumskim.

W wytworzeniu pogłowia koni sztumskich, obok hodowców prywatnych, poważną rolę odegrały gospodarstwo Sztumska Wieś i Stadnina Koni Nowe Jankowice. W stadninie tej konsekwentnie dąży się do odtworzenia pierwotnie hodowanego w rejonie sztumskim konia o dużych ramach i masie, zaopatrując hodowlę terenową w najlepszy materiał zarodo-



wy, korzystnie wpływający na poprawę jakości całego pogłowia polskich koni zimnokrwistych.

W 2008 r. powstał Program ochrony zasobów genetycznych koni sztumskich (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/konie). Obecnie (2022) populacja objęta ochroną liczy 1899 klaczy i 602 ogiery, zlokalizowane w 346 stadach na terenie całej Polski. Najliczniej stada koni sztumskich występują w województwach pomorskim i mazowieckim.

Wzorzec rasy. Konie w typie sztumskim powinny odznaczać się dużą masą, zrównoważonym temperamentem i łagodnym charakterem, prawidłowym ruchem w stępie i kłusie z wyraźną tendencją do posuwistości. Wymagane wymiary:

Klacz w wieku 3 lat. Wysokość w kłębie: 155–165 cm, obwód klatki piersiowej: powyżej 200 cm, obwód nadpęcia: 24–27 cm;

Ogiery wpisywane do księgi w wieku 2,5 roku. Wysokość w kłębie: 157–169 cm, obwód klatki piersiowej: powyżej 210 cm, obwód nadpęcia: 26–30 cm.

Pożądanne umaszczenie. Gniate, kasztanowate, kare, dereszowate. Nie dopuszcza się koni maści srokatej, tarantowatej, myszatej i siwej.

Grażyna Polak

Krajowy Koordynator ds.

ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich
Instytut Zootechniki PIB, Biuro Dyrektora ds. Nauki, Kraków-Balice









RODZIME RASY BYDŁA

Spośród blisko 30 różnych ras bydła użytkowanego w Polsce tylko cztery są objęte działaniami, których celem jest ochrona istniejącej zmienności genetycznej, a także stabilizacja fenotypowych i genetycznych cech dawnego bydła w typie użytkowym mięsno-mlecznym. Programy ochrony prowadzone są dla ras: polska czerwona (RP od 1999 r.), białogrzbieta (BG od 2004 r.), polska czerwono-biała (ZR od 2007 r.) oraz polska czarno-biała (ZB od 2008 r.). Są to rasy, których historia od pokoleń jest związana z terenami Polski. Zostały one wyparte z hodowli przez wyspecjalizowane, jednostronnie użytkowane bydło mleczne lub mięsne.

Rasy bydła objęte ochroną mają bardzo dużą wartość dla zachowania różnorodności gatunku. Doskonale przystosowane do trudnych warunków środowiskowych, są częścią kultury i tradycji regionów, w których zostały wytworzone, a także dostarczają produktów wysokiej jakości. Mleko o korzystnym składzie, przydatnym do produkcji serowarskiej oraz wysokiej jakości mięso to cechy charakterystyczne ras zachowawczych bydła. Jako główna zaleta ras autochtonicznych wymieniana jest także długowieczność – krowy tych ras są zwykle użytkowane dwa razy dłużej niż zwierzęta ras wysokoprodukcyjnych, a ich wydajność życiowa jest zwykle wyższa. Długowieczność krów jest związana z wysoką zdrowotnością i odpornością, lekkimi porodami i wysoką płodnością. Do cech dawnego bydła należy również zaliczyć niewybredność w doborze pasz oraz zdolność do szybkiej regeneracji utraconej kondycji. Niewielkie liczebności tych populacji stwarzają zagrożenie ich wyginięcia,

stąd niezwykle ważne jest prowadzenie monitoringu ich stanu liczbowego oraz trendów kształtowania się cech użytkowych.

Od ponad 20 lat koordynacją działań w zakresie ochrony zajmuje się Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, który współpracuje z podmiotami prowadzącymi księgi hodowlane poszczególnych ras, ocenę użytkowości i produkcję nasienia. Księgi hodowlane dla ras RP, ZR oraz ZB prowadzi Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka (PFHBiPM), a dla rasy BG – Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie. Ocenę użytkowości – tak mleczną, jak i mięsną – prowadzi PFHBiPM, a o produkcję nasienia od buhajów zakwalifikowanych do rozrodu w stadach zachowawczych dba Małopolskie Centrum Biotechniki w Krasnem (MCB). Obecnie, dla ras ZR i ZB z uwagi na wyższe wydajności w trakcie laktacji – prowadzona jest ocena użytkowości tylko w zakresie cech produkcji mleka, a dla ras RP i BG w zależności od kierunku użytkowania – w zakresie cech produkcji mleka lub cech produkcji mięsa. Wszystkie programy ochrony zasobów genetycznych bydła przewidują hodowlę w czystości rasy lub z niskim udziałem krwi ras obcych. Mimo niewielkich liczebności w populacjach tych ras prowadzone są prace hodowlane. Na rodziców następnego pokolenia wybierane są zwierzęta najlepsze w rasie, które charakteryzują się nie tylko pożądanym rodowodem, wysoką dla rasy wydajnością własną lub matek, ale także poprawną budową ciała. Prowadzenie planów kojarzeń przy zachowaniu zasady unikania wspólnych przodków w pokoleniu dziadków i pradziadków pomaga zachować w populacjach chronionych niskie spokrewnienie i przeciwdziałać negatywnym skutkom inbrodu.



BYDŁO POLSKIE CZERWONE

Bydło polskie czerwone wywodzi się od małego dzikiego bydła brachycerycznego (krótkorogiego), żyjącego we wschodniej części Europy Środkowej. Rozprzestrzenianie się bydła o umaszczeniu czerwonym – z różnymi odcieniami tej barwy – na tereny polskie można wiązać z ruchami ludnościowymi, jakie miały miejsce na początku XVI wieku. W 1894 r. powstało pierwsze Towarzystwo Hodowców Bydła Czerwonego Polskiego w Galicji Zachodniej, gdyż na tych terenach bydło to występowało i występuje do dziś najliczniej. Datę tę uważa się za rozpoczęcie trwającej nieprzerwanie do dziś systematycznej pracy hodowlanej dla tej rasy. Rok później powstał Związek Hodowców Bydła Czerwonego, który rozpoczął prowadzenie ksiąg rodowodowych dla krów i buhajów, organizował wystawy, pokazy oraz aukcje. W 1901 r. prof. L. Adametz opisał po raz pierwszy rasę polską czerwoną i stwierdził, że bydło to należy hodować w czystości rasy, a poprawę wydajności bądź wyglądu uzyskiwać jedynie na drodze selekcji. W 1906 r. wprowadzono urzędową ocenę mleczności krów, natomiast w 1913 r. wydano księgę rodowodową tej rasy. W 1934 r. ustawa hodowlana wymienia rasę polską czerwoną jako jedną z trzech ras bydła utrzymywanego w naszym kraju i wyznacza dla jej hodowli 3/5 tereanu ówczesnej Polski. Wprowadza również nakaz obowiązkowej licencji buhajów polskich czerwonych.

Obie wojny światowe dokonały wielu zniszczeń i bardzo spowolniły postęp hodowlany w Polsce. Rasa polska

czerwona przetrwała przede wszystkim w małych, chłopskich gospodarstwach i na podstawie tych zwierząt odrodziła się hodowla powojenna. Nacisk hodowlany był położony na zachowanie mocnej budowy, dobrej odporności na choroby i utrzymanie długowieczności. W latach 60. XX wieku rozpoczęto doskonalenie rasy polskiej czerwonej innymi rasami. Miało ono poprawić tak wydajność mleczną, jak i opasową oraz znacznie ulepszyć budowę wymienia, dostosowując je do doju mechanicznego.

W 1969 r. władze administracyjne kierujące hodowlą zadecydowały o przeznaczeniu większości obszarów zasiedlonych przez bydło polskie czerwone pod hodowlę ras czarno-białej i czerwono-białej. Oznaczało to kres pracy hodowlanej nad bydlęm polskim czerwonym w sektorze państwowym i indywidualnym. W 1973 r. wprowadzono rejonizację dla rasy polskiej czerwonej i ograniczono jej hodowlę jedynie do 3 powiatów ówczesnego województwa krakowskiego. Objęto nią około 55 tys. krów, a rolnicy utrzymujący wyłącznie tę rasę otrzymali dotację równoważną 1000 litrom mleka do sztuki rocznie; mieli też zapewnione bezpłatne usługi inseminacyjne (lub krycie naturalne) oraz bezpłatną ocenę użytkowości. W 1981 r. zniesiono rejonizację dla ras bydła, likwidując również rejon hodowli zachowawczej bydła polskiego czerwonego.

Dzięki zaangażowaniu ludzi, którym zależało na ocaleniu rodzimego bydła czerwonego, podjęto działania zmierzające do stworzenia rezerwy genetycznej tej rasy

i zachowania dotychczasowego genotypu. Przez kilka lat Małopolskie Towarzystwo Hodowców Bydła zwracało się do Ministerstwa Rolnictwa o zaakceptowanie i rozpoczęcie realizacji Programu ochrony zasobów genetycznych bydła polskiego czerwonego, który zaczął obowiązywać od 1999 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/bydlo).

W pierwszych latach realizacji programu ochrony główne kryterium wyboru stanowiła ocena fenotypu, wsparta analizą rodowodu (jeśli był dostępny). Dlatego, znaczną część bydła przyjętego do programu stanowiły osobniki bez znanego pochodzenia, jak również krowy o stosunkowo wysokim historycznym udziale innych ras europejskich czerwonych. Dopuszczalny udział genotypu innych europejskich ras czerwonych na poziomie nie wyższym niż 50% ma znaczenie historyczne. Udział krwi tych ras pochodzi z lat 50.–80. XX wieku. Od początku realizacji programu ochrony nie prowadzono doskonalenia populacji w oparciu o genotypy współczesnych europejskich ras czerwonych. Wśród cech budowy charakterystycznych dla rasy polskiej czerwonej należy wyróżnić silne nogi i twarde, mocne racice. Zalety te wraz z pozostałymi cechami bydła rodzimego powodują, że jest ono dobrze przystosowane do podgórszych i górskich warunków bytowania i produkcji.

Wypasanie krów rasy polskiej czerwonej na wspomnianych terenach, gdzie pastwiska są najczęściej naturalnego pochodzenia sprawia, że ich genetyczny potencjał daje wprawdzie najniższe wydajności w trakcie laktacji spośród

bydła ras mlecznych, ale mleko to ma nieprzeciętne wartości odżywcze i prozdrowotne. Mleko krów rasy polskiej czerwonej jako jedyne mleko krowie może być stosowane do produkcji oscypka (do 40%), bryndzy i redykołki, które zostały zarejestrowane znakiem Chroniona Nazwa Pochodzenia w Unii Europejskiej. Rasa polska czerwona ma wśród bydła najwięcej przetworów wpisanych na listę produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Są to: mleko od krów rasy polskiej czerwonej (województwo małopolskie); ser krowi dojrzewający Wólczan (woj. podkarpackie); twaróg wiejski z Jasienicy Rosielnej (woj. podkarpackie); ser gazdowski – gołka (woj. śląskie); ser narwiański (woj. podlaskie).

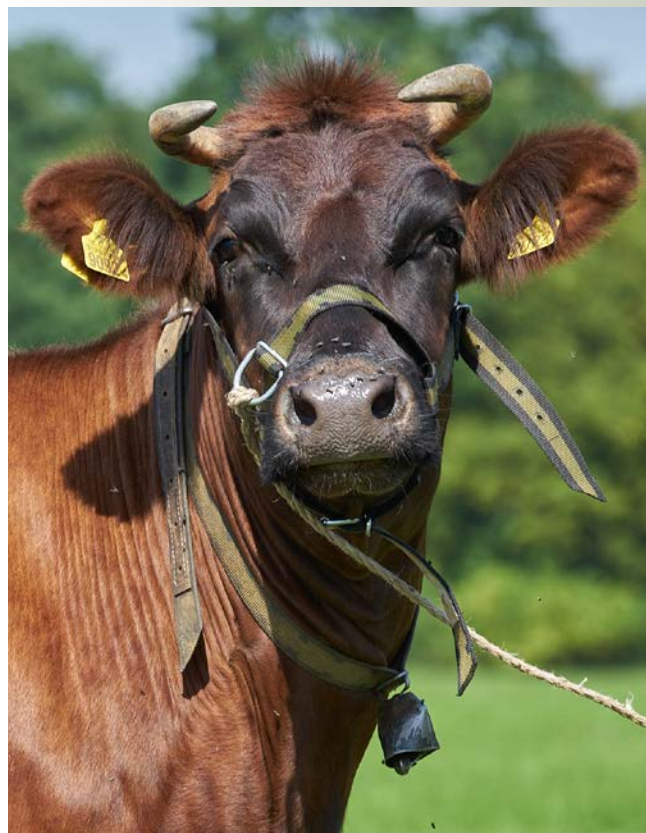
W związku z tym, że rasa polska czerwona jest w typie użytkowym mięsno-mlecznym, od stycznia 2017 r. wprowadzono na prośbę hodowców drugi kierunek użytkowy. Jest to ocena użytkowości w zakresie cech produkcji mięsa. W 2021 r. średnie przyrosty jałówek do wieku 210 dni wyniosły 813 g (586 szt.), a buhajków 839 g (542 szt.) (PFH-BiPM, dane za 2021 r.).

W pierwszym roku realizacji programu populację chronioną stanowiło 150 krów w 16 gospodarstwach. W kolejnych latach systematycznie rosła liczba krów i stad kwalifikowanych do programu, uzyskując w 2021 r. stan: 2387 krów w 237 stadach w ocenie mlecznej i 1281 krów w 88 stadach w ocenie mięsnej. Obecnie, bydło rasy polskiej czerwonej stanowi w strukturze rasowej populacji aktywnej załed-

wie 0,35%, a jego średnia wydajność wynosi: 3696 kg mleka o zawartości tłuszczu 4,27% i białka 3,38%.

Wzorzec rasy

- Typ użytkowy mięsno-mleczny;
- Wysokość w krzyżu zwierząt dorosłych: krowy 135–140 cm, buhaja 135–145 cm;
- Kształt ciała zbliżony do prostokąta, profile mięśni dobrze zaznaczone, głowa lekka, szyja delikatna, klatka piersiowa dobrze wysklepiona, żebra płaskie, ukośnie i szeroko rozstawione, brzuch głęboki i pojemny, grzbiet prosty i mocny, zad lekko spadzisty, długi i szeroki, nogi szeroko i równoległe ustawione, lekko skątowane, suche, mocne stawy, wymię: pojemne, zawieszenie tylne wysokie i szerokie, zawieszenie przednie wysunięte do przodu, dobrze połączone z powłokami brzuszными;
- Umaszczenie jednolite – od jasnoczerwonego, poprzez wiśniowy aż do brunatnego, dopuszczalne niewielkie jasne lub białe odmastki na brzuchu lub wymieniu; ciemne racice i śluzawica (dopuszczalna jasna śluzawica), jasne, krótkie rogi z ciemnymi końcami;
- Średnia wydajność mleczna populacji chronionej powinna wynosić ponad 3,5 tys. kg za laktację przy zawartości tłuszczu ponad 4,0% i białka około 3,5%.





BYDŁO BIAŁOGRZBIETE

Prof. J. Pająk (1968) w podręczniku „Zarys chowu bydła” twierdził, że „na terenach nad Bugiem, Sanem i Narwią, a zwłaszcza nad dolną Wisłą ukształtował się odrębny typ bydła i można go traktować jako grupę rasową, przyjmując dla całego tego pogłowia starą nazwę – bydło nadwiślańskie”. Dużo wcześniej, bo już w 1903 r. Klecki używał nazw „powiślańskie” i „nadwiślańskie”.

Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na temat pochodzenia tego bydła – są dwie teorie. Jedni badacze uważają, że jest to bydło przebywające na terenach na wschód od Wisły od niepamiętnych czasów (podobnie jak bydło polskie czerwone), inni sądzą, że przed wiekami przywędrowało do Polski znad Bałtyku. Jedna i druga koncepcja potwierdza jednak fakt, że jest to bydło od wieków bytujące na tych terenach, doskonale wykorzystujące paszę i wytrzymałe na trudne miejscowe warunki.

Na terenie działania Lubelskiej Izby Rolniczej, na przełomie 1935 i 1936 r. znajdowało się 6,1% krów rasy „białogrzbietaj”. U prof. E. Sasimowskiego w „Zarysie szczegółowej hodowli zwierząt” (1983) jest zapis, że „białogrzbiety w Polsce nie należały do ras popieranych i objętych rejonizacją, ale w środkowo- i północno-wschodniej części kraju są jeszcze spotykane w masowym pogłowie bydła”.

Białogrzbiety, jak sama nazwa wskazuje, charakteryzuje biały pas biegnący wzdłuż grzbietu, wąski na kłębie a rozszerzający się ku zadowi, obejmujący całą szerokość miednicy. Brzeg barwnego obrzeżenia jest nieregularnie poszarpany. Boki tego bydła są najczęściej umaszczone czarno lub czerwono, dlatego Z. Moczarski (1907) nazwał je „boczastym”. Umaszczenie białogrzbietów dziedziczy się bardzo silnie. Prof. J. Pająk z SGGW w Warszawie (1968) twierdził, że w latach 1953–1955 w dorzeczcu Biebrzy spotykało się jeszcze dość często bydło nadwiślańskie. W niektórych miejscowościach stanowiło ono nawet 20–30% całego pogłowia. Był on ostatnim, który interesował się bydłem białogrzbietym w Polsce w latach 60. XX wieku. W późniejszym okresie bydło to nie było wyróżniane jako odrębna rasa i w konsekwencji tego zostało uznane za wymarłe.

Z obserwacji dokonanych przez pracowników Katedry Hodowli Bydła Uniwersytetu Rolniczego w Lublinie oraz pracowników Okręgowej Stacji Hodowli Zwierząt w Białymstoku wynikało, że w 2000 r. na Polesiu oraz na terenie województwa podlaskiego występowały jeszcze pojedyncze sztuki bydła w typie białogrzbietów. Zidentyfikowano około 100 sztuk takiego bydła.

W 2002 r. prof. Zygmunt Litwińczuk opracował dla Ministerstwa Rolnictwa pierwszy program hodowlany dla bydła białogrzbiatego, w oparciu o który Uniwersytet

Przyrodniczy w Lublinie uzyskał w 2003 r. zgodę Ministra (decyzja nr 210/2003) na prowadzenie ksiąg hodowlanych dla bydła tej rasy. W tym też roku (2003) został zatwierdzony do realizacji Program ochrony zasobów genetycznych bydła białogrzbiatego (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/bydlo). Rok później rozpoczęła się jego realizacja.

W związku z tym, że rasa białogrzbieta jest w typie użytkowym mięsno-mlecznym, od stycznia 2019 r. wprowadzono na prośbę hodowców drugi kierunek użytkowy. Jest to ocena użytkowości w zakresie cech produkcji mięsa. W 2021 r. średnie przyrosty jałówek do wieku 210 dni wyniosły 869 g (65 szt.), a buhajków 994 g (70 szt.) (PFHBiPM, dane za rok 2021).

W pierwszym roku realizacji programu (2004) populację chronioną stanowiły 33 krowy w 2 gospodarstwach. W kolejnych latach systematycznie rosła liczba krów i stad kwalifikowanych do programu, uzyskując w 2021 r. stan: 639 krów w 56 stadach w ocenie mlecznej i 159 krów w 19 stadach w ocenie mięsnej. Obecnie bydło rasy białogrzbieta stanowi w strukturze rasowej populacji aktywnej zaledwie 0,10%, a średnia wydajność mleka wynosi 4303 kg o zawartości tłuszczu 4,15% i białka 3,37% (PFHBiPM, dane za 2021 r.).

Wzorzec rasy

- Typ użytkowy mięsno-mleczny;
- Wysokość w krzyżu krowy dorosłej: 135–140 cm, buhaja około 145 cm;
- Kształt ciała zbliżony do prostokąta, umięśnienie wypukłe, głowa ciężka i skrzyniasta, szyja długa z wyraźnym podgardlem, barki dobrze umięśnione, dobrze przylegające łopatki, klatka piersiowa dobrze wysklepiona, żebra szeroko rozstawione, kości żeber zaokrąglone, długie, brzuch głęboki i pojemny, grzbiet szeroki i prosty, zad: lekko nachylony, długi, szeroki, dobrze umięśniony, nogi krótkie, silne i prawidłowo ustawione o silnej kości i wyrazistych stawach, wymię: pojemne, zawieszenie tylne wysokie i szerokie, zawieszenie przednie wyraźnie wysunięte do przodu, dobrze połączone z powłokami brzuszными;
- Umaszczenie: niejednolite, czarne, rzadziej czerwone z białym pasem na grzbiecie, wąskim na kłębie i rozszerzającym się ku zadowi; brzeg barwnego obrzeżenia nieregularny, „poszarpany”, brzuch i wewnętrzna strona nóg często łaciate lub mocno nakrapiane; na głowie przynajmniej czoło o umaszczeniu białym i koniecznie ciemna śluzawica. Niedopuszczalne umaszczenie jednolite całej głowy (biała, czarna lub czerwona);
- Średnia wydajność mleczna populacji chronionej powinna wynosić około 4 tys. kg za laktację, przy zawartości tłuszczu ponad 4,0% i białka około 3,4%.





BYDŁO POLSKIE CZARNO-BIAŁE

Na tereny Polski – ujście Noteci i Wisły – bydło nizinne graniaste, jak nazywał je Z. Moczarski (1927), przywędrowało wraz z osadnictwem holenderskim w średniowieczu. Przez wiele lat sprowadzano z Niemiec i Holandii materiał żeński i męski do najlepszych krajowych obór, co na początku XX wieku zaowocowało podniesieniem średniej wydajności do poziomu 4000 kg mleka za laktację. Krzyżowanie z bydłem lokalnym oraz polskie warunki środowiskowe doprowadziły do poprawy budowy, która z delikatnej stała się bardziej krępa oraz do poprawy zdrowotności. Wzrosła także zawartość tłuszczu w mleku przy zachowanej wydajności.

W pierwszej połowie XX wieku bydło nizinne graniaste zajmowało znaczne obszary obecnej Polski i było uważane za rasę rodzimą, zwaną nizinną czarno-białą. Zniszczenia spowodowane obiema wojnami światowymi doprowadziły do niemal całkowitego upadku polskiej hodowli bydła. Sprowadzano więc zwierzęta z Niemiec, Holandii i Szwecji. W latach 50. i 60. XX wieku importowano materiał męski z Holandii w celu krzyżowania z krowami krajowymi rasy czarno-białej. W perspektywie tych działań planowano uzyskanie populacji o dwukierunkowym użytkowaniu mięsno-mlecznym w typie „kompakt”. Liczono na poprawę wydajności mleka i tłuszczu oraz poprawę typu i budowy zwierząt. W 1953 r. wydajność wynosiła niewiele ponad 3000 kg mleka, a w 1985 r. 3659 kg mleka przy 3,98% tłuszczu oraz do- brych cechach rzeźnych i opasowych.

Wprowadzenie inseminacji w latach 60. XX wieku ułatwiło dostęp do osiągnięć światowej genetyki. W Polsce opracowano i wprowadzono do praktyki pierwszy po wojnie program hodowlany dla bydła, który zakładał poprawę budowy i wydajności mlecznej w populacji krajowej krów. Lata 70. XX wieku to wzrost zainteresowania wysoko wydajnym bydłem rasy holsztyńsko-fryzyskiej (HF), wykorzystywanym na całym świecie do podnoszenia wydajności i poprawy budowy wymienia. Prace hodowlane doprowadziły do zwiększenia wydajności mlecznej, poprawy budowy wymienia i jego przydatności do doju mechanicznego, ale pogorszyły cechy funkcjonalne i wydajność mięsną. Jak się okazało, stosowanie buhajów rasy HF jest uzasadnione tylko przy dobrych warunkach środowiskowych, a szczególnie bardzo dobrym żywieniu, czego nie można było zagwarantować w Polsce. Realizacja „Programu hodowli bydła i produkcji bydlęcej do roku 2000” bardzo szybko zmieniła typ kombinowany na jednostronnie mleczny. Mniej uwagi zwracano na rolników utrzymujących bydło w starym typie kombinowanym. Mimo posiadania krów o stosunkowo dobrej wydajności mlecznej i dobrych cechach opasowych hodowcy nie mieli możliwości używania uznanych buhajów w typie kombinowanym. Liberalizacja przepisów dopuszczająca utrzymywanie buhajów w oborach produkujących mleko oraz brak nasienia buhajów w typie kombinowanym doprowadziły do objęcia inseminacją około 60% krów i jałowic. W pozostałej części populacji rozród nie był kontrolowany przez żadne organizacje hodowlane. Niski stopień in-

seminacji krów stanowił zagrożenie dla realizacji programu hodowlanego, a co za tym idzie uzyskania zamierzonego postępu. Od połowy lat 80. XX wieku postępował spadek liczby uniwersalnych krów.

Jednak dzięki temu, że hodowcy nie inseminowali swoich krów a używali buhaje bez licencji, możliwe było rozpoczęcie w 2008 r. Programu ochrony dla bydła polskiego czarno-białego (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/bydlo). Przez pierwsze trzy lata trwania programu ochrony były nim obejmowane zwierzęta bez pochodzenia, wytypowane na podstawie oceny fenotypu przez pracowników podmiotu prowadzącego księgę dla bydła rasy polskiej czarno-białej. Przy znanym pochodzeniu – krowy musiały posiadać niski udział genów HF (w latach 2007–2009 nie więcej niż 50%; w latach 2010–2012 nie więcej niż 37,5%; w każdym następnym roku nie więcej niż 25%) i reprezentować pożądaną typ mięsno-mleczny zgodny ze wzorcem rasowym. W oparciu o przyjęte założenia nie były przyjmowane do programu krowy-córki buhajów 100% HF. Od 2010 r. na ojców buhajów były i są wybierane buhaje wpisane do księgi bydła polskiego czarno-białego o udziale krwi HF nie wyższym niż 25%.

W pierwszym roku realizacji programu (2008) populację chronioną stanowiły 684 krowy w 94 gospodarstwach. W kolejnych dwóch latach rosła liczba krów i stad kwalifikowanych do programu, uzyskując w 2010 r. stan 2227 krów w 239 stadach. Niestety, w następnych latach zarówno liczba zwierząt, jak i stad wykazywała silny trend spadkowy.

W 2021 r. kwalifikację do programu uzyskało 1310 krów w 95 stadach. Obecnie bydło ZB stanowi w strukturze rasowej populacji aktywnej zaledwie 0,23%, a średnia wydajność mleka wynosi 4740 kg o zawartości tłuszczu 4,22% i białka 3,33% (PFHBiPM, dane za rok 2021).

Wzorzec rasy

- Typ użytkowy mięsno-mleczny;
- Wysokość w krzyżu zwierząt dorosłych: krowy 134–138 cm, buhaja 133–142 cm;
- Kształt ciała zbliżony do prostokąta, profile mięśni wyraźnie zaznaczone, głowa średniej wielkości, dopuszczalna głowa cięższa, szyja średniej długości, dobrze umięśniona, barki dobrze umięśnione, klatka piersiowa dobrze wysklepiona, żebra szeroko rozstawione, brzuch głęboki i pojemny, grzbiet szeroki i prosty, zad lekko nachylony, długi, szeroki, dobrze umięśniony, nogi szeroko i równolegle ustawione, lekko skątowane, o silnej kości i wyrazistych stawach, wymię: pojemne, zawieszenie tylne wysokie i szerokie, zawieszenie przednie wyraźnie wysunięte do przodu, dobrze połączone z powłokami brzuszными;
- Umaszczenie: niejednolite, czarno-białe, racice ciemne;
- Średnia wydajność mleczna populacji chronionej powinna wynosić ponad 4,5 tys. kg za laktację przy zawartości tłuszczu ponad 4,0% i białka około 3,3% (PFHBiPM, dane za rok 2021).





BYDŁO POLSKIE CZERWONO-BIAŁE

Udokumentowaną hodowlę rasy czerwono-białej datuje się w Europie Zachodniej od XIII w. Do pierwszej połowy XVII w. bydło to dominowało na nizinnych terenach Europy, a później zostało wyparte przez bydło czarno-białe. Hodowla bydła czerwono-białego na obecnych ziemiach polskich jest prowadzona od ponad 110 lat. Do Polski zostało ono sprowadzone z Westfalii, Nadrenii i Wschodniej Fryzji, początkowo w rejon Dolnego Śląska i Opolszczyzny, a później na teren Polski Południowej. W piśmiennictwie z początku XX w. jest zaliczane do tzw. fryzów, czyli bydła czerwono-graniastego. Przed II wojną światową nieliczne stada znajdowały się w powiatach bielskim i cieszyńskim. Sytuacja zmieniła się po odzyskaniu ziem zachodnich, kiedy to w obrębie granic kraju znalazły się tereny województw opolskiego i dolnośląskiego, gdzie bydło to było liczne i dominowało w pogłowie.

Ze względu na budowę można było wyróżnić typ kombinowany z przewagą cech mlecznych lub mięsnych w zależności od regionu występowania. W latach 50. XX w. opracowano program doskonalenia tej rasy, którego celem było uzyskanie zwierząt charakteryzujących się bardzo dobrym umięśnieniem oraz wydajnością około 4000 l mleka/rok. Cele realizowano korzystając z genetyki niemieckiej i holenderskiej, co potwierdzono w późniejszych badaniach immunogenetycznych. Użycie do rozrodu importowanych buhajów miało istotny wpływ na zmiany genetyczne i fenotypowe zachodzące w populacji bydła czerwono-białego.

Efektom prac było wytworzenie w tej rasie dominującego typu budowy, tzw. kompakt.

W latach 80. XX wieku w wielu ośrodkach rozpoczęto krzyżowanie uszlachetniające tej rasy z buhajami rasy holsztyńsko-fryzyskiej (HF). Przyniosło ono poprawę budowy ciała, w tym szczególnie wymienia, postawy oraz nóg; poprawiło wyrostowość i wydajność mleczną krów, ale niekorzystnie odbiło się na wydajności rzeźnej i przydatności opasowej. Jeszcze do pierwszej połowy lat 90. XX w. udział krwi bydła rasy HF u bydła czerwono-białego był stosunkowo niewysoki, jednak niekorzystne ceny żywca wołowego oraz wyższa opłacalność produkcji mlecznej przyczyniły się do zwiększonego zainteresowania doskonaleniem w typie jednostronnie mlecznym. W rejonie pogórza, gdzie warunki środowiskowe są bardziej wymagające, przeważają użytki zielone, sprawdziło się bydło w typie dwukierunkowym o niskim udziale krwi HF – poniżej 25%.

Bydło polskie czerwono-białe w typie kombinowanym zachowało cechy typowe dla populacji autochtonicznych: doskonale przystosowanie do trudnych warunków środowiskowych, dużą odporność i zdrowotność, długowieczność i niewybredność w doborze pasz. Zwierzęta te dobrze wykorzystują paszę objętościową uzyskując wysokie przyrosty dobowe, dlatego są preferowane przez rolników, którzy utrzymują małe stada, a nie są zainteresowani wysoką produkcją mleka. Krowy w typie dwukierunkowym mogą, przy prawidłowym utrzymaniu, osiągnąć wydajność 4000–6000 kg mleka rocznie. Dodatkowe dochody przynosi odchów cie-

łąt na użytek własny. Wypas krów na podgórskich i górskich pastwiskach sprawia, że mleko i mięso pochodzące od rasy polskiej czerwono-białej charakteryzuje się wysoką zawartością wielonienasyconych kwasów tłuszczowych (PUFA), w tym niezbędnych nienasyconych kwasów tłuszczowych – NNKT.

Od 1.06.2006 r., na podstawie decyzji Ministra Rolnictwa rozpoczęto prowadzenie księgi hodowlanej dla rasy polskiej czerwono-białej (decyzja z dnia 23.05.2006 r., MRiRW, nr 39/2006) a od 2.01.2007 r. – realizację Programu oceny i selekcji buhajów rasy polskiej czerwono-białej w Małopolskim Centrum Biotechniki w Krasnem. 26.07.2007 r. decyzją dyrektora Instytutu Zootechniki PIB wdrożono do realizacji Programu ochrony zasobów genetycznych bydła rasy polskiej czerwono-białej (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/bydlo). Populację tworzyło bydło o umaszczeniu czerwono-białym pochodzenia krajowego, wpisane do prowadzonych poprzednio ksiąg rasy czerwono-białej lub aktualnych ksiąg rasy polskiej HF odmiany czerwono-białej i ksiąg rasy polskiej czerwono-białej, odpowiadające fenotypowo wzorcowi rasy w typie użytkowym mięsno-mlecznym. Na początku realizacji programu ochrona populacja krów wynosiła około 1700 sztuk wytypowanych na podstawie oceny fenotypu i rodowodu, utrzymywanych głównie w gospodarstwach indywidualnych w rejonach: Dolnego Śląska, Małopolski, Podkarpacia i Opolszczyzny. Obecnie liczebność krów objętych programem wynosi około 3500 sztuk i większość z nich, bo ponad 90% jest utrzymywana

w województwie małopolskim w rejonie Beskidu Niskiego, Wyspowego, Niskiego, Sądeckiego oraz Pogórza. Niewielka część populacji znajduje się w pozostałych województwach. Krowy charakteryzujące się niskim udziałem krwi rasy HF (poniżej 25%) stanowią około 90% populacji. Bydło rasy polskiej czerwono-białej stanowi w strukturze rasowej populacji aktywnej zaledwie 0,5%. Ochrona *ex situ* jest prowadzona w oparciu o kolekcję nasienia i zarodków.

Mleko od krów rasy polskiej czerwono-białej stanowi doskonały surowiec do produkcji wysokiej jakości serów. Duża zawartość kazeiny, szczególnie allelu kappa-kazeiny B gwarantuje wyższą wydajność produkcji serów – średnio o 5–7%. Proces zsiadania się oraz krzepnięcia mleka przebiega szybciej, skrzep jest bardziej spójny i odporny, co prowadzi do łatwiejszego przetwarzania i wyższej jakości produktu, docenianego również ze względu na właściwości organoleptyczne. Buhajki rasy polskiej czerwono-białej charakteryzują się także dobrą przydatnością do opasu. Mięso jest delikatne, soczyste, o intensywnym zapachu; dojrzewa i kruszeje w ciągu 7 dni.

W 2013 r. na Listę Produktów Tradycyjnych została wpisana „wołowina od krowy rasy polskiej czerwono-białej”, a w 2014 r. „Twaróg Sudecki” wytwarzany z mleka krów tej rasy. Do znanych produktów pochodzących z rejonu występowania dużej koncentracji stad tej rasy należy zaliczyć wytwarzane w oparciu o tradycyjne metody: „masło z Limanowej”, „śmietanę z Limanowej” oraz „mleko zsiadłe z Limanowej” (wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych

od 2017 r.), a także masło ekstra OSM Nowy Sącz – oznaczone znakiem towarowym „Sądeckie. Zasmakuj w nas”.

Wzorzec rasy

- Typ użytkowy: mięsno-mleczny;
- Wysokość w krzyżu: optymalny wzrost pierwiastki 127–133 cm, krowy dorosłej 134–138 cm, buhaja w wieku jednego roku 125–132 cm, buhaja dorosłego 133–142 cm;
- Kształt ciała wpisany w prostokąt, sylwetka dobrze umięśniona, profile mięśni wypukłe i wyraźnie zaznaczone; barki dobrze umięśnione i dobrze przylegające łopatki, klatka piersiowa dobrze wysklepiona, nieco szersza w części tylnej, żebra szeroko rozstawione, brzuch głęboki i pojemny, grzbiet szeroki i prosty, zad lekko nachylony, długi, szeroki, dobrze umięśniony, profile mięśni, zwłaszcza udowych wypukłe, prosta nasada ogona; nogi szeroko i równolegle ustawione, lekko skątowane, o silnej kości i wyrazistych stawach, wysoka piętka racycy, racica lekko rozwarta; wymię pojemne, zawieszenie tylne wysokie i szerokie, zawieszenie przednie wyraźnie wysunięte do przodu, dobrze połączone z powłokami brzuszными, o cienkiej, delikatnie owłosionej skórze z wyraźnie zaznaczonymi żyłami mlecznymi, równomiernie rozwiniętymi ćwiartkami, strzyki centralnie rozmieszczone na

- ćwiartkach, pionowo ustawione, cylindryczne; wymię czyste bez dodatkowych strzyków i przystrzyków;
- Harmonijna, proporcjonalna budowa, u krów o nieco lepiej zaznaczonych cechach mlecznych, lecz równocześnie o dobrym umięśnieniu, u buhajów wykazująca cechy męskie, wigor, siłę; skóra średniej grubości, pokryta błyszczącą, jedwabistą sierścią, umięśnienie wypukłe, profile mięśni dobrze zaznaczone, drugorzędne cechy płciowe wyraźnie zaznaczone;
- Umaszczenie niejednolite, czerwono-białe, racice ciemne;
- Średnia wydajność mleczna populacji chronionej wynosi około 4,5–5 tys. kg za laktację, przy zawartości tłuszczu ponad 4,0% i białka około 3,3%.

Anna Majewska
Koordynator ds. ochrony zasobów genetycznych ras RP, BG i ZB
Instytut Zootechniki PIB,
Zakład Hodowli Bydła,
Kraków-Balice

Ewa Sosin
Koordynator ds. ochrony zasobów genetycznych rasy ZR
Instytut Zootechniki PIB,
Zakład Żywienia Zwierząt i Paszoznawstwa,
Kraków-Balice



RODZIME RASY ŚWIŃ

Programami ochrony zasobów genetycznych objęte są trzy rasy świń rodzimych: puławska, złotnicka biała i złotnicka pstra (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/swinie). Rasy te wywodzą się od prymitywnych świń z terenów wschodniej Polski – rasa puławska oraz Wileńszczyzny i Nowogródka – rasy złotnickie. Są one doskonale przystosowane do miejscowych, niejednokrotnie trudnych warunków środowiskowych, dzięki czemu przyczyniają się do właściwej eksploatacji zasobów przyrodniczych środowiska. Stąd, ochrona tych ras jest ważna i konieczna, szczególnie w warunkach zachodzących zmian klimatycznych.

Liczba zwierząt utrzymywanych w ramach programu ochrony jest zmienna i zależna przede wszystkim od czynnika ekonomicznego. W marcu 2021 r. było 206 loch rasy puławskiej, 1358 loch rasy złotnickiej białej i 1239 loch rasy złotnickiej pstrej. Zwierzęta wymienionych ras są mniej atrakcyjne dla producentów i hodowców świń ze względu na gorsze wskaźniki mięsności i większe otłuszczenie w porównaniu do ras wysokomięsnych. Z tego względu przy aktualnych wymaganiach rynkowych preferujących chude mięso wieprzowe naturalny rozwój populacji ras zachowawczych jest utrudniony. Świnie ras rodzimych cechuje znaczna odmienność genetyczna i fenotypowa od ras wysokoprodukcyjnych. Zwierzęta te posiadają wiele cennych genów, które w przyszłości mogą być wykorzystane w hodowli. Specyficzna frekwencja polimorfizmów

genów u tych ras warunkuje występowanie cennych z gospodarczego i hodowlanego punktu widzenia cech, takich jak: bardzo dobra jakość mięsa, odporność na choroby, dobra płodność i troskliwość macierzyńska. Tak więc, ich hodowla może przynieść wymierne korzyści gospodarcze, wzmacniając sytuację ekonomiczną gospodarstw poprzez poprawę cech konstytucyjnych świń, jak i korzyści społeczne, np. przez rozwój przetwórstwa mięsa tych świń i wytworzenie produktów regionalnych.

ŚWINIE RASY PUŁAWSKIEJ

Rasa puławska powstała na początku XX wieku w województwie lubelskim, w okolicach Puław i Lubartowa. Jest ona pierwszą rodzimą rasą świń w Polsce. Oficjalnie została uznana w 1935 r. pod nazwą rasa gołębska. Prace nad jej doskonaleniem prowadził – uznany za jej twórcę – prof. Ludwik Zdzisław Zabielski. Systematyczną pracę hodowlaną nad doskonaleniem świń gołębskich podjęto w 1926 r. w Stacji Zootechnicznej Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Borowinie. Materiał wyjściowy stanowiło stado tzw. „łaciatek”, składające się z 30 loszek i 3 knurków mieszańców prymitywnej polskiej świni kłapo-uchej z rasą Berkshire. Zwierzęta te uszlachetniano poprzez dolew krwi świń rasy wielkiej białej angielskiej oraz inten-



sywną selekcję. Wyhodowano świnie w cenionym wówczas typie tłuszczowo-mięsnym. W 1951 r. podjęto decyzję o zmianie nazwy ekotypu świni gołębskiej na puławską. Ze względu na istniejące wówczas warunki społeczno-ekonomiczne podjęto też decyzję o przekształceniu tych świń na typ bardziej mięsny. Zastosowano staranny dobór do kojarzeń i ostrą selekcję, jak również dolew krwi świń rasy wielkiej białej angielskiej w typie bekonowym oraz Berkshire, a w 1992 r. rasy Pietrain.

W wyniku podjętych działań organizacyjnych w kierunku ochrony zasobów genetycznych ras krajowych od 1997 r. świnie te zostały objęte hodowlą zachowawczą, która jest obecnie realizowana zgodnie z Programem ochrony zasobów genetycznych świń rasy puławskiej (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/swinie). W 2009 r. zostały wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych prowadzoną przez MRiRW.

Wzorzec rasy. Obecnie rasa puławska reprezentuje typ tłuszczowo-mięsny. Są to świnie o umaszczeniu łaciatym czarno-białym z nieregularnym rozmieszczeniem czarnych plam na białym tle oraz osobniki czarne z białymi plamami w dolnych partiach nóg, ryja i ogona.

Zdarzają się także osobniki o umaszczeniu trójbarwnym czarno-biało-rudym. Masa ciała dorosłych świń wynosi około 250–350 kg – knury oraz około 200–280 kg – lochy.

Rasę puławską cechuje łagodność temperamentu, naturalna odporność na mniej sprzyjające warunki środowiska i czynniki chorobotwórcze. Świnie te doskonale nadają się do utrzymania w małych stadach w gospodarstwach rodzinnych. Rasa ta jest przykładem wykorzystania zalet ras wyjściowych, z których powstała. Po berkszyrach odziedziczyła wczesność dojrzewania, szybkość wzrostu i wysoką wydajność rzeźną, natomiast po rodzimej świni prymitywnej dużą odporność i długowieczność, dobre przystosowanie do warunków środowiskowych i niewybredność w stosunku do paszy. Pod względem użytkowym świnie rasy puławskiej spełniają kryteria standardu hodowlanego dla komponentu matecznego – wykazują dobrą płodność, plenność oraz posiadają dobre cechy macierzyńskie. Ustępują natomiast mięsnością popularnym w Polsce rasom. Rasa ta charakteryzuje się również bardzo dobrą jakością mięsa, na którą składa się odpowiednia struktura włókienek mięśniowych i specyficzny układ tłuszczu międzymięśniowego decydujące o marmurkowatości tkanki mięśniowej. Mięso to ma szczególne wartości smakowe, jakościowe i odżywcze. Doskonale nadaje się do wytwarzania specyficznych produktów regionalnych. Rasa puławska jest obecnie hodowana na terenie 13 województw, w tym najliczniej występuje w lubelskim, mazowieckim i kujawsko-pomorskim. Księgi hodowlane prowadzi Polski Związek Hodowców i Producentów Trzody Chlewniej „POLSUS”.



ŚWINIE RASY ŻŁOTNICKIEJ

Rasy złotnickie biała i pstra zostały wytworzone w latach 1946–1949. Ich twórcą jest prof. Stefan Alexandrowicz, który przeprowadził badania monograficzne nad świniami prymitywnymi na terenie powiatów województwa olsztyńskiego. Ich efektem był zakup przez Akademię Rolniczą w Poznaniu knurków i loszek od rolników z Warmii, przybyłych tu po wojnie z terenów Wileńszczyzny i Nowogródka. Były to mieszańce prymitywnych świń długouchych i krótkouchych. Zakupione zwierzęta umieszczono w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Żłotniki.

Wśród świń stanowiących populację wyjściową przeважаły osobniki o umaszczeniu łaciatym czarno-białym i białym, zdarzały się jednak osobniki czarne, szare, rude oraz z pręgami. W trakcie realizacji pracy hodowlanej, opartej wyłącznie o racjonalnie prowadzoną selekcję materiału, wyodrębniono dwie odmiany świń złotnickich – białą o użytkowości mięsnej i pstrą o użytkowości mięsno-słoninowej. W 1962 r. odmiany świń złotnickich zostały uznane za dwie odrębne rasy i otwarto dla nich księgi zwierząt hodowlanych.

ŚWINIE ŻŁOTNICKIE ODMIANY BIAŁEJ

Rasę tę doskonalono początkowo na terenie województwa poznańskiego w RZD Żłotniki i RZD Przybroda. W celu przyspieszenia zmiany typu w kierunku użytkowości bekonowej zastosowano jednorazowy dolew krwi świń szwedzkiej rasy Landrace i polskiej białej zwisłouchej.

Wzorzec rasy. Obecnie są to zwierzęta o umaszczeniu białym, ale zdarzają się także osobniki białe z niewielkimi ciemnymi łatkami. Masa ciała dorosłych osobników wynosi około 250–300 kg – knury i około 200–250 kg – lochy. Świnie tej rasy charakteryzują się późnym dojrzewaniem, średnim tempem wzrostu oraz dobrym wykorzystaniem składników pokarmowych dawki żywieniowej, przy równocześnie wysokiej sprawności przetwarzania ich na składniki ciała, w tym głównie na tłuszcz. Jako rasa lokalna, doskonale przystosowana jest do miejscowych warunków środowiskowych, odporna na specyficzne czynniki chorobotwórcze.

W czystości rasy świnie złotnickie białe w ciągu wielu lat prowadzenia hodowli zwiększyły przyrostyienne, znacznemu zmniejszeniu uległo otluszczenie. W 2018 r. w tuczu kontrolnym od 30 do 100 kg masy ciała średnie otluszczenie tuszy na podstawie 5 pomiarów wynosiło 2,12 cm ($\pm 0,49$ cm), a umięśnienie tuszy 53,7% ($\pm 5,0\%$). Mięso tych świń charakteryzuje się bardzo dobrą jakością, szczególnymi wartościami smakowymi i odżywczymi. Doskonale nadaje się do wytwarzania specyficznych produktów regionalnych. Lochy rasy złotnickiej białej mają dobre wyniki użytkowości rozplodowej, cechują się również dużą troskliwością macierzyńską.

W 1997 r. świnie te zostały objęte hodowlą zachowawczą, która jest obecnie realizowana zgodnie z Programem ochrony zasobów genetycznych świń rasy złotnickiej białej (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/swinie).

Rasa ta jest obecnie hodowana na terenie 12 województw, w tym najliczniej w wielkopolskim, małopolskim i pomorskim. Księgi hodowlane prowadzi Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

ŚWINIE ŻŁOTNICKIE ODMIANY PSTREJ

Początkowo zwierzęta tej rasy hodowano na terenie województwa olsztyńskiego w Zakładzie Polskiej Akademii Nauk – Popielno i w Państwowym Gospodarstwie Rolnym – Parcz. Prowadzona w nich praca opierała się na klasycznych zasadach doboru i selekcji stosowanych w krajowych hodowlach. Na obu fermach zwierzęta utrzymywano w systemie szalasowo-okólnikowym, intensywnie wykorzystując pastwisko.

W 1984 r. świnie rasy złotnickiej pstrej jako pierwszą rodzimą rasę świń w Polsce objęto hodowlą zachowawczą (bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/swinie). Decyzja ta miała na celu zachowanie odrębnego genotypu świń tej rasy, która w porównaniu do innych utrzymywanych w kraju charakteryzuje się bardzo urozmaiconym zestawem genów. W 1994 r. świnie złotnickie pstre umieszczono także w gospodarstwie Zdbowo na terenie obecnego województwa zachodniopomorskiego.

Obecnie rasa ta jest hodowana na terenie 7 województw, w tym najliczniej w wielkopolskim, pomorskim i kujawsko-pomorskim. Księgi hodowlane tej rasy prowadzi Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

Wzorzec rasy. Świnie rasy złotnickiej pstrej cechują się umaszczeniem łaciatym, czarno-białym, o przeważającej (ponad 50%) maści białej, przy czym najbardziej pożądanym jest układ łat sprawiający wrażenie „drugiej skóry” narzuconej na grzbiet zwierzęcia. Masa ciała dorosłych osobników wynosi około 300–350 kg – knury i około 200–300 kg – lochy.

Zwierzęta tej rasy są obecnie uważane za świnie w typie mięsno-słoninowym, kierunku mięsnym, późno dojrzewające, o średnim tempie wzrostu. Lochy rasy złotnickiej pstrej charakteryzują się dobrym poziomem cech użytkowości rozplodowej, w tym dużą troskliwością macierzyńską.

W czystości rasy świnie złotnickie pstre w ciągu wielu lat prowadzenia hodowli zwiększyły przyrostyienne, znacznemu zmniejszeniu uległo także ich otłuszczenie. Nie utraciły przy tym cennych genów świń pierwotnych i swoistej odporności. Było to możliwe dzięki umiejętnie prowadzonej selekcji oraz utrzymaniu w rodzinnych gospodarstwach z dostępem do wolnych wybiegów. Rasa ta ma wiele ważnych pod względem gospodarczym zalet. Jedną z nich jest wyjątkowo duża odporność na czynniki chorobotwórcze.

Ponadto, zwierzęta te nie mają dużych wymagań paszowych. Zaletą szczególnie cenną jest bardzo dobra jakość mięsa, na którą składa się odpowiednia struktura włókien mięśniowych i ponad 2% zawartość tłuszczu śródmięśniowego.

Wartości średnie użytkowości rozplodowej loch oraz tucznej i rzeźnej młodych loszek ras zachowawczych w 2020 r.

Wyszczególnienie	Paławska	Złotnicka biała	Złotnicka psstra
Użytkowość rozplodowa loch			
Liczba prosiąt urodzonych w miocie	10,31	8,63	8,25
Wiek w dniu pierwszego oproszenia (dni)	388	389	424
Okres międzymiotu (dni)	209	235	261
Użytkowość tuczna i rzeźna loszek (ocena przyżyciowa)			
Wiek w dniu oceny (dni)	186	196	205
Masa ciała (kg)	106	102	88
Przyrost dzienny standaryzowany (g/dz.)	565	515	425
Średnia grubość słoniny (mm)	12,7*	18,5	19,6
Zawartość mięsa w tuszy (%)	56,1**	50,3	47,9

* Wartości standaryzowane na 110 kg masy ciała.

** Wartości standaryzowane na 180. dzień życia.

Źródło: Wyniki IZ PIB, na podstawie danych UP Poznań i POLSUS.

Mięso to ma szczególne wartości smakowe i odżywcze. Tak więc, świnie złotnickie psstre mogą służyć w pracach badawczych nad poprawą cech jakościowych mięsa, jak i poprawą zdrowia innych ras. Zwierzęta te mogą także spełniać funkcje pozaprodukcyjne, stanowiąc element krajobrazu. Z tego względu mogą okazać się atrakcyjnym elementem stad zwierząt w gospodarstwach agroturystycznych, doskonale sprawdzają się w utrzymaniu wolnowybiegowym.

Magdalena Szyndler-Nęcza

Koordinator ds. ochrony zasobów genetycznych świń,

Instytut Zootechniki PIB,

Zakład Hodowli Trzody Chlewnej,

Kraków-Balice

Karolina Szulc

Katedra Hodowli Zwierząt i Oceny Surowców,

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,

Poznań

Anna Hammermeister

Polski Związek Hodowców

i Producentów Trzody Chlewnej POLSUS,

Warszawa







RODZIME RASY OWIEC

Rodzime rasy owiec są doskonale przystosowane do lokalnych, niejednokrotnie trudnych i wymagających warunków środowiska rejonów, z których się wywodzą. Charakteryzują się często niższą wydajnością, która jest jednak rekompensowana odpornością na choroby i stres, wysoką płodnością i plennością, długowiecznością oraz niewielkimi wymaganiami pokarmowymi przy dobrym wykorzystaniu pasz, głównie gospodarskich. Tradycja hodowli owiec na terenach Polski jest bardzo głęboko zakorzeniona w kulturze, zwłaszcza w rejonie gór i pogórza. Owce są trwale związane z wieloma obszarami naszego kraju, stanowiąc nie tylko nieodzowny element kształtowania architektury krajobrazu, ale także dostarczając wielu produktów, takich jak wełna, skóry, mięso i mleko.

Rasy rodzime, pomimo posiadania unikalnych cech, były narażone na spadek liczebności ze względu na małą opłacalność hodowli, a niektóre z nich bezpowrotnie wyginęły. Działania związane z ochroną zasobów genetycznych owiec były prowadzone w naszym kraju od lat 70. XX wieku. Dzięki inicjatywie Instytutu Zootechniki, owca wrzosówka została poprzez działania restytucyjne odtworzona i przywrócona hodowli. Podobna sytuacja dotyczyła innych ras (świniarka, owca olkuska), w przypadku których grupa entuzjastów funkcjonujących w związkach hodowców owiec i w ośrodkach naukowych przyczyniła się do sukcesu tych działań. W latach

90. ubiegłego wieku nastąpił drastyczny spadek całej populacji owiec w Polsce, a wielu mniej produkcyjnym, głównie rodzimym rasom groziło realne wyeliminowanie z hodowli. Program ochrony zasobów genetycznych owiec, a wraz z nim programy rolnośrodowiskowe umożliwiły ochronę ras zagrożonych wyginięciem. Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy w Krakowie realizuje i koordynuje zadania w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, w tym owiec. Obecnie programem ochrony zasobów genetycznych owiec objętych jest 17 ras: wrzosówka, świniarka, cakiel podhalański, polska owca górską, polska owca górską odmiany barwnej, merynos polski w starym typie, merynos barwny, pomorska, kamieniecka, olkuska, żelaźnieńska, wielkopolska, uhruska, Corriedale (koridel), polska owca pogórza, czarnogłówka i białogłowa owca mięsna. Ocenę użyteczności oraz księgi hodowlane owiec prowadzi Polski Związek Owczański.

Rodzime rasy owiec nabierają obecnie coraz większego znaczenia, a realizowane programy ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich pozwalają na zachowanie ich dla przyszłych pokoleń. Owce objęte programem ochrony zasobów genetycznych stanowią cenny element różnorodności genetycznej tego gatunku, odgrywają ważną rolę w zachowaniu walorów środowiska przyrodniczego poprzez wypas; są również istotnym elementem folkloru i kultury lokalnych społeczności.



OWCA RASY WRZOSÓWKA

Owca rasy wrzosówka wywodzi się od północnych owiec krótkoogoniastych (*Ovis brachyura borealis*), opisał ją w 1937 r. prof. M. Czaja. W okresie po II wojnie światowej zwierzęta te były dość popularne w hodowli. Jeszcze w 1955 r. ich pogłowie stanowiło około 3% krajowej populacji owiec, czyli około 120 tysięcy sztuk. W następnych latach obserwowano spadek pogłowie tej rasy spowodowany zainteresowaniem producentów wełną białą. Wiązało się to z wypieraniem wrzosówek przez szlachetniejsze rasy owiec oraz ich krzyżowaniem, głównie z trykami ras białych. W efekcie wystąpiło wyraźne zagrożenie wyginięcia tej rasy. W związku z tym Instytut Zootechniki podjął w latach 1972–1973 działania, mające na celu jej zachowanie. Cały zgromadzony i odkupiony materiał został ulokowany w Zootechnicznym Zakładzie Doświadczalnym Instytutu Zootechniki Czechnica koło Wrocławia. Realizowany w następnych latach program hodowli zachowawczej owiec tej rasy oraz dotacje dla utrzymujących ją hodowców wpłynęły na jej uratowanie i rozwój.

Wrzosówki powinny charakteryzować się konstrukcją suchą i drobną figurą o harmonijnej budowie. Są to owce koźuchowe, od których uzyskuje się skóry małe do średnich, lekkie, o dostatecznej gęstości okrywy oraz wyrównanej na całej powierzchni grubości, bez zgrubień przykarkowych i przygrzbietowych. Skóry o najwyższych parametrach uzyskuje się od 7-miesięcznych tryczków, ubijanych we wrześniu przy odroście wełny minimum 5 cm. Ze względu na

możliwość spilśniania się wełny oraz sezonowe linienie strzyżę przeprowadza się 2 razy w roku co 6 miesięcy. Łączna roczna wydajność strzyżna wełny potnej wynosi u tryków 3,0 kg, u maciorek – 2,0 kg. Średnia plenność przy jednokrotnym wykocie w roku powinna wynosić około 150% i więcej, płodność – minimum 95%. Pożądane jest wczesne dojrzewanie płciowe – w wieku 6–7 miesięcy.

Wzorzec rasy. Wrzosówka to niewielka owca, odznaczająca się lekką i suchą głową o prostym profilu. U tryków występują szeroko rozstawione ślimakowate rogi, maciorki są w zasadzie bezrogie. Dopuszczalne jest słabe umięśnienie. Tułów krótki, średnio głęboki, o spadzistym zadzie, klatka piersiowa raczej dobrze rozwinięta, kończyny średnio wysokie o cienkiej i suchej kości. Ogon powinien być krótki, sięgający maksymalnie do stawu skokowego, spłaszczony, pokryty sierścią. Obrost wełną na całym tułowiu, z wyraźnym „ucięciem” na linii bocznej tułowia, brzuch owelniony, głowa, kończyny i ogon nieowelnione, pokryte sierścią. Głowa powinna być czarno umaszczona, z dopuszczalnym białym zabarwieniem na kości czołowej w postaci gwiazdki, strzałki lub plam na części twarzowej. Pożądaną cechą jest rozjaśnienie w okolicy warg, nozdrzy i oczu. Kończyny czarne, wyklucza się plamistość tułowia. Okrywa barwy siwej i ciemnosiwiej. Jagnięta rodzą się czarne, proces siwienia rozpoczyna się zazwyczaj w wieku 2–3 miesięcy i trwa do 8–9 miesiąca życia. Masa ciała dorosłych osobników powinna wynosić minimum: tryki 40 kg, maciorki 32 kg.



Wrzosówka to najstarsza rasa owiec w Polsce, stanowiąca bardzo cenny element różnorodności genetycznej. Do jej niewątpliwych zalet należy produkcja najlepszych jakościowo skór – lekkich, cienkich i mocnych. To jedyna typowo asezonalna rasa owiec, która przy skróconym okresie odchowu jagniąt przy matkach może produkować dwa razy do roku jagnięta. Występując w regionie o najwyższym bezrobociu oraz znacznej ilości odłogowanej ziemi, wrzosówka może spełniać szereg bardzo ważnych funkcji, np. może być wykorzystywana do pielęgnacji krajobrazu, a także w gospodarstwach agroturystycznych. Pomimo słabej użytkowości mięsnej tych owiec jagnięcina z wrzosówki jest postrzegana jako produkt delikatesowy ze względu na budowę oraz kolor i jakość tkanki mięśniowej przypominającej mięso małych kozłat sarnich (dżiczyzna). Dobrze przygotowane do konsumpcji mięso, spożywane zarówno na ciepło jak i na zimno, charakteryzuje się wyjątkową smakowitością.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wrzosówka jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja wrzosówki została w 2005 r. oszacowana na 2424 owce matki (45 stad), spośród których 1833 sztuki (27 stad) były objęte programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objęte są 8324 maciorki (103 stada) spośród 9584 sztuk (103 stada) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020).





OWCA RASY ŚWINIARKA

Świniarka jest rodzimą, prymitywną rasą owiec. Występowała pierwotnie na terenie Europy środkowej i zachodniej, stanowiąc większość ówczesnego prymitywnego pogłowia. Wypierana poprzez krzyżowanie z bardziej kulturalnymi rasami i odmianami najdłużej zachowała się we wschodniej części Europy Środkowej. Literatura okresu międzywojennego potwierdza jej liczne występowanie na terenie niemal całej Polski. Stanowiła wówczas podłoże do kształtowania w drodze krzyżowania późniejszych szlachtetnych typów owiec krzyżówkowych.

W naturalnym chowie utrzymała się najdłużej na terenach województw wschodnich. W 1987 r., kiedy już została uznana za zaginioną, podjęto próbę jej restytucji. Wyszukano i zakupiono na terenie województw wschodnich 17 maciorek i 3 tryki świniarkopodobne, lokalizując je w owczarni Kieleckiego Kombinat Ogrodniczego Piekoszów, a później w Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej Lasocin w województwie kieleckim. Prowadzona od tego czasu praca nad powiększeniem liczebności i rekonstrukcją pierwotnego genotypu przyniosła oczekiwane efekty. Ostra selekcja na cechy rasowe doprowadziła obecnie do zadowalającego poziomu wyrównania i typowości w obrębie rasy,

potwierzonego wysokimi wynikami oceny oraz dużym zainteresowaniem na krajowych wystawach zwierząt hodowlanych.

Świniarkę, jako rasę prymitywną – pomimo niskiej ogólnej użyteczności – cechują: doskonałe przystosowanie do lokalnych warunków środowiska, minimalne wymagania paszowe oraz niesłychana odporność na choroby i niekorzystne warunki bytowania. Z tych powodów wzbudziła ona zainteresowanie hodowców i selekcyjnerów pracujących nad wykorzystaniem jej w charakterze alternatywnego czynnika służącego ochronie środowiska i swoistego rodzaju elementu folkloru agrarnego. Hodowla owiec rasy świniarka historycznie była prowadzona na terenie całej Polski, dlatego też stada tej rasy objęte ochroną zasobów genetycznych mogą być utrzymywane bez ograniczeń terytorialnych na terenie całego kraju. Owce te charakteryzują się raczej późnym dojrzewaniem płciowym – w wieku około 9–12 miesięcy. Plenność powinna wynosić 120%.

Wzorzec rasy. Świniarka to owca mała, drobna, charakteryzująca się znacznym dymorfizmem płciowym. U samic dopuszczalne są szczątkowe, tzw. „kozie” rogi, samce zawsze są rogate. Umięśnienie u tej rasy jest raczej słabe, okrywa wełnista luźna, rzadka,



mieszana. Pożądane jest umaszczenie białe jednolite, lecz dopuszczalne są osobniki czarne, brązowe i łaciate. Masa ciała powinna wynosić minimum: tryki 40–50 kg, maciorki 25–35 kg.

Z powodu niskiej liczebności populacji rasa ta w wysokim stopniu była zagrożona wyginięciem i nieodwracalną utratą tego pierwotnego genotypu, stanowiącego bardzo cenny element różnorodności genetycznej owiec. Jako typowa populacja o wielokierunkowej użytkowości świniarka cechuje się specyficznym zestawem genów, warunkujących dużą zmienność i elastyczność dziedziczenia cech w obrębie rasy uważanej za niejednorodną genetycznie. Może to w przyszłości stanowić cenny wkład do banku genów tego gatunku zwierząt, jak również umożliwić pracę hodowlaną nad doskonaleniem wybranych cech użytkowości.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy świniarka jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja świniarki została w 2005 r. oszacowana na 300 owiec matek (5 stad), z czego 228 maciorek (4 stada) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 2228 maciorek (39 stad) spośród 2805 sztuk (39 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).





CAKIEL PODHALAŃSKI

Cakle podhalańskie były od wieków utrzymywane na terenie Podhala, Podkarpacia i Beskidów. Tradycja chowu tych owiec sięga okresu przemieszczania się wołosko-ruskich plemion pasterskich wzdłuż łańcucha Karpat aż do Bramy Morawskiej od XIV do XVI stulecia. Wyróżniane były dwie odmiany cakła podhalańskiego: zachodnia i wschodnia. Na całym Podhalu i w Karpatach Zachodnich hodowano wyłącznie odmianę białą. Ku wschodowi oraz we wschodniej Małopolsce przeważała natomiast odmiana ciemna (lub czarna). Hodowla tej odmiany sięgała aż poza przedwojenną granicę rumuńską – do Siedmiogrodu i Besserabii. Przed wojną ciemne cakle chowano głównie na Huculszczyźnie. Owce rasy cakiel były także utrzymywane na Dolnym Śląsku wzdłuż granicy czeskiej w powiatach: Bystrzyca, Kłodzko, Dzierżoniów, Jelenia Góra i Kamienna Góra. Po ostatniej wojnie świątowej wraz z podjęciem prac nad doskonaleniem białej odmiany cakła podhalańskiego przyjęto w Polsce dla całej tej grupy nazwę polska owca górską.

Cakiel podhalański posiada szereg zalet i korzystnych cech, które powinny być chronione i zachowane. Są to między innymi: odporność na trudne warunki środowiskowe, charakterystyczna okrywa wełnista o ko-

smkowej strukturze, znakomicie chroniąca przed niekorzystnym wpływem opadów, silny instynkt macierzyński, zdrowotność, długowieczność (15 lat) oraz silny instynkt stadny umożliwiający utrzymywanie w dużych stadach. Cakiel dostarcza również mleka do produkcji cennych, regionalnych produktów. Pierwsze krycie należy przeprowadzać w wieku około 1,5 roku. Plenność powinna wynosić 100%, użytkowość rozplodowa 115%.

Wzorzec rasy. Cakle podhalańskie to owce dość duże, o mocnej konstytucji. Charakteryzują się szeroką głową ze stosunkowo dużymi uszami. Tryki są rogate, podobnie jak część macioerek. Okrywa wełnista powinna być prawie otwarta, składająca się z długich kosmków rozdzielających się na grzbiecie. Umaszczenie białe, minimalna okaistość wokół oczu, końca pyska i końcówek uszu. Masa ciała dorosłych osobników powinna wynosić minimum: tryki 65 kg, maciorki 45 kg.

Cakiel podhalański towarzyszył człowiekowi przez cały okres zasiedlania dzikich ongiś obszarów Karpat i stał się nieodłącznym elementem gospodarki i tworzonej kultury ludzi gór. Była to owca wybitnie przystosowana do surowych warunków klimatycznych i terenowych Podtatrza. Jej wełna i skóry były wysoko



cenione przez miejscową ludność i przetwarzane na odzież codziennego użytku i ubiory regionalne. Użytkowanie mleczne tych owiec umożliwiło uzyskiwanie naturalnych produktów, takich jak: oscypek, bryndza, bundz, redykołka, żentyca, uznawanych obecnie za ekologiczne. Jagnięcina, postrzegana do tej pory jako mięso eksportowe, zaistniała już jako produkt regionalny pod nazwą „jagnięcina z Podhala”.

Rasa ta, obecnie zagrożona wyginięciem i przekształceniem w polską owcę górską, stanowi bardzo cenny element różnorodności genetycznej owiec i również z tego względu powinna być zachowana. Jednocześnie niezaprzeczalny jest korzystny wpływ wypasu owiec na kształtowanie, zachowanie oraz pielęgnację krajobrazu, szczególnie w tak ubogich biotopach jak obszary górskie.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy cakiel podhalański jest realizowany od 2008 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja cackla podhalańskiego została w 2008 r. oszacowana na 3577 owiec matek (113 stad), spośród których 2699 sztuk (99 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem są objęte 7962 maciorki (109 stad) spośród 9434 sztuk (109 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020).





POLSKA OWCA GÓRSKA

Prace hodowlane nad wytworzeniem polskiej owcy górskiej były prowadzone pod kierownictwem prof. Mieczysława Czai w pierwszych latach po II wojnie światowej w Zootechnicznym Zakładzie Doświadczalnym Instytutu Zootechniki w Grodźcu Śląskim. Materiał wyjściowy stanowiła zgromadzona w ZZD stawka owiec zakupionych z terenu Podhala w 1946 r. W prowadzonej pracy hodowlanej prof. M. Czaja zastosował kombinację krzyżowniczą, w której maciorki cakła podhalańskiego kojarzono z trykami fryzjskimi, a otrzymany materiał żeński kryto trykami cakła siedmiogrodzkiego. Następne pokolenie z poszczególnych linii było kojarzone pomiędzy sobą. Dzięki tym działaniom – w porównaniu do cakła podhalańskiego – zwiększono masę ciała dorosłych maciorek, ich wydajność mleczną, wydajność wełny, a także zmieniono charakter okrywy wełnistej: wełna stała się cieńsza, o lepszych parametrach fizycznych, a jej wydajność wzrosła dwukrotnie. Mimo tych zmian udało się w pogłowiu zachować cechy świadczące o znakomitym przystosowaniu nowej rasy do trudnych warunków środowiskowych Tatr i Podhala (dobre zdrowie, długowieczność i odporność). W późniejszych latach, w Bielance na terenie istniejącej fermy powstała Stacja Owczarstwa Górskiego IZ, której zarządzania oraz re-

alizacji programu hodowlanego i selekcji nowej rasy podjął się prof. Julian Ciuruś. Wyhodowane w Bielance tryki, sprzedawane corocznie na aukcjach, zasilały podhalańskie stada owiec górskich.

Owce górskie użytkowane są wszechstronnie. Plenność w stadzie powinna wynosić co najmniej 120%, pożądane jest średnio późne dojrzewanie płciowe. Wysadność wełny półrocznego odrostu mierzona na łopatce powinna wynosić u dorosłych maciorek 15 cm. Roczna wydajność strzyżna wełny potnej sztuk dorosłych to od 3,5 kg u maciorek do 4,5 kg u tryków. Wymię musi być dobrze rozwinięte, o prawidłowych strzykach. Wełna i skóry pozyskiwane od owiec górskich były i są wykorzystywane do wyrobu różnego rodzaju odzieży (tradycyjne stroje góralskie, kozuchy, swetry, skarpety, pantofle), a także koców czy jako skóry ozdobne. Po okresie odchovu jagniąt owce górskie dostarczają około 40–60 litrów mleka, z którego wytwarzane są tradycyjne produkty, takie jak: żentycza, bundz, bryndza podhalańska, oscypek i redykołka. Wszystkie produkty mleczne uzyskiwane od owiec górskich zostały wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych (LPT). Tradycyjna metoda produkcji serów przekazywana jest z pokolenia na pokolenie z zastosowaniem tradycyjnych narzędzi, nazewnictwa i zwyczajów. Na LPT zostały wpisane również pochodzące

od owiec górskich produkty: jagnięcina podhalańska i jagnięcina beskidzka. Status Chronionego Oznaczenia Geograficznego uzyskała jagnięcina podhalańska, obecnie jedyny mięsny produkt od polskich owiec w Unii Europejskiej.

Wzorzec rasy. Polska owca górska charakteryzuje się mocną konstytucją i średnio szeroką głową. Tryki są rogate, maciorki zazwyczaj bezrożne, obrost głowy wełną dopuszczalny poniżej linii oczu, nie zasłaniający pola widzenia. Tułów średnio długi, głęboki, z dobrze rozwiniętą klatką piersiową, średnio szeroki, prawidłowo związany, dopuszczalna jest lekka spadzistość zadu. Kończyny średnio wysokie, o mocnej kości i silnych wiązaniach stawowych, owelnione, grzbiet i kulki średnio umięśnione. Umaszczenie powinno być białe, dopuszczalne są ciemne plamy i niewielkie nakrapianie w partii twarzowej oraz okaistość bez ciemnego pigmentu na błonach śluzowych. Niedopuszczalne są ciemne włosy na tułowiu oraz plamy na skórze w miejscach obrośniętych wełną. Okrywa wełnista otwarta, składająca się z długich, stożkowatych kosmków rozdzielających się na grzbiecie i zwisających równomiernie po obu stronach tułowia. Pożądanym jest równomierny obrost wełny na całym tułowiu wraz z partią brzucha. Tryki powinny mieć wygląd typowo samczy.

Masa ciała dorosłych osobników: tryki 65 kg, maciorki 45 kg.

Polskie owce górskie na stałe wpisały się w krajobraz polskich Karpat, a tradycyjna gospodarka pasterska, będąca niegdyś podstawą egzystencji lokalnej społeczności stanowi nadal integralny element góralskiego folkloru. Owce górskie to obecnie trzy rasy: cakiel podhalański, polska owca górska i polska owca górska odmiany barwnej. Polska owca górska odmiany barwnej oraz cakiel podhalański to dwie z 15 ras objętych programem ochrony zasobów genetycznych, odpowiednio w latach 2000 i 2008. Dotacje do rodzimych ras wpłynęły na dynamiczny wzrost ich populacji, co przełożyło się na strukturę hodowli owiec w Polsce. Zmiany te dotyczyły również owiec górskich. W okresie ostatnich 10 lat zmniejszała się liczba maciorek polskiej owcy górskiej, a zwiększała populacja samiec ras objętych programami ochrony zasobów. Polska owca górska stanowiła w 2008 r. prawie 60% populacji owiec górskich. Aktualnie 75% populacji stanowi cakiel podhalański, 20,4% polska owca górska odmiany barwnej, pozostałe 4,6% polska owca górska. Zmniejszająca się z roku na rok liczebność rasy stwarza zagrożenie jej utraty dla krajowej hodowli. Rasa ta posiada szereg zalet i korzystnych cech, które powinny być zachowane: odporność na trudne warunki środo-

wiskowe, dobre zdrowie, charakterystyczna okrywa wełnista o kosmkowej strukturze znakomicie chroniąca przed niekorzystnym wpływem opadów, delikatniejsza i bardziej wyrównana niż u cakła, silny instynkt macierzyński, długowieczność, silny instynkt stadny, możliwość utrzymywania w dużych stadach, dostarczanie mleka do produkcji tradycyjnych produktów, możliwość produkcji jagniąt rzeźnych.

Polska owca górska jest nieodłącznym elementem tradycyjnej gospodarki pasterskiej, związanej z owczarstwem kultury lokalnej społeczności, a ekstensywny wypas tych owiec, służący zachowaniu krajobrazów cennych przyrodniczo, wpływa również na podniesienie atrakcyjności regionu. Rozwój rynku produktów owczych, ożywienie lokalnej przedsiębiorczości, rzemiosła i turystyki może przyczynić się do zwiększenia opłacalności owczarstwa górskiego.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy polska owca górska jest realizowany od 2022 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce). Populacja jeszcze w pierwszych latach XXI wieku była szacowana na około 6000 owiec matek. W 2020 r. do ksiąg hodowlanych wpisane były 543 maciorki. W 2021 r. zakwalifikowano do programu ochrony 341 owiec matek w dziesięciu stadach.





POLSKA OWCA GÓRSKA ODMIANY BARWNEJ

Barwna owca górską jest rodzimą odmianą starej, prymitywnej i licznej grupy rasowej cakiel, występującej od wieków na terenie Karpat Południowych i części Bałkanów. Na obszar polskich Karpat przywędrowała ona wraz z białą odmianą w czasie przemieszczania się wołosko-ruskich plemion pasterskich wzdłuż łańcucha Karpat. Wędrowniki te trwały od XIV wieku i zakończyły się w rejonie Bramy Morawskiej w wieku XVI. Po ostatniej wojnie światowej wraz z podjęciem prac nad doskonaleniem białej odmiany cackła przyjęto w Polsce dla całej tej grupy nazwę polska owca górską.

Wzorzec rasy. Barwna owca górską jest okryta mieszaną, dwufrakcyjną wełną o ciemnobrunatnej barwie, z czasem siwiejącą i rudziejącą. Typowe jest występowanie białej plamy (gwiazdki) lub łysinki na głowie oraz białej końcówki ogona. Plamistość tułowia u owcy tej rasy świadczy o tym, że jest ona mieszańcem z odmianą białą i nie powinna wchodzić do stada objętego ochroną. Masa ciała dorosłych maciorek to minimum 40 kg, tryków 50 kg. Tryki są rogate, maciorki mogą być zarówno rogate, jak i bezrogie. Charakter okrywy jest nieco inny niż u odmiany białej, co wskazywałoby na inną strukturę zawiązków włosowych. Jest to szczególnie widoczne u jagniąt w pierwszych tygodniach po urodzeniu. Eksterier jest zbliżony do białej owcy górskiej, typowe ubarwienie i struktura okrywy włosowej.

Barwna owca górską – wraz z siostrzaną owcą białą – towarzyszyła człowiekowi przez cały okres zasiedlania dzikich ongiś obszarów Karpat i stała się nieodłącznym elementem gospodarki i kultury tworzonej przez ludzi gór. Owce barwne były utrzymywane przez górali ze względu na barwną, ciemną wełnę i skóry wykorzystywane do wytwarzania strojów ludowych, regionalnych lub elementów dekoracyjnych. W miarę jak zmniejszało się zapotrzebowanie na te produkty malała liczba barwnych owiec.

Odmiana ta stanowi bardzo cenny element różnorodności genetycznej owiec i z tego względu powinna być zachowana, a jej chów pozwala na uzyskanie naturalnych, ekologicznych produktów. Jednocześnie, niezależnie od korzystnego wpływu owiec na kształtowanie krajobrazu, szczególnie w tak ubogich biotopach jak obszary górskie. Głównym celem programu jest zachowanie tej grupy rasowej poprzez zwiększanie populacji chronionej w wyodrębnionych stadach.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy polska owca górską odmiany barwnej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja tej rasy została w 2005 r. oszacowana na 191 owiec matek (5 stad), spośród których 142 sztuki (4 stada) były objęte programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony jest objętych 2150 maciorek (30 stad) spośród 2670 sztuk (30 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020).



MERYNOS POLSKI W STARYM TYPIE

Owce merynosowe od wieków są uznawane za jedną z najcenniejszych cienkorunnych ras na świecie. Znaczący postęp w hodowli tej rasy nastąpił w Hiszpanii, gdzie merynosy podlegały ścisłej kontroli królewskiej, a wywóz ich do innych krajów był zakazany prawie do końca XVIII w. Rozwój owczarstwa w Europie na przełomie XVIII i XIX w. spowodował, że właściciele ziemscy na terenach Polski, gdzie hodowla owiec należała do jednej z poważniejszych gałęzi produkcji zwierzęcej, zaczęli sprowadzać tzw. „owce hiszpańskie” z Saksonii i Austro-Węgier. Po pierwszej wojnie światowej hodowlę rasy merynos prowadzono głównie w rejonie poznańskim i bydgoskim, gdzie zlokalizowane były najlepsze stada mięsno-wełniste. W hodowli, zwracając większą uwagę na cechy mięsne merynosów, jako komponent ojcowski stosowano tryki ras Ile de France i Berrichon du Cher. Po II wojnie światowej dla poprawy wełnistości owiec merynosowych importowano do Polski z ZSRR merynosy kaukaskie, z Bułgarii – wełnistego merynosa bułgarskiego oraz z NRD i RFN krajowego merynosa niemieckiego. W ostatniej dekadzie XX w. doskonalono merynosa polskiego w kierunku zwiększenia produkcji jagniąt ras plennych. Utrzymywane na Kujawach i w Wielkopolsce stada merynosów w starym typie przez pokolenia nie były poddawane krzyżowaniu uszlachetniającemu z rasami plennymi, mięsnymi i wełnistymi. Pogłowie owiec merynosowych w stadzie powinno być wyrównane i charakteryzować się silną konstytucją i prawidłowym rozwojem w stosunku

do ich wieku. Plenność w stadzie powinna wynosić powyżej 125%. Pożądane jest wczesne dojrzewanie. Rasa ta charakteryzuje się dość długim okresem aktywności płciowej, dobrym przystosowaniem do chowu w warunkach pastwiskowo-alkierzowych, niezbyt dużymi wymaganiami paszowymi, dobrym instynktem stadnym i może stanowić bazę do produkcji żywca jagnięcego.

Wzorzec rasy. Merynosy polskie w starym typie to duże owce, o średnio szerokiej głowie z dość dużymi i dobrze porośniętymi sierścią uszami, szeroko rozstawionymi rogami, dopuszczalnymi u bardzo dobrze rozwiniętych tryków. Charakteryzują się średnio szeroką szyją, dobrze związaną z tułowiem, z dopuszczalnym fartuchem skórny. Tułów średnio długi, szeroki, z dobrze rozwiniętą klatką piersiową. Linia grzbietowa mocna i równa. Kończyny średnio wysokie lub niskie, o mocnym kośćcu i silnych wiązaniach stawów, ustawione pionowo i szeroko rozstawione. Wełna o charakterze merynosowym, silna, dość gęsta i wysadna, porastająca całe ciało owcy z wyjątkiem partii twarzowej i dolnych części kończyn. Słupki powinny być możliwie cylindryczne, dostatecznie natłuszczone, o dość wyraźnym karbikowaniu. Sortyment wełny: A/B z odchyleniem do B (tryki), runo dość dobrze zamknięte. Umaszczenie wymagane jest jednolicie białe. Dopuszczalne są ciemne lub żółto-brązowe odcienie na głowie, uszach i nieowełnionych częściach kończyn. Masa ciała dorosłych zwierząt powinna wynosić: tryki 90–100 kg, maciorki 60–70 kg. Działania podjęte w kierunku zmiany typu użytkowego owiec merynosowych oraz gwałtowne

załamanie się hodowli owiec w Polsce doprowadziły do ogromnego ograniczenia ilościowego i zagroziły zachowaniu cennej rasy, jaką jest merynos polski w starym typie. W rejonie poznańskim i bydgoskim w hodowli wielkostadnej utrzymywano około 3–4 tys. maciorek w typie merynosa polskiego, od kilku pokoleń hodowanego bez dolewu krwi owiec ras plennych, mięsnych i wełnistych.

Program ochrony zasobów genetycznych rasy merynos polski w starym typie jest realizowany od 2008 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce). Liczba maciorek merynosa polskiego w starym typie wpisanych do ksiąg hodowlanych w 2008 r. została oszacowana na 3102 sztuki (48 stad), z czego 2716 maciorek (44 stada) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 7639 maciorek (56 stad) spośród 9336 sztuk (57 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).

MERYNOS BARWNY

Stado merynosów barwnych wytworzono w latach 80. XX wieku w Zootechnicznym Zakładzie Doświadczalnym Instytutu Zootechniki Kołuda Wielka. W początkowym etapie pracy pozostawiano do chowu pojedyncze barwne osobniki, które kojarzono między sobą, jak również z osobnikami o białym runie. Uzyskiwane z tych kojarzeń potomstwo „nosciceli” barwnego genu o białym runie kojarzono następnie z barwnymi trykami; z tych kojarzeń rodziło się około 50% barwnych osobników, które kojarzono między sobą. W wy-

niku wieloletniej pracy wytworzono stado matek oraz 10 linii tryków z barwną wełną. W 1992 r. stado zostało zarejestrowane jako zarodowe i od tego czasu RZHOiK w Bydgoszczy prowadzi księgi tych zwierząt hodowlanych.

Prace hodowlane w populacji zachowanej są prowadzone w oparciu o ocenę eksterieru i wartości użytkowej. Merynosy barwne to rasa wcześniej dojrzewająca, o charakterystycznej asezonalności. Stado jest użytkowane w rocznym cyklu rozplodowym przy odchowie jagniąt przy matkach do wieku 100 dni. Dopuszcza się użytkowanie w 8-miesięcznym cyklu (3 stanówki w 2 latach), jagnięta przy matkach odchowywane są wtedy do 7–8 tygodnia życia. Pierwszy raz do rozplodu tryki i maciorki są przeznaczane w wieku 17–18 miesięcy życia, dopuszcza się użycie do rozplodu w wieku około 11 miesięcy. W celu uniknięcia inbrodu stosuje się zasadę niekojarzenia ze sobą spokrewnionych osobników (brak wspólnego przodka do trzech pokoleń wstecz). Średnia plenność wynosi 135%, średnia użytkowość rozplodowa – 115%.

Wzorzec rasy. Merynosy barwne to owce dość duże, o średnio długiej głowie z charakterystycznym, sięgającym policzków owelnieniem. Skóra szyi może być pofałdowana. Tryki są niekiedy rogate, maciorki bezrożne. Tułów średnio długi i szeroki z prostą linią grzbietu i głęboką klatką piersiową, kończyny średniej długości, ustawione prosto. Umięśnienie partii lędźwiowo-grzbietowej dobre. Okrywa wełnista powinna być zamknięta, umaszczenie najczęściej czarne, sporadycznie „siwe”. U prawie wszystkich barwnych osob-



ników występują białe plamy różnej wielkości na głowie, a także biały koniec ogona. Ze względu na sposób rozmieszczenia barwnych włosów na powierzchni ciała wyodrębnia się następujące typy umaszczenia: muflon, jednolicie barwny, borsuczny wygląd, muflon-borsuczny wygląd. Stosunkowo często spotyka się białe plamy na kończynach („skarpetki”), a rzadko na tułowiu, szyi i podgardlu. Masa ciała powinna wynosić minimum: tryki 80–100 kg, maciorki 55–65 kg.

Merynos barwny to rasa owiec dostarczająca nietypowej, kolorowej cienkiej wełny i skór dla produkcji naturalnych, ekologicznych wyrobów użytkowych i ozdobnych. Prócz tego, owce te dostarczają dobrych jagniąt rzeźnych. Niekorzystne uwarunkowania dla chowu owiec, a zwłaszcza produkcji wełnistej, jakie powstały w ostatnich latach w związku ze zmianą systemu gospodarki krajowej, spowodowały nieopłacalność chowu, zahamowały planowany rozwój stad i wpłynęły na sukcesywne zmniejszanie się liczby matek z barwną wełną. W tej sytuacji bez objęcia stada barwnego merynosa programem ochrony nastąpiłaby jego likwidacja i utrata populacji, umożliwiającej cenną i specyficzną ekologiczną produkcję wełny i skór.

Program ochrony zasobów genetycznych rasy merynos odmiany barwnej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce). Populacja merynosa barwnego została w 2005 roku oszacowana na 130 owiec matek (1 stado), spośród których 84 sztuki (1 stado) były objęte programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 789 maciorek (9 stad) spośród 926 matek (9 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).



OWCA POMORSKA

Owca pomorska to rodzima odmiana polskich owiec długowłnistych, którą można podzielić na dwa typy: kaszubski i koszaliński (środkowopomorski). Typ kaszubski został wytworzony na podłożu prymitywnych owiec utrzymywanych przez ludność kaszubską byłych województw gdańskiego i elbląskiego. W latach 30. XX w. były prowadzone prace hodowlane nad tą owcą z wykorzystaniem tryków fryzyjskich i holsztyńskich, a także w mniejszym stopniu rasy Berri-chon du Cher. W okresie powojennym do prac hodowlanych w sposób ciągły zaczęto używać tryków rasy Texel. Do czołowych stad hodowlanych tej owcy należy zaliczyć: RSP Kulice, ZR Trumieje, ZR Otłówko, ZR Postolin, POHZ Waplewo. Typ koszaliński ukształtował się w byłym województwie śląskim i na terenach województwa koszalińskiego. Został on wytworzony po II wojnie światowej w oparciu o różnorodne prymitywne pogłowie długowłniste przywożone na te tereny przez osadników z całego kraju. Do połowy lat 60. do doskonalenia tych owiec używano prawie wyłącznie tryków pomorskich w typie kaszubskim, a po tym okresie tryków ras Texel i Leine oraz w bardzo niewielkim stopniu Kent. Czołowymi stadami tej owcy były: POHZ Bobrowniki, POHZ Kłanino, POHZ Świerczyna, SDOO Karzniczka oraz PGR Wicewo. Księgi zwierząt zarodowych dla owcy pomorskiej prowadzone są od lat 50. XX w. Zarówno owce typu koszalińskiego jak i kaszubskiego posiadają w swoich genotypach zróżnicowany procentowy udział ras: Texel, Leine

i Kent. Owca pomorska to rasa mateczna o dobrej użytkowości mięsnej. Jest odporna na specyficzne nadmorskie warunki klimatyczne, ma stosunkowo małe wymagania żywieniowe, najlepiej utrzymuje się ją w małych stadach. Bardzo dobrze wykorzystuje pastwiska. Jest rasą odporną na choroby, szczególnie racic – praktycznie nie choruje na kulawkę (dotyczy to szczególnie typu koszalińskiego z udziałem krwi rasy Leine). Matki wykazują wysoką opiekuńczość w stosunku do potomstwa, co w zestawieniu z dość dużą mlecznością wpływa na dobry odchów jagniąt. Zwierzęta te są bardzo łagodne i mało płochliwe, dobrze adaptują się do warunków pastwiskowych. Plenność wynosi średnio 140%, użytkowość rozplodowa około 115%. Dojrzewanie płciowe – średnio wczesne.

Wzorzec rasy. Owca pomorska odznacza się dużą ramą ciała i lekką nieowelnioną głową o profilu nieco łukowatym. Na śluzawicy nosa często występuje u niej ciemny pigment. Uszy są dość długie i grube, szyja mocna, pełna, bez fałdów skórnych. Tułów długi, szeroki, dobrze umięśniony (szczególnie partia grzbietowo-łędźwiowa) i głęboki. Zad dobrze rozwinięty, kończyny średniej długości, poprawnie ustawione. W typie kaszubskim występują: wyraźnie grubsza kość oraz dobrze zarysowane kulki zewnętrzne i wewnętrzne. Wełna jednolita, średnio gruba i gruba, pole obrostu wełną nie obejmuje głowy i nóg. Umaszczenie białe, okrywa wełnista półotwarta. Masa ciała dorosłych owiec: tryki 80–110 kg, maciorki 65–75 kg.

OWCA KAMIENIECKA

Owca pomorska to cenna rodzima rasa, która bardzo dobrze znosi trudne warunki atmosferyczne i niskie temperatury. W pasie nadmorskim (łagodne zimy) może być utrzymywana w systemie bezinwestycyjnym, a więc bardziej ekologicznym (szałasy, stodoły, wiaty itp.). Przy wykotach późnowiosennych jagnięta zaraz po urodzeniu mogą wychodzić z matkami na pastwisko, wykazując dużą żywotność i dobre przyrosty. Owca pomorska prowadzona systemem tradycyjnym, z jak największym wykorzystaniem pastwisk, produkuje wyjątkowo smaczne mięso wysokiej jakości. Są to zwierzęta mało płochliwe, które dobrze „porozumiewają się” z obsługą i psami pasterskimi, a utrzymywane w małych i średnich stadach stanowią dodatkową atrakcję, szczególnie w gospodarstwach agroturystycznych. Z uwagi na związki historyczne i folklorystyczne tej owcy uważa się ją za głęboko wpisaną w obyczaje miejscowej ludności i krajobraz tych obszarów.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy pomorskiej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja owcy pomorskiej została w 2005 r. oszacowana na 4390 owiec matek (91 stad), spośród których 2998 sztuk (69 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 8230 maciorek (95 stad) spośród 8946 sztuk (96 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).

Prace hodowlane nad wytworzeniem polskiej owcy długowłnistej odmiany kamienieckiej zapoczątkował w 1954 r. prof. Stanisław Jełowicki w stadach Państwowego Ośrodka Hodowli Zarodowej w Suszu. Z prymitywnego materiału żeńskiego ówczesnej owcy pomorskiej, przy użyciu tryków ras Texel lub Leine oraz Kent, a następnie poprzez kojarzenie mieszańców wytworzono owcę długowłnistą o wysokich walorach produkcyjnych, odporną na warunki środowiskowe, doskonale wykorzystującą pasze. Jest to owca użytkowana w kierunku wełnisto-mięsnym i wełnisto-plennym. Państwowy Ośrodek Hodowli Zarodowej w Suszu uznano za kolebkę owcy kamienieckiej. Równoległe do prac prowadzonych w Suszu, nad wytworzeniem stad owiec tej odmiany pracował w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Pozorty, a następnie także w RZD Zajączki oraz PGR Rutkowiec prof. Aleksander Martyniak, a od lat siedemdziesiątych XX w. także młodszy selekcjonerzy. Ostatecznie w 1972 r. prof. S. Jełowicki podał opis wytworzenia tej rasy, jej nazwę – „odmiana kamieniecka polskiej owcy długowłnistej” oraz charakterystykę.

W 1994 r. rozpoczęto wdrażanie programu doskonalenia plenności w matecznych stadach owcy kamienieckiej poprzez dolew krwi ras plennych. Ostatecznym celem tego programu jest wytworzenie populacji owiec o genotypie: $\frac{1}{4}$ rasy plennej i $\frac{3}{4}$ miejscowej owcy kamienieckiej, charakteryzujących się zwiększoną zdolnością do odchovu jagniąt. W regionie olsztyńskim używano rozplodników dwóch ras plennych: owcy olkuskiej i owcy fryzyjskiej.

Owca kamieniecka reprezentuje typ wełnisto-mięsny. Jest to owca duża, przystosowana do warunków surowego klimatu północno-wschodniej Polski, dająca bardzo dobre jagnięta rzeźne po trykach mięsnych. Produkuje wełnę jednolitą, grubą, dobrej jakości. Przy wyższej opłacalności produkcji owczarskiej owca kamieniecka była masowo i chętnie hodowana w regionie, a także w gospodarstwach specjalistycznych jako jedyny gatunek zwierząt domowych. Charakteryzuje się sezonową aktywnością płciową. Najczęściej jest używana do rozrodu w wieku około 1,5 roku. Plenność tej rasy wynosi 140%, użytkowość rozplodowa 120%.

Wzorzec rasy. Owca kamieniecka charakteryzuje się dużą ramą ciała i dość krótkimi kończynami. Wełna u tej rasy powinna być jednolita, średnio gruba lub gruba, umaszczzenie białe. Runo zamknięte, czasem półotwarte o dobrym polu obrotu wełną. Rasa ta powinna odznaczać się dość dobrze zaznaczonymi cechami mięsnymi oraz wysokimi zdolnościami macierzyńskimi. Masa ciała dorosłych zwierząt powinna wynosić minimum: tryki 90–110 kg, maciorki 60–70 kg.

Wielkość populacji owcy kamienieckiej, podobnie jak innych owiec hodowanych w Polsce, uległa drastycznemu spadkowi. O ile w 1988 r. do ksiąg zwierząt zarodowych wpisanych było około 35 tys. owiec tej rasy, to w 1998 r. pozostało tylko 1846 matek, tj. około 5% stanu poprzedniego (łącznie w byłych województwach: ciechanowskim, elbląskim, olsztyńskim i ostrołęckim). Na Pojezierzu owca kamieniecka spełnia funkcję ekologiczną poprzez wypas na pagórkowatych



stałych pastwiskach w pobliżu jezior i rzek. Może również odgrywać rolę w agroturystyce, stanowiąc element kształtowania architektury krajobrazu oraz dostarczając surowca do regionalnej potrawy: „jagnię z rożna po warmińsku”.

Program ochrony zasobów genetycznych dla owcy kamienieckiej jest realizowany od 2005 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja owcy kamienieckiej w 2005 r. została oszacowana na 1264 owce matki (21 stad), spośród których 662 sztuki (9 stad) były objęte programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 5660 maciorek (62 stada) spośród 6437 sztuk (59 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).



OWCA OLKUSKA

Owca olkuska, wytworzona w rejonie dawnego powiatu olkuskiego, jest rodzimą odmianą owcy długowłnistej, której pogłowie powstało w oparciu o materiał hodowlany przywieziony w okresie międzywojennym z Kaszub. Początkowo, sprowadzone owce pomorskie oraz ich mieszańce ze świniarką uszlachetniano trykami fryzyjskimi i w mniejszym stopniu holsztyńskimi. Po wojnie ocalała populacja była rozmnażana bez udziału ras z zewnątrz. W końcu lat pięćdziesiątych XX w. w ramach programu uszlachetniania pogłowie owcy długowłnistej wprowadzono do krzyżowania tryki rasy Kent. Wydzielenie z populacji polskich owiec długowłnistych wysokoplennych owiec olkuskich nastąpiło w 1988 r., kiedy to otwarto księgi zwierząt zarodowych dla płennej owcy olkuskiej dawnego typu. Obok powstałego wcześniej stada, należącego do Katedry Rozrodu Zwierząt Akademii Rolniczej w Krakowie, stawki owiec olkuskich zostały zakupione do Instytutu Genetyki i Hodowli Zwierząt PAN w Jastrzębcu, Akademii Rolniczej w Lublinie i Akademii Rolniczej w Poznaniu. Jako ostatnie, w 1992 r. utworzono stado w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym w Żelaznej. Było to możliwe dzięki funduszom uzyskanym przez

Katedrę Genetyki i Ogólnej Hodowli Zwierząt SGGW z Animal Production and Health Division, FAO.

Owce olkuskie powinny charakteryzować się budową typową dla zwierząt mlecznych, a w okresie karmienia dobrze rozwiniętym wymieniem. Przy jednokrotnym wykocie w roku, plenność maciorek dwuletnich i starszych powinna wynosić nie mniej niż 200%, a użytkowość rozplodowa nie mniej niż 180%. Wysoka plenność powinna być połączona z wysoką wydajnością mleczną i silnym instynktem macierzyńskim. Zarówno tryczki, jak i maciorki powinny odznaczać się wczesnym dojrzewaniem płciowym, umożliwiającym użytkowanie rozplodowe w pierwszym roku życia, w wieku około 9–10 miesięcy.

Wzorzec rasy. Owce olkuskie charakteryzują się długim tułowiem i dużą ramą ciała oraz dużą głową o długich uszach. Zarówno maciorki, jak i tryki są bezrogie, obrost głowy jest widoczny do linii uszu, szyja jest średnio długa. Kończyny średniej wysokości, ogon krótki, słabo porośnięty wełną, umięśnienie średnie, w okresie karmienia jagniąt dobrze rozwinięte wymię. Owce te posiadają półotwartą okrywą wełnistą, falistą, o luźnym słupku i miękkim chwycie, sortyment C do D, dobry obrost, umaszczenie białe. Masa ciała macio-



rek przed pierwszą stanówką w wieku 9 miesięcy powinna wynosić nie mniej niż 40 kg, macierek 3-letnich i starszych powyżej 55 kg, masa ciała tryków nie mniej niż 45 kg. Owca olkuska posiada niezmiernie cenny zasób genów ze względu na wyjątkowo wysoką plenność. Obecnie materiał zlokalizowany jest w dwóch większych stadach, należących do SGGW i UR Kraków oraz w kilku prywatnych stadach. Jest to wielkość populacji, która nie gwarantuje zachowania zmienności genetycznej tej rasy, zarówno ze względu na niebezpieczeństwo inbredu, jak i dryfu genetycznego. W hodowli indywidualnej, w małych stadach, gdzie owce są otoczone staranną opieką, maciorki rodzą i odchowują mioty trojacze i większe. Najplenniejsze matki rodzą nawet siedmioraczki. Owce olkuskie charakteryzuje wysoka mleczność i dobre wykorzystanie pasz objętościowych. Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy olkuskiej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja owcy olkuskiej została w 2005 r. oszacowana na 232 matki (11 stad), spośród których 179 sztuk (10 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 1185 macierek (45 stad) spośród 1520 sztuk wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).





OWCA ŻELAŻNIEŃSKA

Prace twórcze nad tą owcą rozpoczęto w 1953 r. w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym w Żelaznej, należącym do Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Pomysłodawcą był prof. dr hab. Adam Skoczyła, a kontynuatorem prof. dr hab. Stanisław Jankowski. Obecnie pracami hodowlanymi kieruje prof. dr hab. Roman Niżnikowski. Początkowo zakupiono około 150 szt. maciorek prymitywnej owcy łowickiej, wśród których wyodrębniono dwie grupy zwierząt. Pierwsza z nich charakteryzowała się prymitywnym typem użytkowym, okrywą zbliżoną do mieszanej, natomiast w drugiej grupie znajdowały się owce z wyraźnym dolewem krwi rasy merynos polski. Grupa bardziej prymitywnych owiec łowickich w pierwszej fazie prac twórczych została poddana krzyżowaniu z merynosem polskim, natomiast w drugim etapie pozyskane w ten sposób mieszańce skrzyżowano ze sprowadzoną z Wielkiej Brytanii angielską rasą owiec długowłnistych – Leicester. Druga grupa owiec łowickich została poddana bezpośrednio krzyżowaniu z rasą Leicester. Uzyskano w ten sposób dwie linie mieszańców, które w kolejnym etapie prac twórczych zostały skojarzone ze sobą. W związku z tym, że owce żelaźnieńskie były w Polsce jedyną odmianą owiec wytworzoną przy uży-

ciu rasy Leicester, pod koniec lat 60. XX wieku zaczęto obawiać się nadmiernego spokrewnienia i z tego też względu zdecydowano się od 1973 r. na użycie w krzyżowaniu tryków polskich owiec nizinnych typu koridel, których udział w genotypie owiec żelaźnieńskich na drodze prac hodowlanych ustalono na poziomie 25%.

Współcześnie utrzymywana owca żelaźnieńska to rasa mateczna o dobrej mleczności i wysokiej plenności, charakteryzująca się wysokim poziomem cech rozrodu – około 170% wskaźnika plenności i 150–165% użytkowości rozplodowej. Wysadność wełny w odroście rocznym wynosi ponad 10 cm, wydajność wełny to około 6,0 kg od matki i 9,0 kg od tryka, przy doskonałym dostosowaniu do warunków kompleksu glebowego żytnio-ziemniaczanego. Jest to rasa w typie mięsno-wełnistym, u której obserwuje się średnio wczesne dojrzewanie płciowe – maciorki mogą być kryte po raz pierwszy w wieku 14–18 miesięcy.

Wzorzec rasy. Owce rasy żelaźnieńskiej są średnio wysokie, bezrogie, głowa średnio szeroka, owęlniona, o jedwabistej sierści. Tułów średnio długi, głęboki i dość szeroki, dobrze związany za łopatkami, klatka piersiowa głęboka, kończyny średniej długości

o mocnym kościecu, dobrze spionowane. U rasy tej występuje wełna krzyżówkowa sortymentu BC-C o śladowej zawartości włosów rdzenistych. Okrywa wełnista zamknięta, dość gęsta, boki i brzuch dobrze obrosnięte, umaszczenie białe. Masa ciała dorosłych zwierząt powinna wynosić minimum: dorosłe tryki 100–115 kg, maciorki 55–65 kg.

Owce żelaźnieńskie wywarły ogromny wpływ na poziom cech użytkowości tego gatunku w tzw. łódzkim okręgu hodowlanym, co wiązano bezpośrednio z sil-



nie rozwiniętym przemysłem włókienniczym w Łodzi i Żyrardowie. Tryki tej rasy zostały użyte do doskonalenia poziomu użytkowości owcy łowickiej nowego typu (kiedyś w rejonie łódzkim istniała taka odmiana owiec nizinnych) oraz do doskonalenia owiec nizinnych hodowanych w rejonie Podlasia. Ponadto, owce tej odmiany uczestniczyły we współtworzeniu polskich owiec nizinnych odmiany uhruskiej w początkowym okresie prac twórczych nad tą owcą, jak również zostały użyte przy doskonaleniu tej odmiany w latach 90. XX wieku. Wpływ owcy żelaźnieńskiej na pogłowie wielu odmian polskich owiec nizinnych był więc znaczny, w szczególności w rejonie dzisiejszych województw: łódzkiego, mazowieckiego, podlaskiego i lubelskiego. W związku z tym, zachowanie jej ze względu na pewną odrębność, o której pisano wyżej, należy uznać za w pełni uzasadnione. Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy żelaźnieńskiej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja owcy żelaźnieńskiej została w 2015 r. oszacowana na 1881 owiec matek (26 stad), spośród których 1496 sztuk (23 stada) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony jest objętych 1971 macierek (25 stad) spośród 2500 sztuk (30 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020).





OWCA WIELKOPOLSKA

Owca wielkopolska została wyhodowana w latach 1948–1976 na bazie populacji pierwotnej białej świniarki i świniarki uszlachetnionej, kolejno: owcą wschodniofryzyską, merynosem typu mięsnego i Berrichon du Cher, czyli tzw. owcą leszczyńską. W krzyżowaniu twórczym, oprócz świniarki i owcy leszczyńskiej użyto merynosa polskiego i rasę Kent. Celem tego krzyżowania było wyhodowanie owcy o dwukierunkowym, mięsno-wełnistym użytkowaniu, przeznaczonej do chowu zarówno w małych jak i dużych stadach w warunkach mniej intensywnego systemu niż wymagany dla chowu owcy merynosowej. Prace hodowlane nad wytworzeniem rasy lokalnej zostały zakończone w 1976 r. otwarciem odrębnych ksiąg dla odmiany – owca wielkopolska w ramach rasy – polska owca nizinna. Populacja owcy wielkopolskiej liczyła w tym czasie około 500 tysięcy sztuk, co dawało jej drugie miejsce w kraju po merynosie polskim. Liczne było też stado zarodowe tych owiec – 52,5 tys. maciorek zapisanych do ksiąg zwierząt zarodowych (14% wszystkich owiec zapisanych do ksiąg).

Owca wielkopolska to rasa mateczna o dobrej mleczności i średnio wysokiej plenności. Reprezentuje typ mięsno-wełnisty. Walory użytkowe tej owcy umożliwiają wykorzystanie jej w mniej intensywnych systemach chowu, np. do wypasu gruntów czasowo wyłączonych z uprawy. Charakteryzuje się wczesnym dojrzewaniem,

maciorki mogą być kryte po raz pierwszy w wieku 8 miesięcy. Plenność powinna wynosić 140%, użytkowość rozplodowa 120%.

Wzorzec rasy. Owca wielkopolska jest średnio wysoka, bezroga, z głową średniej długości, o jedwabistej sierści. Tułów powinien być długi, dobrze związany za łopatkami, klatka piersiowa głęboka, szyja średnio długa. Kończyny średniej długości o mocnym kośćcu i dobrze umięśnionych udach. Okrywa wełnista prawie zamknięta, umaszczenie białe. Wełna krzyżówkowa cienka do średnio grubej, pole obrotu obejmujące głowę (poza częścią twarzową) oraz podbrzusze, a na nogach sięgające stawów nadgarstkowego i skokowego. Masa ciała: dorosłe tryki 100–120 kg, maciorki 65–75 kg.

Do najcenniejszych cech rasowych owcy wielkopolskiej, oprócz wysokiej jakości wełny krzyżówkowej, dobrego tempa wzrostu i zdolności do wykorzystania paszy w tuczu należą: mniejsze w porównaniu z merynosem wymagania środowiskowe dotyczące żywienia i warunków utrzymywania, odporność na motylicę, przydatność do drobnostadnego chowu.

Zmiana kierunku użytkowania owiec w Polsce z mięsno-wełnistej na mięsny na początku ostatniej dekady XX w. spowodowała radykalne zredukowanie pogłowia owcy wielkopolskiej. Populacja utrzymywana w czystości rasy liczy obecnie około 1,4 tys. maciorek. W pozostałych stadach prowadzone jest krzyżowanie

uszlachetniające z rasami wysokopłennymi (program doskonalenia plenności). W chowie czysto rasowym owce były utrzymywane przez wiele lat w trzech stadach: Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Pianowo, powiat Kościan, Rolniczym Gospodarstwie Doświadczalnym Brody, powiat Nowy Tomyśl i w gospodarstwie J. Kozaka w Pawłowicach, pow. Leszno. Wymienione stada zlokalizowano w rejonie pierwotnego występowania tej rasy i jej wcześniejszej odmiany – owcy leszczyńskiej.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy wielkopolskiej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce). Populacja owcy wielkopolskiej została w 2005 r. oszacowana na 4560 owiec matek (35 stad), spośród których 1376 sztuk (13 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony jest objętych 7867 maciorek (62 stada) spośród 9750 sztuk (63 stada) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020).

OWCA UHRUSKA

Owca uhruska jest rodzimą odmianą polskiej owcy nizinnej wytworzoną w rejonie środkowo-wschodniej Polski. Pracę twórczą nad tą rasą rozpoczął w 1957 r. prof. A. Domański w owczarni Uhrusk. Materiał wyjściowy stanowiły maciorki merynosowe z rejonu poznańskiego oraz krzyżówkowe zakupione w Borowinie

i powiecie łomżyńskim. Do krzyżowania twórczego z wymienionymi maciorkami wykorzystano tryka rasy Leine oraz tryki rasy Kent. Dodatkowo, od 1963 r. używano również tryków zakupionych w Żelaznej. Rasa Leine dała dobrej jakości wełnę – jędrną, długą, o dobrym połysku, a jednocześnie jej potomstwo odznaczało się dobrą odpornością i zdrowiem. Rasa Kent poprawiła pole obrotu wełną, a tryki z Żelaznej wpłynęły na większą gęstość i wyrównanie wełny. Księgi hodowlane dla owcy uhruskiej prowadzone są od 1963 r. Istnieje do dziś pełna, oryginalna dokumentacja hodowlana dotycząca rodowodów i użytkowości wszystkich zwierząt, łącznie z materiałem wyjściowym. W 1976 r. dzięki inicjatywie prof. T. Efnera utworzono drugie stado owcy uhruskiej w Bezku. Obecnie obydwie stada znajdują się w powiecie chełmskim.

Owce rasy uhruskiej charakteryzują się średnią wielkością. Są to zwierzęta obdarzone silnym instynktem stadnym. Odznaczają się średnią użytkowością mięsną i wysoką wydajnością wełny krzyżówkowej. Dobrze odchowują jagnięta, nadają się do krzyżówek towarowych z rasami mięsnymi. Występuje u nich średnio wczesne dojrzewanie płciowe, maciorki mogą być używane do rozrodu w wieku 10–12 miesięcy. Średnia plenność wynosi 150%, średnia użytkowość rozplodowa 140%.

Wzorzec rasy. Owce uhruskie to zwierzęta o średniej ramie ciała, ze średnio szeroką i bezrogą głową. Szyja jest u nich średnio długa, tułów głęboki i szeroki, kończyny stosunkowo krótkie, szeroko i prostopadle ustawione, zad średnio długi i szeroki. Umięśnienie partii lędźwiowo-grzbietowej powinno być dobre. Okrywa wełnista zamknięta, u części sztuk może być półotwarta, umaszczenie białe. Wełna średnio gruba (sort. BC-C), wyraźnie karbikowana, pole obrostu poza tułowiem sięga do linii oczu, na tylnych kończynach do raciczek, wełna o miękkim chwycie i dobrej gęstości. Masa ciała dorosłych zwierząt: tryki 95–110 kg, maciorki 55–80 kg.

Oryginalny materiał owcy uhruskiej jest utrzymywany w dwóch stadach Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie: Bezek i Uhrusk. Oba stada odegrały znaczącą rolę w doskonaleniu populacji owiec nizinnych w regionie lubelskim. Pod względem produktywności owce z tego regionu plasowały się na czołowym miejscu w kraju.

Owce nizinne odmiany uhruskiej są doskonale przystosowane do warunków regionu środkowo-wschodniej Polski. Charakteryzują się dobrym wykorzystaniem pasz gospodarskich i pastwiska; bardzo dobrze znoszą również chów alkierzowy. Uzyskuje się od nich dobrej jakości wełnę średniej grubości oraz jagnięta rzeźne o dobrych przyrostach w młodym wieku i stosunkowo dobrych cechach mięsnych. Przytoczone walory owiec

uhruskich sprawiają, że doskonale nadają się do czynnej ochrony terenów przyrodniczo cennych, szczególnie zlokalizowanych w regionie lubelskim.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy uhruskiej jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja owcy uhruskiej została w 2015 r. oszacowana na 8740 owiec matek (132 stada), spośród których 6612 sztuk (107 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objętych jest 7485 maciorek (115 stad) spośród 8441 sztuk (115 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).





OWCA RASY CORRIEDALE

Owce Corriedale (koridel) zostały wytworzone w Polsce w latach 50. ubiegłego stulecia. Wzorcem wyjściowym były, zgodnie z panującym wówczas trendem w owczarstwie polskim, owce o kombinowanym kierunku użytkowania: wełnisto-mięsnym, hodowane na farmie Corriedale w Nowej Zelandii. Materiałem wyjściowym były maciorki merynosa polskiego wywodzące się z bardziej wełnistych stad, które kryto trykami rasy Lincoln, sprowadzonymi w tym czasie do Polski. Stosowano również kojarzenia odwrotne, maciorki rasy Lincoln były kojarzone z trykami rasy merynos polski. Generalnie, hodowane wspólnie owce typu koridel zawierają w genotypie około 50% rasy Lincoln i w znaczeniu użyteczności wełnisto-mięsnej zachowują wzorzec nowozelandzki. Za twórców i hodowców tej rasy należy uznać następujące osobistości środowiska owczarskiego: prof. A. Skoczylasa, prof. S. Jankowskiego i dr O. Staniszkisa. W związku z tym, że populacja owiec rasy koridel była w latach 80. XX wieku w Polsce stosunkowo niewielka, obawiano się niekontrolowanego wzrostu inbrodu. Z tego też względu zdecydowano się na użycie tryków innych odmian polskich owiec nizinnych. Konsolidację rasy zakończono w 2006 r.

Owce rasy koridel charakteryzują się średnio wczesnym dojrzewaniem płciowym, maciorki mogą być kryte po raz pierwszy w wieku 14–18 miesięcy. Wysadność wełny w odroście rocznym to ponad 10 cm, wydajność wełny to około 5,0 kg od matki i około 8,0 kg od tryka, przy doskonałym dostosowaniu do warunków kompleksu glebowego pszenno-buraczanego. Koridel to rasa o dobrej mleczności i plenności oraz dobrej zdrowotności. Średnia plenność wynosi 130%, użyteczność rozpłodowa 110–150%.

Wzorzec rasy. Owce rasy koridel to zwierzęta duże, dobrze owelnione, w typie mięsno-wełnistym, o prawidłowym umięśnieniu i białym umaszczeniu. Głowa średniej długości i szerokości, owelniona, o jedwabistej sierści, szyja krótka. Owce koridel charakteryzują się długim, głębokim i dość szerokim tułowiem, głęboką klatką piersiową, zaokrąglonym zadem oraz krótkimi, mocnymi, dobrze spionowanymi i szeroko rozstawionymi kończynami. Występuje u nich okrywa wełnista zamknięta, wełna krzyżówkowa, średnio gruba i gruba sortymentu BC-C, o śladowych zawartościach włosów rdzeniowych i przyjemnym chwycie oraz lustrzanym połysku. Pole obrotu obejmuje całe ciało, boki i brzuch są dobrze obrośnięte. Masa ciała dorosłych tryków powinna wynosić 100–130 kg, macierek 65–90 kg.

Owce koridel wywarły ogromny wpływ na poziom cech użytkowości tego gatunku w łódzkim okręgu hodowlanym oraz w rejonie Wielkopolski i Pomorza Zachodniego, co wiązano bezpośrednio z silnie rozwiniętym w Polsce przemysłem włókienniczym. Tryki tej rasy zostały użyte do doskonalenia użyteczności nowego typu owcy łowieckiej oraz owcy żelaźniańskiej. Wpływ owcy typu koridel na pogłowie wielu odmian polskich owiec nizinnych był więc znaczny, w szczególności w rejonie dzisiejszych województw: łódzkiego, mazowieckiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego. Owce te charakteryzują się unikalnym charakterem wełny, który manifestuje się największą wydajnością wśród ras krajowych, produkując wełnę z klasycznym lustrzanym połyskiem będącym efektem oryginalnego ułożenia naskórka włókna włosowego. Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy koridel jest realizowany od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja owiec rasy koridel została w 2005 r. oszacowana na 420 owiec matek (8 stad), z których 192 sztuki (3 stada) były objęte programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objęte są 1904 maciorki (26 stad) spośród 2306 sztuk (28 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).



POLSKA OWCA POGÓRZA

Prace nad wytworzeniem rasy sięgają lat 50. XX wieku. Były związane z potrzebą uzyskania rasy przydatnej do użytkowania na terenach Pogórza Karpackiego i Przedgórze Sudeckiego o dużej ilości opadów i znacznych dobowych różnicach temperatury. Próby wytworzenia rasy podejmowano w kilku ośrodkach. Ostatecznie, w 1963 r. owca pogórza została uznana za odrębny typ i określono obszar jej występowania (rzeszowskie, krakowskie, wrocławskie, katowickie). Populacja owcy pogórza liczyła w tym okresie 104 tys. sztuk. W każdym z rejonów prowadzono odrębną politykę hodowlaną. W 1977 r. uzyskała status odmiany rasowej. W latach 70. XX wieku praca hodowlana zmierzała do wyrównania pogłowia dla całego rejonu pogórzy o specyficznych warunkach klimatycznych i fizjograficznych, a także ze względu na zapotrzebowanie na większe partie wełny jednolitego typu. Występujące w populacji owcy pogórza w województwie wrocławskim zwierzęta w typie fryza, teksela i cygaja krzyżowano z trykami rasy Kent, co miało ujednoczyć cechy użyteczności wełnistej. W województwie katowickim użyto mieszańców owcy pomorskiej z rasą Texel, w województwie krakowskim – owcy typu olkuskiego, a w rzeszowskim – Leine. W latach 80. XX w.

podejmowano działania mające na celu poprawę wydajności rzeźnej owiec pogórza, głównie na Pogórzu Karpackim. Regres owczarstwa w latach 90. XX w. spowodował spadek liczebności populacji tych zwierząt, również owcy pogórza. Na przestrzeni 30 lat liczba owiec tej rasy zmniejszyła się drastycznie, co zagrożило jej egzystencji.

Polska owca pogórza to dość duża owca w typie mięsno-wełnistym, z możliwością użytkowania mlecznego. Wysadność wełny wynosi 12–16 cm, wydajność wełny potnej to około 4,5 kg dla maciorek i 6 kg dla tryków. Jest to rasa mateczna o dobrych cechach macierzyńskich i odchowicie jagniąt. Charakteryzuje się plennością na poziomie 130% i średnio wczesnym dojrzewaniem. Jest przydatna do chowu indywidualnego w systemie ekstensywnym, dobrze wykorzystuje pastwisko. Polskie owce pogórza są łagodne, dzięki czemu nadają się do gospodarstw agroturystycznych.

Wzorzec rasy. Polska owca pogórza charakteryzuje się średnio szeroką głową z dużymi uszami, rogatość jest u niej cechą niedopuszczalną (dopuszczalne są jedynie naroża). Tułów dość długi, głęboki i szeroki z głęboką klatką piersiową. Linia grzbietowa prosta, dopuszczalne słabsze związanie za kłębem, lekka



spadzistość lub przebudowanie zadu, szyja średnio szeroka, niezbyt długa. Dobre umięśnienie grzbietu, łędźwi i udźca. Kończyny średnio wysokie, prawidłowo ustawione, o mocnej kości, nieowełnione. Umaszczenie białe z dopuszczalnymi ciemnymi i żółtymi odcieniami na głowie, uszach i kończynach. Wełna średnio gruba i gruba, lśniąca i długa, runo półotwarte, składające się ze słupków stożkowatych, o tępym zakończeniu. Masa ciała dorosłych osobników powinna wynosić: tryki 70–90 kg, maciorki 55–60 kg.

Polska owca pogórza to rasa lokalna, wytworzona na terenie Pogórza Karpackiego i Przedgórze

Sudeckiego, służąca potrzebom miejscowej ludności. Jest doskonale przystosowana do trudnych warunków podgórskich o dużej ilości opadów i znacznych dobowych różnicach temperatury. Półotwarte runo pozwala na szybkie pozbycie się nadmiaru wilgoci. Rasa ta charakteryzuje się dobrą użytkowością mięsną. Owce stanowią cenny element bioróżnorodności rejonów podgórskich, gdzie spełniać mogą funkcję ekologiczną, biorąc udział w pielęgnacji krajobrazu. Produkty uzyskiwane od owiec pogórza utrzymywanych na ekologicznie czystych terenach mogą stanowić dodatkowe źródło dochodu gospodarstw. Mała liczebność populacji stwarza zagrożenie egzystencji tej rasy, a jednocześnie uniemożliwia produkcję tryków hodowlanych. W związku z tym jej zachowanie należy uznać za w pełni uzasadnione.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy polska owca pogórza jest realizowany od 2015 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja polskiej owcy pogórza została w 2015 r. oszacowana na 1112 owiec matek (15 stad), spośród których 786 sztuk (15 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony jest objętych 1559 maciorek (18 stad) spośród 2090 sztuk (21 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020).





OWCA RASY CZARNOGŁÓWKA

Owce czarnogłówki, zaliczane do ras mięsnych, to grupa owiec, która została wytworzona na drodze procesów twórczych notowanych od 1860 r. W pracach tych brał udział jej protoplasta z Niemiec oraz czarnogłowe owce mięsne z Wielkiej Brytanii. Rasa ta funkcjonuje w Polsce pod tą nazwą już od 1922 r. Z uwagi na potrzeby przemysłu włókienniczego przed 1989 r. była ona doskonała również w kierunku wełnistym, później zaniechano tych działań na rzecz prac nad doskonaleniem cech mięsnych. Stosowano w tym celu krzyżowanie ich z rasą Suffolk i czarnogłówką niemiecką. Od dłuższego czasu zaniechano tej działalności, można więc uznać że po 2000 r. populacja zachowała ujednolicony charakter pod względem genotypu i użytkowości mięsnej. Ze względu na doskonałe dostosowanie do naszych warunków środowiskowych (występuje od Podkarpacia aż do Pomorza Zachodniego) zachowuje szczególną rolę w pogłowie owiec jako jedyna rodzima rasa w typie mięsnym i jedna z głównych, na której można budować rozwój rynku mięsa owczego w Polsce.

Czarnogłówki to owce mięsne, charakteryzujące się bardzo dobrym umięśnieniem, szybkim tem-

pem wzrostu jagniąt i wysoką jakością uzyskiwanych tuszek. Owce dają znaczną ilość wełny jednolitej, o dobrej gęstości i średniej wysadności. Przydatne są do chowu zarówno w małych, jak i dużych stadach, w systemie ekstensywnym i intensywnym. Czarnogłówki osiągają dojrzałość rozplodową w wieku około 8–9 miesięcy, występuje u nich sezonowość rui. Plenność powinna wynosić 120–140%, użytkowość rozplodowa 110–130%. Roczna wydajność wełny potnej u tryków wynosi około 5,5 kg, a u maciorek 4 kg.

Wzorzec rasy. Czarnogłówki to owce bezrogie, duże, o bardzo dobrym umięśnieniu oraz szerokim i dość długim tułowiu. Głowa średniej wielkości, szeroka, bezroźna, owelńiona, część twarzowa pokryta czarną lub brązową sierścią, czasem z białym nalotem, szyja krótka. Tułów średniej długości, grzbiet szeroki, klatka piersiowa głęboka z wyraźnie wysuniętym do przodu mostkiem, zad zaokrąglony. Czarnogłówki posiadają krótkie kończyny o mocnym koście, umaszczone czarno do wysokości stawów skokowych i nadgarstkowych, dobrze spionowane, szeroko rozstawione. Umaszczenie: runo białe, głowa i kończyny czarne do brązowego z białym nalotem. Jagnięta rodzą się



z ciemną lub plamistą okrywą, która z wiekiem bieleje. Czarnogłówki charakteryzują się runem zamkniętym lub półotwartym oraz wełną jednolitą o średnim sortymencie BC-C, o wysadności około 10 cm w odroście rocznym. Masa ciała dorosłych tryków to 90–110 kg, maciorek 65–80 kg.

Owce czarnogłówki wywarły ogromny wpływ na poziom cech użytkowości mięsnej tego gatunku, co wiązało się z powszechnie stosowanym wykorzysta-

niem tryków do krzyżowania międzyrasowego w celu produkcji jagniąt rzeźnych. Owce tej rasy bardzo dobrze znoszą klimat wilgotny, z tego też względu nadają się na tereny nadmorskie i takie, które mają średnio więcej niż 600 mm opadów rocznie. Charakteryzują się dobrą przydatnością do wędrowek oraz koszarowania; mają mocne, odporne na kulawkę racice przydatne do długiego wypasu w trakcie okresu wegetacyjnego.

Objęcie czarnogłówki programem ochrony zasobów genetycznych jest szczególnie istotne dla stabilizacji i rozwijania krajowego rynku mięsa owczego. Hodowla owiec rasy czarnogłówka prowadzona była dotychczas na terenie całej Polski i dlatego też stada tej rasy objęte ochroną zasobów genetycznych mogą być utrzymywane bez ograniczeń terytorialnych na terenie kraju.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy czarnogłówka jest realizowany od 2015 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

Populacja czarnogłówki została w 2015 r. oszacowana na 3055 owiec matek (49 stad), z których 1546 sztuk (49 stad) było objętych programem ochrony zasobów genetycznych. Obecnie programem ochrony objęte jest 3487 maciorek (68 stad) spośród 4384 sztuk (68 stad) wpisanych do ksiąg hodowlanych (2020 r.).





BIAŁOGŁOWA OWCA MIĘSNA

W 1976 r. z inicjatywy profesora Zdzisława Śliwy i pod jego kierunkiem, zespół pracowników ówczesnej Katedry Hodowli i Produkcji Owiec Akademii Rolniczej w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu) rozpoczął pracę hodowlaną nad wytworzeniem mięsnej linii syntetycznej – białogłowej owcy mięsnej w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Swadzim-Złotniki (AR Poznań). W schemacie pracy hodowlanej wykorzystano maciorki ras miejscowych (merynosa polskiego i owcy wielkopolskiej), tryki wschodniofryzyskiej owcy mlecznej (jako komponent poprawiający cechy mateczne) oraz tryki ras mięsnych (Ile de France, Berrichon du Cher, Texel).

Pierwsze stado filialne owiec nowej populacji utworzono w 1985 r. w RZD Brody (AR Poznań). W 1999 r. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej wydało zgodę na otwarcie ksiąg hodowlanych dla białogłowej owcy mięsnej, uznając ją za nową, odrębną rasę owiec. Obecnie stada tej rasy wpisane do ksiąg zwierząt zarodowych są utrzymywane w województwach: wielkopolskim, łódzkim, warmińsko-mazurskim i podlaskim.

Białogłowa owca mięsna charakteryzuje się bardzo dobrym umięśnieniem, szybkim tempem wzrostu

jagniąt i wysoką jakością tuszek. To bezroga, duża rasa w typie mięsnym. Owce te wcześniej dojrzewają płciowo, tryki i maciorki mogą być używane do rozrodu w wieku około 8 miesięcy. Plenność wynosi około 150%, a użytkowość rozplodowa około 130%. Przydatne są do chowu zarówno w małych jak i dużych stadach.

Wzorzec rasy. Białogłowa owca mięsna charakteryzuje się głową o średniej wielkości i szerokości, pokrytą białą delikatną sierścią, nie posiada rogów. Jej cechy charakterystyczne to: długi tułów, głęboka klatka piersiowa, prosty zad, kończyny średniej długości ustawione prosto. Umięśnienie partii lędźwiowo-grzbietowej dobre, uda wypełnione. Okrywa wełnista powinna być półotwarta lub prawie zamknięta. Masa ciała dorosłych osobników powinna wynosić: tryki 110–130 kg, maciorki 70–80 kg. Umaszczenie białe, wełna krzyżówkowa średnio gruba i gruba, jednolita, karbikowana, pole obrostu nie obejmuje głowy i nóg, wełna na podbrzuszu jest krótka.

Białogłowa owca mięsna to pierwsza krajowa rasa owiec o typowo mięsnym kierunku użytkowania. Określana też jako rasa syntetyczna została wyhodowana według naukowych koncepcji pracy hodowlanej: doboru i testowania ras wyjściowych, schematu



kojarzeń, zasad i kierunków selekcji – stanowi unikalny dorobek polskiej myśli hodowlanej XX wieku i w pełni zasługuje na ochronę przed wyginieciem. Zyskała uznanie krajowych hodowców owiec na terenie całego kraju ze względu na walory użytkowe: dobrą rozrodczość i cechy mięsne oraz dobre przystosowanie do warunków środowiskowych, przyczyniając się do poprawy poziomu cech użytkowości mięsnej na drodze krzyżowania międzyrasowego, m.in. dla produkcji jagniąt rzeźnych. W krzyżowaniu towarowym poprawia tempo wzrostu jagniąt i skraca czas trwania tuczu, wpływa korzystnie na zmniejszenie zużycia paszy na

przyrost 1 kg masy ciała oraz na zwiększenie wartości rzeźnej.

Potwierdzone w licznych i kompleksowych badaniach wysokie walory użytkowe tej rasy – w tym wpływ tryków na poprawę użytkowości mięsnej potomstwa – sprawiły, że objęcie jej programem ochrony zasobów genetycznych stało się szczególnie istotne dla stabilizacji i rozwijania krajowego rynku mięsa owczego.

Program ochrony zasobów genetycznych owiec rasy białogłowa owca mięsna jest realizowany od 2022 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/owce).

W 2020 r. do ksiąg hodowlanych wpisane były 972 maciorki. W 2021 r. do programu ochrony zasobów genetycznych zakwalifikowano 844 owce w 14 stadach.

Aldona Kawęcka

Koordynator ds. ochrony zasobów genetycznych owiec,
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Owiec i Kóz,
Kraków-Balice

Marta Pasternak, Michał Puchala

Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Owiec i Kóz,
Kraków-Balice





RODZIME RASY KÓZ

Na terenie polskich Karpat ludy pasterskie od wieków hodowały nie tylko bydło i owce, ale także kozy. Dr E. Janota tak pisał w 1870 roku o kozie swojej: „... kozy są zwierzęta wesołe, ruchliwe i ciekawe i jakby dla gór stworzone. Wyleźć na kupę drzewa lub kamieni, wspinąć się na drzewo pochyle, mur lub skałę..., to ich największa przyjemność już od małości. Pożytek z kozy jest bardzo znaczny. W wielu okolicach koza jest największą przyjaciółką biednych ludzi, ona je zaopatruje w mleko, dostarcza nawozu, a utrzymanie jej mało kosztuje”.

Společnie utrwalone przeświadczenie, że koza jest synonimem biedy w czasach socjalistycznej gospodarki nie sprzyjało jej hodowli, a liczba kóz drastycznie spadła. W 1979 r. ich populacja liczyła około 50 tys. sztuk. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. nastąpiło ponowne zainteresowanie chowem, a także hodowlą kóz. Miały na to wpływ w dużej mierze potwierdzone badaniami właściwości dietetyczne i prozdrowotne mleka koziego oraz jego produktów, które były wykorzystywane w diecie dzieci z nietolerancją białek mleka krowiego, a także osób starszych i rekonwalescentów. Opracowano programy hodowlane dla poszczególnych ras, otwarto księgi hodowlane, a kozy objęto kontrolą

użytkowości mlecznej. W 1983 r. kontrolą użytkowości mlecznej było objęte – według Stacji Hodowli Zwierząt – pogłowie krajowe szacowane na około 100 tys. sztuk. Od lat 90. XX w. populacja kóz nadal dynamicznie rosła i w pierwszych latach XXI w. liczyła około 190 tys. sztuk.

Odrodzona hodowla bazowała jednak głównie na rasach szlachetnych, importowanych. Stare rasy kóz – wcześniej występujące licznie na terenie Polski – były sukcesywnie wypierane przez zwierzęta o wyższych walorach produkcyjnych i zanikały. Były to: koza karpacka, sandomierska, kazimierzowska. Nie były one rozprzestrzenione po całym terytorium kraju, lecz umiejscowione i utrzymywane w określonych rejonach (koza karpacka stanowiła typową odmianę górską).

W trzech ośrodkach naukowych w Polsce podjęto się odtworzenia tych ras – uważanych już za wymarłe. W 2005 r. rozpoczęto w Instytucie Zootechniki Państwowym Instytucie Badawczym działania związane z restytucją kozy karpackiej w Polsce. W 2014 r. Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie rozpoczął prace nad restytucją kozy sandomierskiej, a Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie nad odtworzeniem kóz rasy kazimierzowskiej.



KOZA RASY KARPACKIEJ

Na początku 2005 r. na terenie Polski zostały odnalezione w dwóch miejscach kozy w typie kozy karpackiej, do tej pory uważanej za rasę wymarłą, odpowiadające wzorcowi tej rasy. Po zakupie, kozy wraz z przychowkiem i kozłami stadnymi umieszczono w gospodarstwie należącym do ZD Odrzechowa Spółka z o.o. Instytutu Zootechniki PIB. W momencie tworzenia stado składało się z: 6 kóz dorosłych, 4 kózek, 2 kozłów stadnych oraz 2 koziołków. W 2006 r. z sukcesem odtworzono rasę kóz karpackich. W 2007 r. kozy karpackie zostały objęte kontrolą użytkowości prowadzoną przez Regionalny Związek Hodowców Owiec i Kóz w Nowym Targu. W 2010 r. Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi powierzył IZ PIB prowadzenie Ksiąg hodowlanych dla kóz karpackich.

Kozy tej rasy odznaczają się cechami charakterystycznymi dla populacji autochtonicznych, takimi jak: duża odporność i zdrowotność, długowieczność i dobra plenność.

Istotne znaczenie ma także doskonałe przystosowanie do trudnych warunków środowiska i niewybredność w doborze pasz. Cechy te powodują, że kozy tej rasy są dobrze przystosowane do trudnych warunków bytowania i produkcji.

Wzorzec rasy. Pokrój – zwięzła, harmonijna budowa ciała z nisko osadzonymi silnymi kończynami, o szerokiej i dobrze wysklepionej klatce piersiowej i nieznacznych słabiznach. Tułów kóz jest dobrze zbudowany, grzbiet równy, zad spadzisty. Prawdłowo wykształcone wymię. Kozy mają kształtną głowę, długą szyję, są rogate. Posiadają bródkę i często „dzwonki” na szyi. Uszy długie, wąskie, ruchliwe. Na głowie u obu płci często występuje nad oczami charakterystyczna grzywka. Samice mają krótkie, cienkie rogi wzniesione ku górze i tyłowi. Kozły posiadają duże rozłożyste rogi skręcające się spiralnie w kierunku ruchu wskazówek zegara oraz bardzo obfitą brodę i grzywę. Okrywa włosowa – długa i półdługa z możliwością wystąpienia podszytu puchowego, na środku grzbietu rozdziela się opadając równomiernie na obie strony tułowia, czym przypomina okrywę strzechową. Średnia długość włosa okrywowego wynosi u kóz 17 cm, a u kozłów 21 cm. Umaszczenie – białe. Użytkowość – rasa ogólnoużytkowa. Wysokość w kłębie kóz tej rasy to: samice – 50–65 cm, samce – 55–70 cm. Średnia plenność to 160%. Pomimo wczesnego dojrzewania fizjologicznego zaleca się krycie w drugim roku życia (14–16 miesięcy). Masa ciała krytej kozy musi wynosić co najmniej 75% masy kozy dorosłej.

Wartościowe cechy kóz karpackich są związane z założeniami genetycznymi ich protoplastów i stanowią między innymi o dużej wartości tych zwierząt dla zachowania bioróżnorodności gatunku. Różnią się znacząco od kóz utrzymywanych w obecnej hodowli. Konieczność restytucji, a następnie ochrony zasobów genetycznych tej rodzimej rasy wynika również z jej wartości dla narodowej kultury rolniczej. Stanowi ona cenny materiał dla rolnictwa ekologicznego, nie tylko w znaczeniu biologicznym, ale także krajobrazowym i etnograficznym.

W strukturze rolnej drobnych gospodarstw położonych na terenach, gdzie naturalne warunki nie sprzyjają intensywnej produkcji rolnej (obszar górski, obszary chronione, gospodarstwa ekologiczne i agroturystyczne), kozy karpackie mogą być uzupełnieniem podstawowej hodowli zwierzęcej. Hodowla kóz tej rasy doskonale wpisuje się z strukturą niewielkich gospodarstw położonych w obszarach Natury 2000 lub na terenach objętych ONW, gdzie naturalne warunki nie sprzyjają intensywnej produkcji rolnej (obszary górskie, obszary chronione, gospodarstwa ekologiczne i agroturystyczne) i gdzie kozy karpackie mogą być uzupełnieniem podstawowej hodowli zwierzęcej lub alternatywnej działalności okołorolniczej.

Odzyskany z niemałym trudem cenny materiał hodowlany objęto programem ochrony bioróżnorodności. Wsparciem finansowym dla ochrony odtworzonej populacji była kolejna transza PROW (2014–2020), Pakiet 7.5. Programu Rolnośrodowiskowego – „Zachowanie lokalnych ras kóz”. Podjęte działania, dotyczące odtworzenia populacji i jej ochrony doprowadziły w konsekwencji do powrotu tej rasy na tereny pierwotnego występowania, czyli polskich Karpat i Podkarpacia, dając w ten sposób szansę na przywrócenie współczesnej hodowli tego unikalnego genotypu i rozszerzenie bioróżnorodności tego gatunku w kraju.

Program ochrony zasobów genetycznych rasy koza karpacka jest realizowany od 2009 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/kozy).

Zakończenie procesu restytucji przewiduje się na rok 2025. Celem jest osiągnięcie populacji kóz rasy karpackiej na poziomie 500 sztuk kóz matek.

Jacek Sikora

Koordinator ds. ochrony zasobów genetycznych kóz,
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Owiec i Kóz,
Kraków-Balice





KOZA RASY SANDOMIERSKIEJ

Koza sandomierska wywodzi się z obszaru usytuowanego u ujścia Sanu do Wisły, nieopodal Sandomierza, znajdującego się obecnie na terenie województw lubelskiego, świętokrzyskiego i podkarpackiego. Nazwa tej rasy pochodzi od miasta Sandomierz i jest związana z obszarem jej występowania. Zwierzęta te jako rozpoznawalny typ kozy rodzimej pojawiły się w latach 20. XX stulecia. W latach 1918–1939 kozy rasy sandomierskiej wraz z rasami kazimierzowską i karpacką były rozpowszechnione na terytorium Polski. Głównym powodem zainteresowania chowem kóz rasy sandomierskiej było duże zapotrzebowanie na żywność o wysokich walorach odżywczych, jednak wzrost pogłównia trwał tylko do lat 60. XX wieku. Wraz z odbudową kraju po pożodze II wojny światowej oraz rozwojem chowu i hodowli innych gatunków zwierząt gospodarskich odnotowano znaczne zmniejszenie ich pogłównia. Ponowny wzrost zainteresowania chowem i hodowlą kóz nastąpił w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, przy czym dotyczył jedynie ras szlachetnych, jak: biała uszlachetniona, alpejska i saaneńska. Kozy rodzime, w tym również i sandomierskie, uznano za wymarłe.

Nadzwyczaj skromne są materiały opisujące powstanie tej populacji. Wiadomo jedynie, że były utrzymywane w małych gospodarstwach w skromnych warunkach chowu, co sprawiło, że są mało wymagające i dobrze

adaptują się do lokalnych warunków środowiska. Według archiwalnych opisów, kozy te były „...dość duże pokryte długim włosem o gęstym podszyciu, były zawsze rogate...”. Na głowie miały osadzone pałkowate wygięte rogi, uszy stojące, dość dużą brodę. Kozę sandomierską opisywano jako zwierzę posiadające białe umaszczenie z łatami w trzech kolorach: szarym, czarnym lub żółto-brązowym. Dodatkową informację o cechach pokroju kóz sandomierskich stanowi zachowana z lat 50. XX wieku fotografia głowy kozy omawianej rasy autorstwa Włodzimierza Puchalskiego.

Kozy sandomierskie mają wysokość w kłębie: samice – 65–70 cm, a kozły 65–75 cm. Kozy i kozły mają rogi. Są to zwierzęta o umaszczeniu barwnym, o półdługiej okrywie włosowej. Średnia plenność to 160%. Okres laktacji trwał u tych kóz zwykle około 8 miesięcy, a ich dzienna wydajność wahała się od 0,5 do 3 litrów mleka. Średnia wydajność mleczna kóz sandomierskich była porównywalna z uzyskiwaną przez kozę karpacką i wynosiła około 400 kg przy szacunkowej zawartości tłuszczu do 5%.

Wzorzec rasy. Pokrój. Proporcjonalna budowa ciała, w tym mocno rozwinięty kościec. Kształtna głowa oraz długa szyja. U obu płci rogi wzniesione ku górze i tyłowi, zazwyczaj dwubarwne, czyli pasmo rogu jasnego przeplata się z pasmami rogu ciemnego. Broda (obfitsza u samców) oraz długie i stojące uszy. Sierść długa o wyraźnie

zaznaczonym podszyciu puchowym. Umaszczenie: brunatno-srokate, czarno-srokate, szaro-srokate, trójbarwne. Masa ciała kozy dorosłej – min. 30 kg, kozła dorosłego – min. 40 kg. Jest to rasa ogólnoużytkowa. Pomimo wczesnego dojrzewania fizjologicznego zaleca się krycie w drugim roku życia (14–16 miesiąc). Masa ciała krytej kozy musi wynosić co najmniej 75% masy kozy dorosłej.

Praca hodowlana w populacji kóz prowadzona w Polsce na przełomie lat 60. i 70. XX wieku ukierunkowana była na poprawę cech związanych z wydajnością mleczną i tempem wzrostu. Krzyżowanie międzyrasowe jako element wspomnianych działań zmieniło strukturę rasową utrzymywanych zwierząt i doprowadziło do likwidacji rodzimych populacji a w konsekwencji znacznego zubożenia różnorodności biologicznej wśród zwierząt gospodarskich, w tym przypadku u gatunku koza (*Capra hircus*).

Ze względu na posiadane cechy, takie jak: długowieczność, duża odporność na stres i choroby, niskie wymagania żywieniowe, wysoka płodność oraz plenność kozy sandomierskie łatwo dostosowują się do różnych, również trudnych warunków bytowania i produkcji. Korzystne cechy powiązane z założeniami genetycznymi odziedziczonymi po przodkach stanowią istotny wkład w zachowanie bioróżnorodności gatunku. Prozdrowotne właściwości pozyskiwanych surowców ujawniają się szczególnie u ras rodzimych. Stanowi to kolejny argument wskazujący na potrzebę ochrony omawianej popu-

lacji. Ze względu na małe wymagania żywieniowe zwierzęta te są także predysponowane do wykorzystywania w czynnej ochronie terenów przyrodniczo cennych, stanowiąc jednocześnie wartościowy materiał dla rolnictwa ekologicznego. Nie bez znaczenia jest również zainteresowanie omawianą populacją przez gospodarstwa agroturystyczne. Mogą bowiem stanowić element podnoszący atrakcyjność oferty turystycznej poszczególnych regionów. Konieczność restytucji kóz sandomierskich wynika również z ich wartości dla zachowania dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich w naszym kraju. Po sukcesie odtworzenia rasy dalszym krokiem było opracowanie programu ochrony tej populacji.

Program ochrony zasobów genetycznych rasy koza sandomierska jest realizowany od 2022 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/kozy).

Zakłada się, zgodnie z programem hodowlanym tej rasy, uzyskanie odtworzonej populacji 400 kóz rasy sandomierskiej do 2025 r.

Andrzej Junkuszew
Uniwersytet Przyrodniczy,
Katedra Hodowli Zwierząt i Doradztwa Rolniczego, Lublin

Jacek Sikora
Instytut Zootechniki PIB,
Zakład Hodowli Owiec i Kóz, Kraków-Balice





KOZA RASY KAZIMIERZOWSKIEJ

Koza kazimierzowska wywodzi się z okolic Kazimierza Dolnego i Puław, obecnie znajdujących się na terenie województwa lubelskiego w pobliżu granicy z woj. mazowieckim. Pierwsze wzmianki w literaturze fachowej na temat tej rasy pojawiły się w latach 20. XX stulecia. Jak u większości ras rodzimych nazwa rasy związana jest z miejscem jej pochodzenia i utrzymania. Koza kazimierzowska wywodzi się od lokalnych kóz bezrasowych. Została utworzona wskutek kojarzenia zwierząt o cechach pożądanых przez ludność lokalną. Niestety, w Polsce hodowla kóz nie budziła zainteresowania zootechników czy weterynarzy, raczej traktowana była „po macoszemu”. W efekcie ciężko znaleźć rzetelne informacje na temat rozwoju rasy kazimierzowskiej czy też innych ras rodzimych.

Pomimo braku „fachowego spojrzenia” na hodowlę, pogłowie kóz było stosunkowo duże, według danych GUS z 1937 r. wynosiło około 400 tysięcy sztuk. Zwierzęta były utrzymywane głównie w drobnych gospodarstwach, gdzie musiały sobie radzić z trudnymi warunkami środowiskowymi oraz dość ubogą paszą. Stąd też wzięło się powiedzenie, że „koza miotłę zje i mleko da”. Dodatkowym atutem dla ówczesnych właścicieli była szybkość i łatwość pierwszych wykotów. Wszystkie te cechy zostały utrwalone w rasach lokalnych. Koniec II wojny światowej oraz późniejsza propaganda

sukcesu wpłynęły na stopniowy spadek zainteresowania utrzymaniem kóz, m. in. na rzecz bydła. Koza jako zwierzę „biednego człowieka” była stopniowo wypierana. Przyczyniła się do tego również ówczesna polityka, czyli wykreślenie w latach 60. XX w. kóz z listy zwierząt gospodarskich i zamknięcie stad zarodowych. Wzrost zainteresowania chowem i hodowlą kóz nastąpił w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Wiązało się ono jednak z uszlachetnianiem kóz krajowych materiałem importowanym, co doprowadziło do stopniowego zanikania rodzimych ras lokalnych, aż do uznania ich za historyczne.

Pomimo skromnych materiałów naukowych znana jest ogólna charakterystyka rasy. Według opisów, kozy te przedstawiano w następujący sposób: „...do najbardziej typowych należą zwierzęta czarnej maści o długim, gęstym uwłosieniu”, ‘...z wyraźnym podszyciem’. Obydwie płcie są rogate, o silnych pałakowo wygiętych rogach. Charakterystyczne dla kóz kazimierzowskich są oczy o wyraźnie złocisto-żółto zabarwionych tęczęwkach, mocno kontrastujące z intensywnie czarnym zabarwieniem całości okrywy.(...)”. W 2014 r. rozpoczęto prace nad odtworzeniem tej rasy. Materiał wyjściowy stanowiło jedno stado składające się 6 kóz oraz 2 kozłów. Pieczę nad rozwojem rasy od samego początku sprawował Zakład Hodowli Owiec i Kóz Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Dzięki temu prace nad odtworzeniem rasy stały się możliwe i przyniosły wy-

mierne efekty w postaci zwiększenia liczby stad i zwierząt oraz opracowania dokładnego wzorca rasy. Utworzony program hodowlany został decyzją Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi zatwierdzony w listopadzie 2019 r. Obecnie nad rozwojem rasy współpracuje z SGGW w Warszawie 8 stad, w których znajdują się około 80 zwierząt obu płci.

Zwierzęta tej rasy są dość drobnej budowy, wysokość w kłębie kóz to około 60 cm, kozły są nieznacznie większe. Rogatość występuje u obu płci. Rogi są masywne, pałakowate, wygięte na zewnątrz. Zakrzywienie rogów na zewnątrz jest wyraźniejsze u kóz. Okrywa włosowa – długa, czarna z wyraźnym podszyciem. Charakterystyczny jest złocistożółty kolor oczu, kontrastujący z okrywą. Wydajność mleczna wynosi około 300 kg w laktacji, plenność średnia – około 160%. Dojrzewają płciowo bardzo wcześnie, w wieku 2–3 miesięcy. Dojrzałość rozplodowa jest również wczesna, kozy można pokryć już w 7–8 miesiącu życia, jeśli uzyskają ciężar ciała równy $\frac{3}{4}$ masy dorosłego osobnika, a stan ogólny zwierzęcia i kondycja będą dobre.

Wzorzec rasy. Pokrój – budowa ciała harmonijna. Profil głowy prosty, zwierzęta posiadają rogi, brodę i czasem „dzwonki”. Uszy zwierząt wąskie, długie i ruchliwe. Sylwetka zbliżona do trójkątnej z głęboką i dobrze wysklepioną klatką piersiową, prostym grzbietem oraz pochyłym, spadzistym, dość krótkim zadem. Przednie kończyny często prawidłowe,

natomiast w tylnych dominuje postawa szablasta i krowia. Okrywa – długa lub półdługa z wyraźnym podszyciem puchowym. U kozłów występuje potężna broda harmonijnie łącząca się z długą sierścią na karku i reszcie tułowia. Długość okrywy włosowej jest wyraźnie większa niż u kóz. Sierść jest prosta, jednolicie długa na całym koźle. U kóz broda jest mniej bujna niż u kozłów, a okrywa włosowa – półdługa lub długa. U niektórych kóz w rejonie zadu występuje wyraźnie długa, falująca (skudłacona) sierść. U kóz o okrywie półdługiej okrywa ma jednolitą długość na całym ciele. Umaszczenie – przeważnie jednolite czarne. Oceny barwy należy dokonywać na podstawie kolorystyki u nasady włosa. Długa sierść jest narażona na działanie słońca oraz ekskrementów (obornika), co powoduje płowienie i odbarwianie włosa. W efekcie końcówki mogą mieć barwę od ciemno do jasnobrązowej. Rogi u kozłów są szablaste, wzniesione ku górze i tyłowi, lekko rozchodzące się na boki, z profilu wyraźnie pałakowato wygięte. Moźdżenie silne, grube, dzięki czemu rogi są bardzo masywne i mocne. U kóz rogi mogą być szablaste lub typu *Capra prisca*, jednak o widocznym z profilu pałakowatym wygięciu. Masa ciała: kozy – 35–55 kg, kozły – 45–65 kg. Wysokość w kłębie zwierząt dorosłych: kozy – 50–60 cm, kozły – 55–65 cm. Jest to rasa ogólnoużytkowa.

Pogłowie kóz w Polsce jest stosunkowo małe, liczy około 42 tys. sztuk. Większość stanowią kozy bezrasowe oraz mieszańce z rasami importowanymi, wykorzystywane

głównie w kierunku mlecznym. Intensyfikacja produkcji jest nierozzerwalnie związana z utratą czy osłabieniem cech autochtonicznych. Zwierzęta wysokoprodukcyjne są często mniej odporne na choroby, potrzebują lepszych warunków środowiskowych oraz paszowych i jednocześnie skraca się ich czas produkcyjny. Rasy rodzime mogą być utrzymywane ekstensywnie. Charakteryzują się cechami związanymi z przetrwaniem w niekorzystnych warunkach. Ponadto, koza kazimierzowska oraz inne rasy lokalne stanowią historyczne dziedzictwo polskiej hodowli kóz. Brak ochrony tych zwierząt może skutkować utratą cennych cech zakorzenionych w ich kodzie genetycznym. Wpłyne to na bioróżnorodność gatunku.

Cechy genetyczne ras rodzimych w połączeniu z ekstensywnym systemem utrzymania mogą wpływać na wysoką prozdrowotność produktów pozyskiwanych od tych zwierząt. Unikalny eksterier kóz kazimierzowskich oraz ich

usposobienie podnoszą natomiast wartość tej rasy. Kozy kazimierzowskie mogą znaleźć zastosowanie jako atrakcja w gospodarstwach ekologicznych czy agroturystycznych. Ze względu na nieduże wymagania środowiskowe nadają się do pielęgnacji nieużytków. Stanowią też dobry materiał hodowlany dla osób rozpoczynających przygodę z chowem kóz. Analogicznie jak w przypadku wyżej wymienionych ras, również i ta populacja została objęta ochroną.

Program ochrony zasobów genetycznych rasy koza kazimierzowska jest realizowany od 2022 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/kozy).

Roman Niżnikowski, Żaneta Szweda, Marcin Świątek
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego,
Katedra Hodowli Zwierząt,
Warszawa





RODZIME RASY KUR

Ochrona zasobów genetycznych drobiu w Polsce sięga lat 70. ubiegłego wieku. Wówczas to Instytut Zootechniki, przy współudziale krajowych jednostek naukowych, podjął inicjatywę opracowania programu zachowania rodzimych ras kur. Działania te były poprzedzone inwentaryzacją stad kur, opracowaniem ich charakterystyki genetycznej i produkcyjnej oraz ustaleniem odpowiedniego systemu kójarzeń. Wtedy też opracowano pierwsze programy ochrony, które Minister Rolnictwa zatwierdził oficjalnie do realizacji od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/drob/kury).

W wyniku tych prac Polska posiada liczną (11 ras/rodów) i cenną kolekcję zachowawczych ras kur, które są aktualnie utrzymywane w kilku fermach na terenie kraju:

- Zakład Doświadczalny IZ PIB Chorzelów k. Mielca Sp. z o.o. – Zielononóżka kuropatwiana (Z-11), Żółtonóżka kuropatwiana (Ż-33), Leghorn (G-99, H-22), Sussex (S-66), Rhode Island Red (R-11, K-22), Rhode Island White (A-33);
- Instytut Zootechniki PIB, Ferma w Aleksandrowicach k. Krakowa – Zielononóżka kuropatwiana (Z-11), Żółtonóżka kuropatwiana (Ż-33), Leghorn (H-22), Sussex (S-66), Rhode Island Red (R-11), Rhode Island White (A-33);

- Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Ferma Kur w Felinie – Zielononóżka kuropatwiana (Zk), Polar (Pb);
- Ośrodek Hodowli Zarodowej „Messa” w Mieni – Leghorn (H-33).

Populacje kur objęte programem ochrony są związane z rolniczym krajobrazem, tradycją i kulturą lokalnych społeczności oraz są świadectwem wielopokoleniowego dorobku hodowców. Większość ras/rodów została zaliczona przez FAO do światowych zasobów genetycznych podlegających ochronie (Word Watch List, FAO, 2000). Z dotychczas przeprowadzonych badań wynika, że dysponujemy rasami/rodami kur o zróżnicowanym fenotypie, produktywności oraz jakości biologicznej jaj i mięsa. Kolorowo, pięknie upierzone ptaki stanowią ozdobę podwórek wiejskich, dobrze wykorzystując łąki i pastwiska oraz charakteryzują się dobrym przystosowaniem do lokalnych warunków środowiskowych.

W Polsce nadzór nad realizacją programu ochrony sprawuje Instytut Zootechniki PIB, który także prowadzi księgi hodowlane dla 8 rodów kur utrzymywanych w Chorzelowie i Aleksandrowicach. Dla pozostałych rodów kur (ZK, Pb i H-33) księgi prowadzi Krajowa Rada Drobniarstwa – Izba Gospodarcza (KRD-IG) w Warszawie, która także zajmuje się oceną wartości użytkowej wszystkich gatunków drobiu.



ZIELONONÓŻKA KUROPATWIANA

Zielononóżka kuropatwiana to polska, rodzima rasa kur wyodrębniona pod koniec XIX w. Zainteresowano się wówczas tzw. „kurami galicyjskimi”, które posiadały dobre cechy nieśne, potrafiły dobrze wykorzystywać naturalne żerowiska, nie wymagały troskliwej opieki, chętnie wysiadywały jaja i wodziły kurczęta. Wśród tych kur szczególną uwagę zwracały nioski o zielonych skokach, stanowiące pewną osobliwość. Jak podaje Pruski (1969), stadko tych kur wystawiono po raz pierwszy w 1894 r. pod nazwą Zielononóżki na Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie. Największymi działaczami propagującymi tę rasę byli: Karol Malsburg, Klementyna Stasiniewiczowa, Stanisław Kwieciński oraz Bronisław Obfidowicz. Hodowla Zielononóżki jest także związana z aktywnością społeczną i pasją hodowlaną Księżnej Marii Czartoryskiej. W 1900 r. Stanisław Kwieciński opisał „Polskie kury Zielononóżki” w czasopiśmie „Hodowca Drobiu”, a w 1906 r. Bronisław Obfidowicz podał ich wzorzec, który w kolejnych latach był doskonalony przez specjalnie powoływane w tym celu komisje. Przeprowadzone w okresie międzywojennym tzw. konkursy nieśności, jak i badania w placówkach naukowych wykazały znaczną zmienność cech użytkowych. Niska wydajność nieśna

oraz „dyskryminacja” w skupie ptaków o ciemnej barwie skóry i skoków spowodowały spadek zainteresowania tą rasą i ograniczenia w chowie wielkostadnym.

Kury rasy Zielononóżka kuropatwiana były utrzymywane w dwóch odrębnych zamkniętych populacjach, co doprowadziło do wytworzenia dwóch rodów objętych obecnie programem ochrony zasobów genetycznych populacji kur nieśnych:

- Zk – utrzymywanego od 1945 r. w Stacji Dydaktyczno-Badawczej Zwierząt Drobnych im. Laury Kaufman w Felinie, należącej do Uniwersytetu Przyrodniczego (UP) w Lublinie. W 2021 r. populacja kur rodu Zk liczyła 1138 szt., w tym: 117 kogutów i 1021 kur.
- Z-11 – utrzymywanego od 1972 r. na fermie drobiu w Życzynie, należącej do Państwowego Gospodarstwa Ogrodniczego (PGO) Podzamcze, a w 1995 r. przeniesionego do Zakładu Doświadczalnego Instytutu Zootechniki (IZ PIB ZD) Chorzelów k. Mielca. Od 2011 r. utworzono drugie stado tych kur na fermie IZ PIB w Aleksandrowicach. W 2021 r. populacja kur rodu Z-11 liczyła 1160 szt., w tym: 124 koguty i 1036 kur.

Wzorzec rasy. Zielononóżki mają upierzenie kuropatwiane z brunatnym nalotem oraz charakterystyczne



zielone skoki. Średnia masa ciała kogutów wynosi około 2550 g, a kur około 1700 g. Nieśność kur uzyskana do 450. dnia życia wynosi około 180–190 jaj o masie około 55–58 g i kremowej barwie skorupy.

Kury są znakomicie przystosowane do warunków ekstensywnego chowu na wolnych wybiegach. Są odporne na choroby oraz znoszą jaja o cennych walorach smakowych i większym udziale żółtka w masie jaja w porównaniu do jaj od komercyjnych mieszańców. W badaniach stwierdzono niższy poziom cholesterolu w żółtku w porównaniu do innych ras/rodów kur. Kogutki odchowywane na zielonych wybiegach uzyskują niskie przyrosty, ale ich mięso jest smaczne, mało otłuszczone, o ciemnej barwie zbliżonej do dzikiego ptactwa.

W kontekście zauważalnej w Europie, jak i w Polsce transformacji systemów chowu drobiu w kierunku ekstensywnym kury rasy Zielononóżka kuropatwiana stają się coraz bardziej popularne w gospodarstwach ekologicznych i w chowie drobnostadkowym.

Zakład Doświadczalny w Chorzelowie i Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie posiadają prawo ochronne na znak towarowy „Zielononóżka kuropatwiana”, tym samym jaja oraz pisklęta ze stada w Chorzelowie i Felinie są sprzedawane pod własną nazwą lub jako produkt markowy.





ŻÓŁTONÓŻKA KUROPATWIANA

Są to kury typu ogólnoużytkowego uzyskane w wyniku skrzyżowania kur rasy Zielononóżka kuropatwiana z kogutami New Hampshire. Od 1972 r. utrzymywane były na fermie drobiu w Życzynie, należącej do PGO Podzamcze, a od 1995 r. znajdują się na fermie IZ PIB ZD Chorzelów k. Mielca. Od 2011 r. utworzono drugie stado tych kur na fermie IZ PIB w Aleksandrowicach. W 2021 r. populacja tych kur (Ż-33) liczyła 1162 szt., w tym: 124 koguty i 1038 kur.

Wzorzec rasy. Upierzenie ptaków jest kuropatwiane z brunatnym nalotem, charakterystyczne są żółte skoki i barwa skóry. Średnia masa ciała kogutów wynosi około 2600 g, a kur około 1700 g. Nieśność kur uzyskana do 450. dnia życia wynosi około 190–200 jaj o masie około 56–60 g i kremowej barwie skorupy.

Kury tej rasy, dzięki dobrej zdolności wykorzystywania nieograniczonych wybiegów polecane są do chowu drobnotowarowego (przyzagrodowego). Jednocześnie, lepiej od Zielononózek znoszą chów wielkostadny oraz odznaczają się większą nieśnością, masą jaj oraz masą ciała. Stanowią one cenną populację do produkcji jaj oraz kogutków typu „Label Rouge”, wyróżniając się mięsem o znakomitych walorach smakowych i dietetycznych. Potomstwo po kurach Żółtonóżki kuropatwianej

krzyżowane jest często z kurami Rhode Island Red, New Hampshire i Leghorn. Uzyskane mieszańce, dzięki zdolności wykorzystania nieograniczonych wybiegów nadają się do chowu drobnostadkowego. Kury Ż-33 posiadają genetycznie uwarunkowaną cechę szybkiego opierzania (gen k).

Zakład Doświadczalny w Chorzelowie posiada prawo ochronne na znak towarowy „Żółtonóżka kuropatwiana”, tym samym jaja oraz pisklęta z tego stada są sprzedawane pod własną nazwą lub jako produkt markowy.





POLBAR

Wzorując się na rasach powstałych w Anglii, prof. Laura Kaufman rozpoczęła pracę hodowlaną nad wytworzeniem krajowej rasy kur o odmiennym w zależności od płci zabarwieniu puchu piskląt, warunkowanym przez sprzężone z płcią 2 pary genów: S, s warunkujących srebrzystość i złocistość oraz B, b warunkujących prążkowanie lub brak prążkowania. W 1946 r. sprowadzono z Łódzkiej Izby Rolniczej do Działu Biologii Hodowlanej PINGW w Puławach koguty jastrzębiate rasy Plymouth Rock o genotypie warunkującym srebrzystość i prążkowanie, które skrzyżowano z kurami Zielononóżki kuropatwianej odznaczającymi się złocistością i brakiem prążkowania. Pisklęta pierwszego pokolenia mieszańców posiadały puch jednolicie czarno-brązowy lub z białą łatką na głowie, a dorosłe kury i koguty były jastrzębiate. W wyniku następných kojarzeń w obrębie mieszańców lub z Zielononózkami uzyskano pisklęta wykazujące dużą zmienność barwy puchu: czarne, czarne z białą plamką na głowie, szare, kuropatwiane i kremowe ze smugą na grzbiecie. Dwa ostatnie typy były bardzo interesujące, gdyż okazało się, że pisklęta o kremowym puchu to kogutki, a kuropatwianym – kurki. Dalszą selekcję prowadzono w kierunku uzyskania fenotypu srebrnego prążkowanego, warunkowanego dominującymi genami B i S. W ustalonej genetycznie rasie kurki mają puch ciemny o wzorze kuropatwianym na oliwkowym tle oraz charakterystyczną ciemną kreskę w przedłużeniu ze-

wnętrznego kąta oka. Kogutki mają puch o barwie jasnokremowej lub przydymionej, często z ciemniejszą smugą biegnącą przez grzbiet. W przedłużeniu oka piskląt płci męskiej brak jest ciemnej kreski. Te dwie cechy dymorfizmu płciowego decydują o płciowości i pozwalają na odróżnienie płci jednodniowych piskląt z dokładnością do 99–100%. Kury Polbar w jednym rodzie Pb utrzymywane są od lat 50. ubiegłego wieku w Stacji Dydaktyczno-Badawczej Zwierząt Drobnych im. Laury Kaufman w Felinie, należącej do Uniwersytetu Przyrodniczego (UP) w Lublinie. W 2021 r. populacja kur Pb liczyła 1084 szt., w tym: 113 kogutów i 971 kur.

Wzorzec rasy. Charakterystyczną cechą pokrojową rasy jest jastrzębiate upierzenie. Na każdym piórze znajdują się jasne prążki wyraźnie odcinające się od ciemniejszego tła. Prążki biegną równolegle na piórach tułowia i na piórach długich. Upierzenie dorosłych osobników mało różni się pomiędzy płciami, lecz u kogutków jest nieco jaśniejsze niż u kur, grzbiet kury na jasnoszarym tle posiada bardzo rozrzedzone szare prążkowanie. Jest to lekki typ kur (masa ciała ok. 1600 g) znoszących około 180–200 jaj o średniej masie około 55 g i kremowej barwie skorupy.

Rasa ta znajduje uznanie w chowie amatorskim lub przyzagrodowym ze względu na piękne puszyste upierzenie oraz autoseksing. Charakteryzuje się dużą odpornością na choroby, a w konsekwencji dobrym przystosowaniem do warunków ekstensywnego chowu na wolnych wybiegach.



RHODE ISLAND RED (R-11)

Kury tej rasy, Rhode Island Red, ród (R-11), pochodzą ze stanu Rhode Island w USA, a do Polski zostały sprowadzone z Wielkiej Brytanii przed 1939 r. Należą do najbardziej typowych przedstawicieli ras ogólnoużytkowych, szeroko w Polsce rozpowszechnionych. Ze względu na dwukierunkowy typ użytkowania do połowy lat siedemdziesiątych stanowiły około 50% krajowego pogłowia kur. Od 1972 r. kury tej rasy były utrzymywane na fermie drobiu w Życzynie, należącej do PGO Podzamcze, a od 1995 r. znajdują się na fermie IZ PIB ZD Chorzelów k. Mielca. Od 2011 r. utworzono drugie stado tych kur na fermie IZ PIB w Aleksandrowicach. W 2021 r. populacja kur R-11 liczyła 962 szt., w tym: 100 kogutów i 862 kury.

Wzorzec rasy. Upierzenie ptaków jest czerwono-brązowe lub mahoniowe. Charakterystyczne są żółte skoki i barwa skóry. Średnia masa ciała kogutów wynosi około 3000 g, a kur około 2200–2600 g. Nieśność kur uzyskana do 450. dnia życia wynosi około 190 jaj o masie około 60 g i brązowej barwie skorupy.

Kury tego rodu są wykorzystywane zarówno do produkcji jaj, jak i mięsa, szczególnie w systemie cho-

wu wybiegowego. Zalecane są do produkcji ekstenzywnej kurcząt rzeźnych typu „Label Rouge”. Kogutki, odchowywane w kurniku z dostępem do zielonych wybiegów osiągają w 12–13 tyg. życia około 1300–1800 g masy ciała, charakteryzując się przy tym żółto zabarwioną skórą i dobrą wydajnością rzeźną. Ze względu na genetycznie uwarunkowaną stosunkowo dużą odporność na chorobę Mareka w chowie przyzagrodowym charakteryzują się dużą przeżywalnością (ok. 90%).





RODY RHODE ISLAND WHITE (A-33) I RHODE ISLAND RED (K-22)

Pracę hodowlaną nad rodami kur Rhode Island White (A-33) i Rhode Island Red (K-22) rozpoczęto w Polsce pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. Celem było wytworzenie czystych linii, dających po skrzyżowaniu hybrydy o walorach podobnych do zestawu handlowego Tetra SL, węgierskiej wersji jednego z najlepszych w tym czasie zestawów kur nieśnych Warren Sex Sal Link. W programie wykorzystano cztery grupy ptaków z hodowli węgierskiej, które zestawiono w fermie zarodowej w Pawłowicach (oznaczone symbolami KX-samice, AY-samce). Prace hodowlane doprowadziły do wytworzenia dwóch zamkniętych populacji, oznaczonych symbolami K-22 – ród ojcowski i A-33 – ród mateczny. Rody te zostały wytworzone na Fermie Kur Nieśnych w Dusznikach, należącej do ZD IZ PIB Zakrzewo Sp. z o.o. Populacje te w 2009 r. zostały przeniesione do IZ PIB ZD Chorzaków. Od 2011 r. utworzono drugie stado kur A-33 na fermie IZ PIB w Aleksandrowicach. W 2021 r. populacja kur liczyła: ród A-33 – 1100 szt., w tym 112 kogutów i 988 kur; ród K-22 – 1050 szt., w tym: 108 kogutów i 942 kury.

Wzorzec rasy. Ptaki A-33 o upierzeniu białym i K-22 o upierzeniu mahoniowym odznaczają się odmienną

strukturą genetyczną i pochodzeniem w porównaniu do innych rodów Rhode Island Red utrzymywanych w Polsce. Średnia masa ciała kogutów wynosi około 2300–2400 g, a kur około 1700 g. Nieśność kur uzyskana do 66 tyg. życia kur wynosi około 220 jaj – ród A-33 i około 235 jaj – ród K-22, przy średniej masie jaja około 58 g.

W krzyżowaniu z rodami innych ras wykazują wysoki stopień heterozji, a mieszańce KA 23 znakomicie nadają się do ekstensywnych warunków chowu.





SUSSEX

Rasa została wyhodowana na początku XIX wieku w Wielkiej Brytanii w hrabstwie Sussex. Do Polski ptaki te sprowadzono z Danii w ramach darów UNRRA. Zasadniczą barwą upierzenia jest kolor biały z czarno obrysowanymi piórami grzywy, lotek, sierpówek i sterówek, stąd spotyka się też nazwę Sussex gronostajowy. Od 1972 r. kury tej rasy (S-66) były utrzymywane na fermie drobiu w Życzynie, należącej do PGO Podzamcze, a od 1995 r. znajdują się na fermie IZ PIB ZD Chorzelów k. Mielca. Od 2011 r. utworzono drugie stado tych kur na fermie IZ PIB w Aleksandrowicach. W 2021 r. populacja kur S-66 liczyła 955 szt., w tym: 99 kogutów i 856 kur.

Wzorzec rasy. Upierzenie ptaków – podstawowy kolor biały z czarno obrysowanymi piórami grzywy, lotek, sierpówek i sterówek, skoki białe. Średnia masa ciała kogutów wynosi około 2600–3000 g, a kur około 2100 g. Nieśność kur uzyskana do 450. dnia życia wynosi około 180–200 jaj o masie około 58–60 g i jasnobrązowej barwie skorupy.

Ze względu na gronostajowe upierzenie oraz ładną, zgrabną sylwetkę ptaki te są szczególnie cenione przez hodowców amatorów oraz właścicieli małych gospodarstw rolnych. Mimo biało ubarwionej skóry, po

rocznej nieśności znajdują zastosowanie jako tzw. kury rosolowe, a nadliczbowe kogutki utrzymywane do 14. tygodnia życia systemem „Label Rouge” osiągają około 1500 g masy ciała. Kury Sussex krzyżowane z kogutami takich ras, jak New Hampshire, Rhode Island Red i Zielononóżka kuropatwiana dają autoseksingowe pisklęta. Kury mieszańce charakteryzuje zwiększona nieśność oraz lepsza zdrowotność i żywotność. Cenne walory genetyczne tej rasy mogą być z powodzeniem wykorzystane do wytworzenia kury w typie ogólnoużytkowym, poszukiwanym do tzw. produkcji „markowej” jaj spożywczych i mięsa drobiowego.





LEGHORN

Rasa Leghorn wywodzi się z Włoch, skąd w 1870 r. została sprowadzona do Wielkiej Brytanii, a stamtąd rozproszona do innych krajów europejskich. Do Polski dwa rasy zostały przywiezione w 1967 r. z angielskiej firmy Sykes (G-99) i kanadyjskiej firmy Kathman (H-22). Selekcja była prowadzona na wysoką nieśność oraz dużą masę jaj o białej skorupie. Od 1972 r. rasy te były utrzymywane na fermie drobiu w Życzynie, należącej do PGO Podzamcze, a od 1995 r. znajdują się na fermie IZ PIB ZD Chorzelów k. Mielca. Od 2011 r. utworzono drugie stado kur z rodu H-22 na fermie IZ PIB w Aleksandrowicach. W 2021 r. populacja kur liczyła: ród G-99 – 801 szt., w tym: 84 koguty i 717 kur, a ród H-22 – 960 szt., w tym: 100 kogutów i 860 kur. Materiał hodowlany, z którego wytworzono ród H-33 został sprowadzony do Polski w 1966 r. z angielskiej firmy Sykes do Państwowego Gospodarstwa Rolnego (PGR) Rosocha. Pierwotnie ród ten był selekcyonowany pod symbolem G-44. W 1974 r. został przeniesiony do PGR Mienia i przemianowany na ród H-33. Selekcja była prowadzona w kierunku poprawy nieśności i zwiększenia masy jaj. Ród H-33 jest utrzymywany w Ośrodku Hodowli Zarodowej „MESSA” w Mieni. W 2021 r. populacja kur H-33 liczyła 1477 szt., w tym: 169 kogutów i 1308 kur.

Wzorzec rasy. Kury rasy Leghorn charakteryzują się białym upierzeniem, pomarańczową tęczówką oka i żółtymi skokami. Średnia masa ciała kogutów wynosi około 1950–2100 g, a kur około 1450–1750 g. Nieśność kur uzyskana do 450. dnia życia wynosi około 190–210 jaj o masie około 66 g i białej barwie skorupy.

Rody kur: G-99, H-22 i H-33 są znakomicie przystosowane do krajowych warunków środowiskowych i mogą stanowić wartościowy element programów hodowlanych. Są one szczególnie cenne ze względu na genetycznie uwarunkowane cechy, takie jak: jednolite białe upierzenie, wysoka nieśność i duża masa jaja, dobre parametry wylęgłości, a także przydatność do intensywnego chowu, dobre wykorzystanie paszy i dobra zdrowotność.

Jolanta Calik

Koordinator ds. ochrony zasobów genetycznych drobiu,
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobiu,
Kraków-Balice

Józefa Krawczyk

Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobiu,
Kraków-Balice

Kornel Kasperek

Uniwersytet Przyrodniczy, Instytut Biologicznych Podstaw
Produkcji Zwierzęcej, Lublin



RODZIME RASY GĘSI

Aktualnie w Polsce programem ochrony zasobów genetycznych zwierząt objętych jest 14 ras/rodów gęsi, które zostały również zaliczone przez FAO do światowych zasobów genetycznych podlegających ochronie (Word Watch List, FAO 2000). Prace nad zachowaniem ginących ras i odmian gęsi rozpoczęto w latach 70. i 80. XX w. Wtedy także opracowano pierwsze programy ochrony, które Minister Rolnictwa zatwierdził oficjalnie do realizacji od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/drob/gęsi).

Stada tworzą z ptaków zakupionych w gospodarstwach prywatnych, poszerzając stopniowo tę kolekcję o krajowe i zagraniczne rasy. Od momentu objęcia gęsi programem ochrony ptaki są poddawane ocenie użyteczności pod względem zdrowotności, pokroju oraz cech reprodukcyjnych i mięsnych. Obecnie gęsi stad zachowawczych utrzymywane są w:

- Stacji Zasobów Genetycznych Drobiu Wodnego w Dworzyskach k. Kórnik – ZD Kołuda Wielka, należącej do Instytutu Zootechniki PIB w Krakowie – gęsi: garbonose (Ga), kartuskie (Ka), kieleckie (Ki), lubelskie (Lu), pomorskie (Po), podkarpackie (Pd), suwalskie (Su), rypińskie (Ry), romańskie (Ro), landes (LsD-01), słowackie (Sl) i kubańskie (Ku);
- Uniwersytecie Rolniczym im. Hugona Kołłątaja w Krakowie – gęsi zatorskie (ZD-1);

- Uniwersytecie Przyrodniczym we Wrocławiu oraz w indywidualnym gospodarstwie hodowcy w Puchaczowie (woj. lubelskie) – gęsi biłgorajskie (Bi).

Nadzór nad realizacją programu ochrony sprawuje Instytut Zootechniki PIB, który także prowadzi księgi hodowlane dla populacji 12 ras gęsi utrzymywanych w Dworzyskach. Dla gęsi Bi i ZD-1 księgi prowadzi Krajowa Rada Drobiarstwa – Izba Gospodarcza (KRD-IG) w Warszawie, do której należy również ocena wartości użytkowej dla wszystkich gatunków drobiu.

Józefa Krawczyk

Kierownik Zespołu Koordynacyjnego i Pełnomocnik Dyrektora ds. Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt Gospodarskich, Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobiu, Kraków-Balice

Jolanta Calik

Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobiu, Kraków-Balice

Halina Bielińska

Instytut Zootechniki PIB, Zakład Doświadczalny Kołuda Wielka

Krzysztof Andres

Uniwersytet Rolniczy,
Katedra Rozrodu, Anatomii i Genomiki Zwierząt, Kraków

Artur Kowalczyk

Uniwersytet Przyrodniczy, Zakład Hodowli Drobiu, Wrocław

LUBELSKA



Stado gęsi lubelskich (Lu) utworzono na bazie ptaków zakupionych w liczbie 328 szt. na południu Polski, m. in. we wsiach Horodyszczce i Rachanie, a do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1975 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 329 szt., w tym: 77 gęsiorów i 252 gęsi reprodukcyjne.

Wzorzec rasy. Gęsi charakteryzują: przeważnie białe upierzenie, chociaż występują też osobniki łaciate, łapy i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, krępa i zwarta budowa ciała, szeroka pierś, delikatna i dość krótka szyja oraz zgrabna i delikatna głowa. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4100–4300 g, gęsi około 3600–3800 g, a niesność około 16–24 jaja.

Gęsi Lu cechują – dobra zdrowotność i odporność na niekorzystne warunki środowiska, bardzo dobre umięśnienie i małe otłuszczenie ciała. Są przydatne do chowu przydomowego, wykazują bowiem dużą żerność i dobrze wykorzystują pasze gospodarskie. Bardzo dobrze wysiadują jaja i wodzą pisklęta. Z uwagi na znakomite umięśnienie tuszki i korzystny skład chemiczny mięsa są używane do tworzenia mięsnych mieszańców. Gęsi te mogą ode-

grać dużą rolę w zachowaniu cennej, tradycyjnej kultury regionu Lubelszczyzny.

KIELECKA

Gęsi kieleckie (Ki) pochodzą z południa Polski, a stado utworzono z ptaków zakupionych m. in. we wsiach Marianów i Boduszów. Do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1974 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 323 szt., w tym: 74 gęsiory i 249 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi charakteryzują: białe upierzenie, nogi i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, krępa i zwarta budowa ciała, dobrze ukształtowana pierś, niezbyt długa szyja, zgrabna i delikatna głowa. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorych wynosi około 4000–4250 g, gęsi około 3400–3600 g, a nieśność około 14–17 jaj.

Gęsi Ki są odporne na niekorzystne warunki środowiska, odznaczają się bardzo dobrym umięśnieniem i małym otluszczeniem tuszki, ale także korzystnymi dla chowu drobnotowarowego cechami reprodukcyjnymi. Mogą one odegrać dużą rolę w zachowaniu cennej tradycyjnej kultury regionu Kielecczyzny.



GARBONOSA



Gęsi garbonose (Ga) pochodzą z południowo-wschodniej Polski, a do zasobów genetycznych populacji włączono je w 1978 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 302 szt., w tym: 74 gęsiory i 228 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi charakteryzują: białe lub łaciate upierzenie, łapy i dziób barwy czerwono-pomarańczowej lub żółtopomarańczowej, głowa kształtu owalnego, występowanie u nasady dzioba w kierunku czoła charakterystycznego wyrostka czołowego. Mają silnie zaznaczone zwisające podgardle, długą szyję w kształcie litery S, tułów zaokrąglony, stosunkowo krótki, pionowo wyprostowany, pierś wypukłą, często wysoko osadzoną, grzbiet po bokach zaokrąglony, obniżony w kierunku ogona. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorych wynosi około 4100–4400 g, gęsi około 3600–3900 g, a nieśność około 40–54 jaja. Gęsi Ga cechują – dobra zdrowotność i odporność na niekorzystne warunki środowiska, niewielkie otluszczenie tuszki oraz bardzo dobre wskaźniki lęgu jaj i wylęgu piskląt. Są odpowiednie do chowu zarówno w dużych jak i małych stadach. Bardzo dobrze nadają się do krzyżowania z innymi odmianami gęsi i w celu uzyskania mieszańców o lepszych wy-

nikach produkcyjnych lub jakości mięsa. Mogą odegrać znaczną rolę w zachowaniu cennej, tradycyjnej kultury regionu południowo-wschodniej Polski.

PODKARPACKA

Gęsi podkarpackie (Pd) zakupiono w liczbie 298 szt. na południu Polski, m. in. we wsiach Grabówka i Końskie, a do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1975 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 316 szt., w tym: 70 gęsiorów i 246 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi cechują: przeważnie białe upierzenie, chociaż występują też osobniki łaciate, łapy i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, a ponadto krępa i zwarta, lecz harmonijna budowa ciała. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 3900–4300 g, gęsi około 3600–3750 g, a nieśność około 19–26 jaj.

Odznaczają się nie tylko bardzo dobrymi wskaźnikami produkcyjnymi, ale także dużą odpornością. Ponadto, wyróżniają je – bardzo dobre umięśnienie i małe otłuszczenie tuszki oraz bardzo dobre wyniki reprodukcyjne. Gęsi te mogą odegrać dużą rolę w zachowaniu tradycyjnej kultury rolnej regionu Podkarpacia.



BIŁGORAJSKA

Stado gęsi biłgorajskich (Bi) utworzono z ptaków zakupionych od drobnych rolników ze wsi koło Biłgoraja w latach 1971 i 1973. Uzupełniono je gęsiami biłgorajskimi ze zlikwidowanej fermy RZD w Uhrusku. Dokumentacja hodowlana prowadzona jest od 1971 r. Jedyne w kraju stado gęsi biłgorajskich do połowy 2006 r. było utrzymywane w Zakładzie Hodowli Drobiu Uniwersytetu Warmińsko-Mazur-



skiego. Aktualnie gęsi tej rasy są utrzymywane na fermie należącej do Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu oraz w prywatnym gospodarstwie w Puchaczowie (woj. lubelskie). W 2021 r. populacja gęsi liczyła 783 szt., w tym: 270 gęsiorów i 513 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi biłgorajskie (Bi) mają: upierzenie białe, łapy i dziób barwy pomarańczowo-czerwonej, nogi mocne, krótkie, szyję dość długą, dobrze umięśnioną, proporcjonalną do wielkości ptaka, zgrabną i delikatną głowę oraz harmonijną budowę ciała.

Masa ciała 11-tygodniowych gęsiorów wynosi około 3500–4250 g, gęsi około 3100–3800 g, a nieśność około 30–49 jaj.

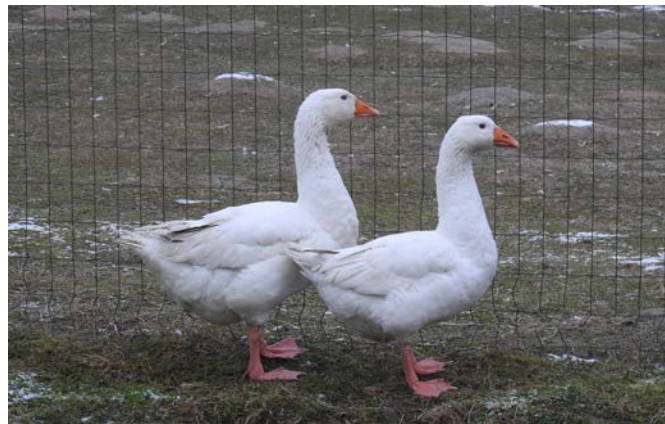
Gęsi Bi cechują – dobra zdrowotność, wysoka wartość rzeźna (dobre umięśnienie i małe otluszczenie tuszki), dobre wykorzystanie paszy na jednostkę produkcji i duży udział puchu w podskubach. Populacja ta może być przydatna w pracach zmierzających do uzyskania mieszańców towarowych.

ZATORSKA

Gęsi zatorskie (ZD-1) wytworzono z odmian gęsi krajowych: podkarpackich, garbonosych, suwalskich i pomorskich. Prace te rozpoczęto w Instytucie Zootechniki w 1956 r. pod kierunkiem prof. Heleny Bączkowskiej. W 1961 r. stado zamknięto przed dopływem obcej krwi i selekcjonowano na masę ciała i nieśność. W 1967 r. przeniesiono je do Zakładu Doświadczalnego Akademii Rolniczej w Krakowie. Do 1984 r. ptaki posiadały status stada zarodowego, a w latach 1985–1995 stada rezerwy materiału hodowlanego. Od 1996 r. zostały zaliczone do krajowych zasobów genetycznych populacji gęsi. Dokumentacja hodowlana prowadzona jest od 1961 r. Obecnie stado jest utrzymywane na fermie należącej do Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 456 szt., w tym: 142 gęsiory i 314 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi zatorskie charakteryzuje: białe upierzenie, pomarańczowoczerwona barwa łap i dzioba oraz niebieska barwa tęcza oka. Głowa jest średniej wielkości, szyja dość długa, tułów długi i szeroki, pierś pełna i szeroka, nogi szeroko rozstawione. Na brzuchu może występować fałda tłuszczowa. Masa cia-

ła 11-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4200–4700 g, gęsi około 3900–4400 g, a nieśność około 35–45 jaj. Gęsi ZD-1 cechują – dużą wartość dietetyczną mięsa, małą ilość tłuszczu w tuszce i dobra jakość pierza. Nadają się bardzo dobrze do chowu przydomowego, który w swojej naturze jest ekologiczny. W sytuacji zagrożenia – spowodowanego rozwojem dużych obiektów rolnych – gęsi te mogą być istotnym elementem zachowania cennej, tradycyjnej kultury regionu Małopolski i środowiska przyrodniczego. Z uwagi na swoje pochodzenie gęś zatorska stanowi cenną populację do badań z dziedziny genetyki molekularnej i cytogenetyki.



KARTUSKA



Gęsi kartuskie (Ka) pochodzą z północy Polski, m.in. z okolic Strysej Budy, a do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1976 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 347 szt., w tym: 80 gęsiorów i 267 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Charakterystyczne cechy tych gęsi to: białe upierzenie (choć dość często występują też osobniki łaciate), łapy i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, szyja stosunkowo krótka, dobrze umięśniona, nogi krótkie, szeroko rozstawione, a grzbiet zaokrąglony i szeroki. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4400–4900 g, gęsi około 3800–4300 g, a nieśność około 23–27 jaj. Gęsi Ka cechują – dobra przeżywalność i odporność na niekorzystne czynniki środowiska, bardzo dobre umięśnienie tuszki przy niewielkim otluszczeniu, mocna budowa ciała i dobre wykorzystanie paszy. Nadają się dobrze do chowu tak w dużych, jak i małych stadach. Z uwagi na dużą zdolność kombinacyjną i walory mięsne są używane do tworzenia mieszańców. Mogą odegrać dużą rolę w zachowaniu cennej i tradycyjnej kultury regionu Polski północnej.

RYPIŃSKA

Stado gęsi rypińskich (Ry) utworzono z ptaków zakupionych w liczbie 332 szt., m.in. we wsiach Skudzawy i Ruda położonych na północy Polski, a do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1976 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 342 szt., w tym: 75 gęsiorów i 267 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi mają: przeważnie białe upierzenie, chociaż występują też osobniki o pojedynczych szarych piórach, łapy i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, stosunkowo krótką szyję, a nogi niezbyt długie, ale mocne i szeroko rozstawione. Są dobrze umięśnione w części piersiowej, przy dość długim tułowi i zaokrąglonym grzbiecie. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4200–4600 g, gęsi około 3800–4000 g, a nieśność około 23–31 jaj.

Na wyróżnienie u tej odmiany zasługują – dobra zdrowotność i odporność na niekorzystne warunki środowiska, bardzo dobrze zaznaczone cechy mięsne, dobre wykorzystanie paszy, przydatność do tworzenia mieszańców użytkowych. Stanowią tradycyjny element kultury regionu Polski północnej.



SUWALSKA



Stado gęsi suwalskich (Su) utworzono z ptaków zakupionych w liczbie 249 szt. na północy Polski, m. in. we wsiach Krejwiany i Wojtokiemie, a włączono je do zasobów genetycznych populacji gęsi w 1976 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 351 szt., w tym: 78 gęsiorów i 273 gęsi reprodukcyjne.

Wzorzec rasy. Gęsi mają: przeważnie białe upierzenie, chociaż czasem występują również osobniki laciaste lub siodłate, nogi i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, szyję długą, dość grubą u nasady, głowę małą, tułów krępy i niezbyt długi. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4000–4900 g, gęsi około 3700–4300 g, a nieśność około 30–39 jaj.

Odmianę wyróżniają – znakomita zdrowotność i odporność na niekorzystne warunki środowiskowe, bardzo dobre cechy jakości mięsa i dobre wykorzystanie paszy oraz przydatność w tworzeniu mieszańców towarowych. Mogą odegrać dużą rolę w zachowaniu cennej, tradycyjnej kultury regionu Polski północnej.

POMORSKA

Gęsi pomorskie (Po) selekcjonowano w Polsce od 1963 r., a do rodzimych zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1982 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 314 szt., w tym: 83 gęsiory i 231 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi odznaczają się: białym upierzeniem, barwą pomarańczowoczerwoną nóg i dzioba. Dość długa szyja osadzona jest prostopadle do tułowia, pierś wypukła i szeroka, grzbiet długi, szeroki i zaokrąglony, brzuch pełny z pojedynczym fałdem tłuszczowym, a nogi mocne, szeroko rozstawione. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4300–4700 g, gęsi około 3800–4100 g, a nieśność około 34–46 jaj.

Gęsi Po wyróżniają – dobra zdrowotność i odporność na niekorzystne warunki środowiska, dobrze umięśniona część piersiowa tuszki oraz wysokie wskaźniki reprodukcji. Nadają się bardzo dobrze do chowu tak w dużych jak i małych stadach. Z uwagi na dużą zdolność kombinacyjną i walory mięsne tuszki są używane do tworzenia mieszańców. Gęsi te mogą odegrać dużą rolę w zachowaniu tradycyjnej kultury na Pomorzu.



LANDES



Gęsi landes (LsD-01) zakupiono we Francji w 1986 r. Ptaki te wyróżniają bardzo dobre wskaźniki reprodukcji, mocna budowa ciała oraz charakterystyczny kształt tuszki. Wykorzystywano je do krzyżowania towarowego z innymi populacjami. Do zasobów genetycznych populację tę włączono w 1991 r. W 2021 r. liczyła ona 434 szt., w tym: 93 gęsiory i 341 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi mają: szare upierzenie głowy, szyi i grzbietu, a białe boki tułowia i brzucha, głowę dużą, dziób mocny barwy ciemnoczerwonej, krótką i silną szyję, pełną pierś, brzuch szeroki i głęboki z dobrze rozwiniętym podwójnym fałdem tłuszczowym. Nogi są bardzo silne, szeroko rozstawione, łapy barwy ciemnoczerwonej. Wyróżniają się – dużą masą ciała, która dla 12-tygodniowych gęsiorych wynosi około 5400–5600 g, gęsi około 4600–4800 g. Nieśność gęsi jest duża i wynosi około 44–50 jaj.

Gęsi LsD-01 stanowią ujednoliconą populację o dobrej zdrowotności i wysokich wartościach cech reprodukcyjnych. Nadają się one bardzo dobrze do chowu w dużych stadach i do tworzenia mieszańców towarowych.

ROMAŃSKA

Gęsi romańskie (Ro) zakupiono w Danii w 1978 r. Materiał pochodził ze stada rodzicielskiego i wyróżniał się wysokimi wskaźnikami reprodukcji, dobrym umięśnieniem oraz małym otluszczeniem. Do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1980 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 342 szt., w tym: 81 gęsiorów i 261 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi te cechują: białe upierzenie, łapy i dziób barwy pomarańczowoczerwonej, głowa mała, szyja długa i smukła, pierś wypukła, grzbiet długi i łagodnie zaokrąglony po bokach, brzuch szeroki, pełny, często z dobrze rozwiniętym podwójnym fałdem tłuszczowym, nogi mocne, szeroko rozstawione. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4600–5000 g, gęsi około 4000–4300 g, a nieśność około 31–42 jaja.

Ptaki te są odporne na wpływy niekorzystnych warunków środowiskowych. Mają dużą masę ciała, a część piersiowa tuszki jest dobrze umięśniona. Nadają się do chowu w dużych stadach i do tworzenia mieszańców towarowych.



KUBAŃSKA



Gęsi kubańskie (Ku), wywodzące się od łabędziowej gęsi chińskiej (*Cygnopsis cygnoides*) sprowadzono do Polski w 1977 r. z fermy zarodowej w Krasnodarze (ZSRR). Po przeprowadzeniu oceny cech reprodukcyjnych i mięsnych oraz przydatności do tworzenia mieszańców włączono je do stad rezerwy hodowlanej. W kraju gęsi kubańskie były przez wiele pokoleń selekcjonowane na cechy reprodukcyjne. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 454 szt., w tym: 98 gęsiorów i 356 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi kubańskie wyróżniają się interesującym szarobrazowym upierzeniem z ciemną pręgą biegnącą przez tył głowy, szyję i tułów. Ptaki te posiadają: dziób czarny, nogi koloru ciemnoczerwonego, a czasem czarnego, głowę owalną z charakterystycznym wyrostkiem czołowym, zaczynającym się u nasady dzioba i biegnącym wyżej ku części twarzowej, długą szyję w kształcie litery S przypominającą szyję łabędzia, tułów dość krótki, zaokrąglony, pionowo wyprostowany, pierś wypukłą, często wysoko osadzoną, grzbiet po bokach zaokrąglony, obniżony w kierunku ogona. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4000–4300 g, gęsi około 3500–3700 g, a nieśność około 47–64 jaja. Ptaki te cechują – znaczne wartości cech użytkowych, zwłaszcza reprodukcyjnych, bardzo dobra zdolność kombinacyjna

z innymi populacjami gęsi oraz dobre przystosowanie do krajowych warunków środowiskowo-klimatycznych. Nadają się do chowu tak w dużych, jak i małych stadach oraz stanowią cenną populację do badań naukowych i prac hodowlanych.

SŁOWACKA

Gęsi rasy słowackiej (Sł) pochodzą z fermy zarodowej w Małym Klinczu, a do zasobów genetycznych populacji gęsi włączono je w 1982 r. W 2021 r. populacja gęsi liczyła 331 szt., w tym: 76 gęsiorów i 255 gęsi reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Gęsi te cechują: białe upierzenie, dziób i nogi barwy pomarańczowoczerwonej, szyja długa, mocna oraz dobrze umięśniona. Posiadają harmonijną budowę ciała, pierś wypukłą i szeroką, grzbiet długi, szeroki i zaokrąglony, tułów długi i lekko spionowany, brzuch pełny z pojedynczym fałdem tłuszczowym, a nogi dość mocne, długie i szeroko rozstawione. Masa ciała 12-tygodniowych gęsiorów wynosi około 4500–4800 g, gęsi około 3750–3900 g, a nieśność około 40–50 jaj.

Gęsi Sł wyróżniają bardzo dobre wyniki nieśności oraz zapłodnienia jaj i wylęgu piskląt. Ponadto, cechują je dobre umięśnienie i drobnowłóknistość mięsa. Nadają się bardzo dobrze do chowu w dużych stadach i do tworzenia mieszańców towarowych.





RODZIME RASY KACZEK

WPolsce programem ochrony zasobów genetycznych zwierząt objętych jest 10 ras/rodów kaczek. Prace nad zachowaniem ginących ras i rodów kaczek rozpoczęto w latach 70. i 80. XX w. Wtedy także opracowano pierwsze programy ochrony, które Minister Rolnictwa zatwierdził oficjalnie do realizacji od 2000 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/drob/gęsi).

Ptaki te są poddawane ocenie użytkowości pod względem zdrowotności, pokroju oraz cech reprodukcyjnych i mięsnych. Utrzymywane są na dwóch fermach:

- Stacji Zasobów Genetycznych Drobiu Wodnego w Dworzyskach k. Kórnik – ZD Kołuda Wielka, należącej do Instytutu Zootechniki PIB w Krakowie – kaczki: Pekin krajowy (P-33), Kaczka pomniejszona (K-2), Kaczki Khaki Campbell x Orpington (KhO-1), Pekin angielski (LsA), Pekin duński (P-8), Pekin francuski (P-9);
- Ośrodka Hodowli Kaczek w Lińsku (woj. kujawsko-pomorskie) – kaczki: Pekin krajowy, rody: P-11, P-22, P-44 oraz P-55.

Nadzór nad realizacją programu ochrony sprawuje Instytut Zootechniki PIB, który także prowadzi księgi hodowlane dla 6 populacji kaczek utrzymywanych w Dworzyskach. Dla kaczek P-11, P-22, P-44, P-55 księgi prowadzi Krajowa Rada Drobiarstwa – Izba Gospodarcza (KRD-IG) w Warszawie, która także zajmuje się oceną wartości użytkowej dla wszystkich gatunków drobiu.

Józefa Krawczyk

Kierownik Zespołu Koordynacyjnego i Pełnomocnik
Dyrektora ds. Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt Gospodarskich, Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobiu,
Kraków-Balice

Jolanta Calik

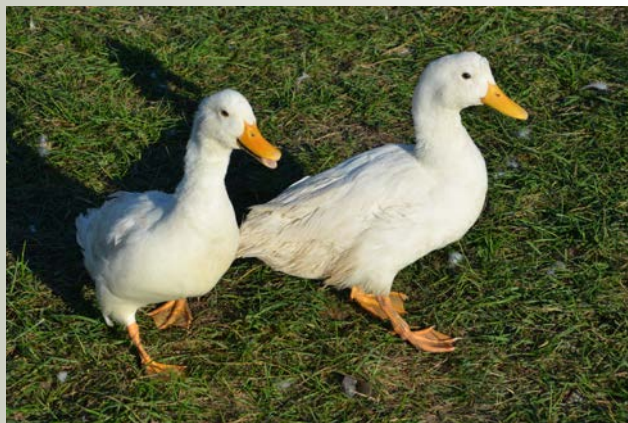
Koordinator ds. ochrony zasobów genetycznych drobiu,
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobiu,
Kraków-Balice

Halina Bielińska

Instytut Zootechniki PIB,
Zakład Doświadczalny Kołuda Wielka

Eugeniusz Wencek

Krajowa Rada Drobiarstwa – IG w Warszawie,
Dział Hodowli i Oceny Drobiu, Poznań



KACZKA POMNIEJSZONA

Kaczki pomniejszone (K-2) wytworzono w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku w Oddziale Hodowli Drobiu Wodnego, należącym wtedy do COBRD w Poznaniu, a obecnie Stacji Zasobów Genetycznych Drobiu Wodnego w Dworzyskach. W wyniku pracy selekcyjnej uzyskano populację o wyrównanym pokroju, którą od 1982 r. poddawano ocenie cech reprodukcyjnych i mięsnych. W 2021 r. populacja liczyła 233 szt., w tym: 47 kaczorów i 186 kaczek reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Ptaki te cechują: białe upierzenie, łapy i dziób barwy pomarańczowej, krępa i zwarta budowa ciała, szeroka pierś, delikatna i dość krótka szyja, mała ale proporcjonalna do tułowia głowa, nogi krótkie i szeroko rozstawione. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 1600–1750 g, kaczek około 1450 g, a dorosłych samic około 1750 g, przy nieśności w okresie sześciu miesięcy wynoszącej około 90–100 jaj. Barwa skorupy jaj biała lub zielonkawa.

Kaczki K-2 cechują – niska masa ciała i poziomy tułów, co świadczy o dobrze ukształtowanych cechach mięsnych. Mają bardzo dobrze wysklepione mięśnie piersiowe, których zawartość w tuszce jest znaczna. W porównaniu z kaczkami typu pekin, kaczki pomniejszone znoszą mniej jaj, ale uzyskują lepsze wyniki wylęgowości. Mogą być przydatne do chowu amatorskiego i przydomowego.

KHAKI CAMPBELL X ORPINGTON

Kaczki KhO-1 wytworzono w 1979 r., krzyżując kaczki Kha-ki Campbell z Orpingtonami odmiany fauve. Zaliczone do zasobów genetycznych kaczek, podlegają ochronie od 1983 r. W 2021 r. populacja liczyła 250 szt., w tym: 48 kaczorów i 202 kaczki reprodukcyjne.

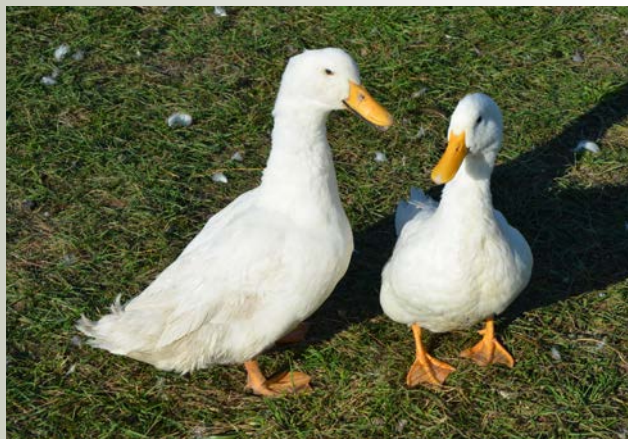
Wzorzec rasy. Kaczki mają: jasnobrązową barwę piór, przy czym u kaczorów są one nieco ciemniejsze, czarno-brązową szyję, nogi barwy pomarańczowej, a dziób oliwkowej. Odnaczają się delikatną głową i szyją, niedużym, dość spionowanym tułowiem, długimi, dość cienkimi, ale mocnymi nogami. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 1700–1750 g, a kaczek około 1600 g, natomiast dorosłych kaczorów około 2000 g, a kaczek około 1900 g. Znoszą przeciętnie około 150 jaj w pierwszym i około 145 jaj w drugim roku użytkowania. Barwa skorupy jaj jest kremowa.

Kaczki KhO-1 odznaczają się dużą odpornością na niekorzystne warunki środowiskowo-żywnieniowe. Reprezentują typ nieśny, a z uwagi na oryginalny pokrój i barwę upierzenia nadają się do utrzymania na różnego rodzaju pielęgnowanych zbiornikach wodnych znajdujących się w parkach, ogrodach i zwierzyńcach.

PEKIN ANGIELSKI

Kaczki Pekin angielski (LsA) wytworzono w latach 1986–1990 (pokolenie F₁ do F₅) w Oddziale Hodowli Drobiu Wod-





nego w Dworzyskach, zwanym aktualnie Stacją Zasobów Genetycznych Drobiu Wodnego, w oparciu o trzy już nieistniejące stada zachowawcze kaczek – A1, A2 i A3, sprowadzone w 1977 r. z Anglii. Stado liczyło po około 150 samców i 600 samic w każdym pokoleniu i było od 1986 r. zamknięte przed dolewem obcej krwi. Za skonsolidowane pod względem typu i użyteczności uznano je w 1992 r. W 2021 r. populacja kaczek liczyła 250 szt., w tym: 49 kaczorów i 201 kaczek reprodukcyjnych.

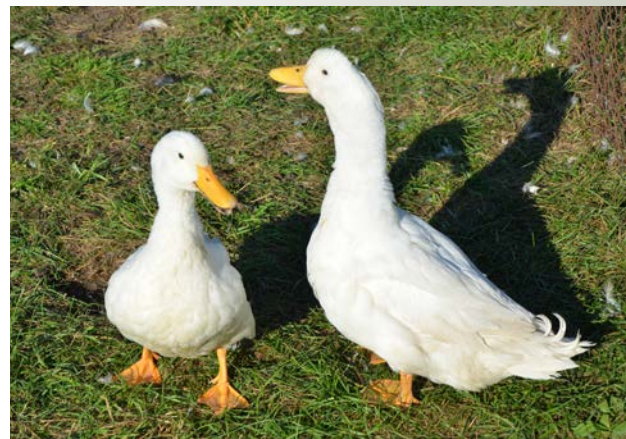
Wzorzec rasy. Kaczki mają: białe upierzenie, nogi barwy pomarańczowożółtej, dziób żółty lub bladoróżowy z przebarwieniem dziobowym, szyję smukłą i dość długą, głowę średniej wielkości, pierś pełną, szeroką i wypukłą, a mocne nogi są szeroko rozstawione. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 2450 g, kaczek około 2350 g, a dorosłych ptaków około 2900–3100 g, przy nieśności w okresie sześciu miesięcy wynoszącej przeciętnie około 156 w pierwszym i około 120 jaj w drugim roku użytkowania. Barwa skorupy jaj biała lub zielonkawa. Kaczki LsA charakteryzuje wysoka wartość cech użytkowych przy bardzo dobrej zdrowotności. Odznaczają się zarówno dużą liczbą znoszonych w ciągu roku jaj, jak również wysoką masą ciała i bardzo dobrym umięśnieniem, szczególnie w części piersiowej tuszki. Stanowią bogate źródło zmienności genetycznej, którą można wykorzystać w tworzeniu nowych rodów hodowlanych. Ze względu na znaczną zdolność kombinacyjną populacja ta może być przydatna w pracach zmierzających do uzyskania mieszańców towarowych.

PEKIN DUŃSKI

Kaczki Pekin duński (P-8) pozyskano z piskląt wylęzonych z 600 jaj zakupionych w Danii w 1978 r. Z przeprowadzonych badań wynika, że kaczki wyróżniają zarówno bardzo dobre wskaźniki reprodukcji, jak i dobre cechy mięsne. W krzyżowaniu z rodami hodowlanymi i innymi stadami zachowawczymi wykazują dużą zdolność kombinacyjną. Ptaki te włączono do zasobów genetycznych populacji kaczek w 1983 r. W 2021 r. populacja kaczek liczyła 234 szt., w tym: 40 kaczorów i 194 kaczki reprodukcyjne.

Wzorzec rasy. Kaczki mają: białe upierzenie, nogi i dziób barwy żółtopomarańczowej, harmonijną budowę ciała z nieco podwyższonym z przodu tułowiem, pełną i szeroką pierś, nogi mocne i szeroko rozstawione. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 2700–2800 g, kaczek około 2600–2650 g, a dorosłych ptaków około 3200–3400 g, przy nieśności w okresie sześciu miesięcy wynoszącej około 153 jaja w pierwszym i około 135 jaj w drugim roku użytkowania. Barwa skorupy jaj biała.

Kaczki P-8 uzyskują bardzo dobre wyniki reprodukcyjne i posiadają wybitne walory cech mięsnych, dlatego wielokrotnie były i mogą być wykorzystywane w pracach hodowlanych.





PEKIN FRANCUSKI

Kaczki Pekin francuski (P-9) wytworzono z ptaków zakupionych we Francji. W 1978 r. utworzono z nich stado rodzicielskie, które poddano pracy hodowlanej i ocenie. Ptaki włączono do zasobów genetycznych populacji kaczek w 1983 r. W 2021 r. populacja kaczek liczyła 246 szt., w tym: 50 kaczorów i 196 kaczek reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Kaczki cechuje białe upierzenie, nogi i dziób barwy żółtopomarańczowej, dość duża głowa, długa szyja, grzbiet zaokrąglony i dość długi, tułów walcowaty dość spionowany. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 2400–2450 g, kaczek około 2300 g, a dorosłych ptaków około 2850–3100 g przy nieśności w okresie sześciu miesięcy wynoszącej średnio około 157 jaj w pierwszym i około 127 jaj w drugim roku użytkowania. Barwa skorupy jaj biała.

Kaczki P-9 reprezentują typ ogólnoużytkowy o lepiej zaznaczonych cechach reprodukcyjnych niż mięsnych. Stanowią doskonały materiał do zwierzyńców, parków rekreacyjnych i ogrodów zoologicznych.

PEKIN KRAJOWY – RÓD P-11

Kaczki Pekin krajowy (P-11) doskonalono w fermie Gaik-Brzezowa, a następnie jako ród rezerwowy utrzymywano w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Jurczyce należącym do Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W późniejszym okresie stado jako zachowawcze przebywało w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Szczodre należącym do Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Kolejnym etapem było przeniesienie rodu do prywatnej fermy w Nieciszowie k. Oleśnicy (woj. dolnośląskie). Obecnie ród P-11 utrzymywany jest w Ośrodku Hodowli Kaczek w Lińsku w województwie kujawsko-pomorskim. W 2021 r. populacja kaczek liczyła 531 szt., w tym: 111 kaczorów i 420 kaczek reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Kaczki posiadają: białe upierzenie, łapy i dziób barwy żółtopomarańczowej. Odznaczają się harmonijną budową ciała, niedużą głową i dość krótką szyją, szeroką i wypukłą piersią. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 2750 g, kaczek około 2500–2600 g, a dorosłych ptaków około 3200–3400 g. Znoszą po około 137 jaj o białej barwie skorupy. Kaczki P-11 są bardzo dobrze przystosowane do krajowych warunków środowiska i żywienia, a także nadają się do chowu ekstensywnego.

PEKIN KRAJOWY – RÓD P-22

Kaczki Pekin krajowy (P-22) doskonalono w fermie Borowina. Materiał wyjściowy stanowiły kaczki krajowe, które przekrzyżowano z kaczorami Pekin importowanymi z Niemiec Wschodnich (dawnego NRD). W postaci rodu rezerwowego ptaki te następnie umieszczono w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Jurczyce należącym do Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, a później jako stado zachowawcze w Rolniczym Zakładzie Doświadczalnym Szczodre, należącym do Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Kolejnym etapem było przeniesienie rodu do prywatnej fermy w Nieciszowie k. Oleśnicy (woj. dolnośląskie). Obecnie ród P-22 utrzymywany jest w Ośrodku Hodowli Kaczek w Lińsku w województwie kujawsko-pomorskim. W 2021 r. populacja kaczek liczyła 734 szt., w tym: 154 kaczozy i 580 kaczek reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Kaczki mają: białe upierzenie, łapy i dziób barwy żółtopomarańczowej. Ptaki odznaczają się harmonijną budową ciała, niedużą głową i dość krótką szyją, szeroką i wypukłą piersią. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 2650 g, kaczek około 2450–2500 g, a dorosłych ptaków około 3000–3200 g. Znoszą po około 130 jaj o białej barwie skorupy. Kaczki P-22 cechuje drobnowłóknistość mięśni piersiowych, znaczna odporność na niekorzystne warunki środowiskowo-żywnieniowe oraz dobre wykorzystanie pasz gospodarskich.



PEKIN KRAJOWY – RÓD P-33

Kaczki Pekin krajowy (P-33) pochodzą po materiale krajowym utrzymywanym początkowo w Zakładzie Doświadczalnym IZ Pawłowice, a następnie w Małym Klinczu, gdzie zostały przekrzyżowane kaczkami importowanymi z Holandii. Stado przeniesiono następnie do Borowego Młyna. Z uwagi na likwidację tej fermy stado selekcyjne, liczące wtedy 159 kaczorów i 541 kaczek, umieszczono w 1978 r. w ówczesnym Zakładzie Hodowli Drobiu Wodnego, a obecnie Stacji Zasobów Genetycznych Drobiu Wodnego w Dworzyskach. W 2021 r. populacja kaczek liczyła 257 szt., w tym: 50 kaczorów i 207 kaczek reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Kaczki mają: białe upierzenie, nogi i dziób barwy pomarańczowożółtej, głowę niezbyt dużą, szyję średniej grubości, grzbiet długi i niezbyt szeroki, a sylwetkę delikatną z bardziej spionowaną postawą. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 2500–2600 g, kaczek około 2400–2500 g, a dorosłych ptaków około 3150–3400 g, przy nieśności wynoszącej średnio około 136 jaj w okresie sześciu miesięcy w pierwszym i około 117 jaj w drugim roku użytkowania. Barwa skorupy jaj – biała. Kaczki P-33 wyróżnia – duża wartość dietetyczna mięsa, mała zawartość tłuszczu w tuszce i dobra jakość pierza. Ptaki te wykazują dużą odporność na niekorzystne warunki środowiskowo-żywniowe. Nadają się bardzo dobrze do chowu przydomowego.

PEKIN KRAJOWY – RÓD P-44

Kaczki Pekin krajowy (P-44) zostały wytworzone w fermie zarodowej Rolniczego Zakładu Doświadczalnego Szczodre (woj. dolnośląskie) należącego do Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Stado kaczek rodu P-44 zostało zamknięte przed dopływem obcej krwi w 1962 r. i selekcyjonowane na masę ciała oraz nieśność. W 1987 r. zmodyfikowano program hodowlany genetycznego doskonalenia poprzez zastosowanie przyżyciowej oceny zawartości mięsa i tłuszczu ze skórą. W 1993 r. kaczki przeniesiono w rejon Borów Tucholskich. Obecnie ród P-44 utrzymywany jest w Ośrodku Hodowli Kaczek w Lińsku (woj. kujawsko-pomorskie). W 2021 r. populacja kaczek liczyła 765 szt., w tym: 160 kaczorów i 605 kaczek reprodukcyjnych.

Wzorzec rasy. Kaczki mają: białe upierzenie, łapy i dziób pomarańczowożółte. Ptaki odznaczają się harmonijną budową ciała, poziomą sylwetką, mają pierś pełną, szeroką i dobrze umięśnioną, nogi mocne i szeroko rozstawione. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 3000–3300 g, kaczek około 2700–3000 g. Kaczki znoszą w sezonie nieśności około 140–145 jaj o białej barwie skorupy.

Kaczki P-44 są jednym z najstarszych i najbardziej wartościowych rodów hodowlanych w Polsce. Jest to ród kaczek mięsnych o cechach rodu żeńskiego.

PEKIN KRAJOWY – RÓD P-55

Kaczki Pekin krajowy (P-55) zostały wytworzone w fermie zarodowej Rolniczego Zakładu Doświadczalnego Szczodre (dolnośląskie) należącego do Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Stado kaczek rodu P-55 zostało zamknięte przed dopływem obcej krwi w 1967 r. i selekcyjonowane na masę ciała i cechy mięsne. W 1987 r. zmodyfikowano program hodowlany genetycznego doskonalenia poprzez zastosowanie przyżyciowej oceny zawartości mięsa i tłuszczu ze skórą. W 1993 r. ród przeniesiono w rejon Borów Tucholskich. Obecnie ród P-55 utrzymywany jest w Ośrodku Hodowli Kaczek w Lińsku (woj. kujawsko-pomorskie). W 2021 r. populacja kaczek liczyła 718 szt., w tym: 155 kaczorów i 563 kaczki reprodukcyjne.

Wzorzec rasy. Kaczki posiadają: białe upierzenie, łapy i dziób pomarańczowożółte. Ptaki odznaczają się harmonijną budową ciała, poziomą sylwetką, mają pierś pełną, szeroką i dobrze umięśnioną, nogi mocne i szeroko rozstawione. Masa ciała 7-tygodniowych kaczorów wynosi około 3200–3500 g, kaczek około 2800–3200 g. Kaczki znoszą w sezonie nieśności około 100–120 jaj o białej barwie skorupy.

Kaczki P-55 należą do rodów wyjątkowo cennych pod względem genetycznym i hodowlanym. Jest to ród kaczek mięsnych o cechach rodu męskiego.



RODZIME RASY ZWIERZĄT FUTERKOWYCH

*I*nstytut Zootechniki koordynuje w Polsce ochronę zasobów genetycznych rodzimych ras zwierząt gospodarskich. Z mocy ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. (Dz. U. z 2003 Nr 106, poz. 1002) do zwierząt gospodarskich zaliczone zostały także roślinożerne i mięsożerne zwierzęta futerkowe utrzymywane na polskich fermach. Spośród wielu ras i odmian zwierząt futerkowych część została stworzona lub utrwalona przez polskich hodowców i naukowców. Zwierzęta te nie zawsze są w stanie konkurować z innymi wysokoprodukcyjnymi rasami czy też odmianami, dlatego też postanowiono roztoczyć nad nimi „parasol ochronny”. Są one dowodem myśli hodowlanej oraz rezerwą genetyczną dla przyszłych pokoleń.

Program ochrony zasobów genetycznych zwierząt futerkowych jest realizowany od 1999 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).

Paweł Bielański

Koordinator ds. ochrony zasobów genetycznych zwierząt futerkowych,
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobniego Inwentarza,
Kraków-Balice

Dorota Kowalska, Małgorzata Piórkowska

Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Drobniego Inwentarza,
Kraków-Balice





KRÓLIK POPIELNIAŃSKI BIAŁY

Króliki popielniańskie białe jako jedyna zachowana polska rasa stanowią cenny element różnorodności genetycznej tego gatunku. Charakteryzują się one wysoką płodnością i plennością oraz bardzo dobrymi cechami adaptacyjnymi do mniej korzystnych warunków środowiskowych. Należy również wspomnieć o tym, że nad ich wytworzeniem pracowało już od lat 50. ubiegłego wieku wielu polskich naukowców. Z kolei, dzięki trudowi hodowców rasa ta przetrwała do dziś.

Prace nad utworzeniem tej rasy rozpoczęły się w Zakładzie Doświadczalnym Instytutu Zootechniki w Chorzelowie i były prowadzone przez prof. Z. Kamińskiego. Później badania kontynuowano w Zakładzie Doświadczalnym Polskiej Akademii Nauk w Popielnie i stąd wywodzi się ich nazwa. W efekcie prowadzonych prac udało się w 1964 r. uzyskać w Popielnie całe stado królików o jednolitej, albinotycznej barwie okrywy włosowej. Dzięki staraniom dr Władysława Karłowicza w 1965 r. ferma królików z Popielna została przeniesiona do Instytutu Genetyki i Hodowli Zwierząt Polskiej Akademii Nauk w Jastrzębcu koło Warszawy. Efektem prowadzonych badań i wieloletniej pracy selekcyjnej było ugruntowanie cech fenotypowych i wszystkich ważniejszych cech produkcyjnych.

Możliwość objęcia królików popielniańskich białych oceną wartości użytkowej i hodowlanej powstała w 1989 r., kiedy to ówczesne Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej zatwierdziło wzorzec tej rasy. Od tej chwili księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej oraz ocenę genetyczną prowadzi Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt.

Wzorzec rasy. Króliki popielniańskie białe charakteryzują się: białą okrywą włosową, wyjątkowo licznymi miotami – 7–8 królicząt w miocie i stosunkowo dobrym odchowem, sięgającym 6,5 króliczęcia w miocie. Zwierzęta tej rasy mają bardzo dobre tempo wzrostu – w wieku 90 dni uzyskują masę 2,7 kg przy wysokiej wydajności rzeźnej sięgającej 60%. Tuszki pozyskane zarówno od królików czystej rasy, jak i krzyżówek z innymi rasami charakteryzują się bardzo dobrym umięśnieniem i wysoką jakością.

Rasa ta posiada bardzo dobre zdolności adaptacyjne do niekorzystnych warunków środowiskowych, co jest szczególnie ważne w chowie przyzagrodowym. Króliki te cieszą się coraz większym zainteresowaniem i liczba samicy stada podstawowego sięga już ponad 500 sztuk.

Programem ochrony zasobów genetycznych królik popielniański biały jest objęty od 1999 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).



SZYNSZYLA BEŻOWA

Początki hodowli szynszyli w Polsce datują się na rok 1956. Wtedy to Elwira i Władysław Rzewscy zaimportowali te zwierzęta, początkowo na Wybrzeże, a później do miejscowości Grywałd. Pod koniec lat pięćdziesiątych u E.W. Rzewskich pojawiła się nowa mutacja szynszyli określona jako szynszyla beżowa. Początkowo wzbudziła ona duże zainteresowanie wśród hodowców, jednak ze względu na nie najlepszą w tym okresie koniunkturę gospodarczą tego gatunku zainteresowanie to dość szybko minęło. Na szczęście szynszyle beżowe zostały utrzymane przez kilku hodowców – obecnie zwierzęta tej odmiany barwnej można spotkać na nielicznych fermach w naszym kraju. Największa populacja jest utrzymywana w województwie małopolskim. Obecna wielkość stada podstawowego szynszyli beżowej objętego oceną wartości użytkowej oraz oceną genetyczną Krajowego Centrum Hodowli Zwierząt wynosi 279 samic i 64 samce utrzymywane w 7 stadach.

Należy zauważyć, że szynszyle, w tym beżowe cieszą się w ostatnich latach zainteresowaniem jako zwierzęta domowe towarzyszące człowiekowi. Mutacja beżowa krzyżowana z innymi odmianami barwnymi daje możliwość uzyskania mieszańców o ciekawym i oryginalnym umaszczeniu okrywy włosowej, które w szczególności są poszukiwane jako zwierzęta domowe. Programem ochrony zasobów genetycznych szynszyla beżowa jest objęta od 1999 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).

NUTRIA

Nutria (*Myocastor coypus* Moll.) trafiła z Ameryki Południowej do Europy na początku XX wieku. W 1926 r. Ludwik Palach z Wielkopolski sprowadził dwie pary nutrii z Argentyny. Rozwój ich hodowli trwał aż do wybuchu II wojny światowej, kiedy to w Polsce utrzymywano około 500 samic. Po wojnie systematycznie następowała odbudowa stada podstawowego na bazie materiału krajowego oraz importów z Czechosłowacji, NRD i RFN. W latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku sprowadzono do Polski 563 zwierzęta. W kolejnych dziesięcioleciach systematycznie rosła produkcja skór, osiągając apogeum w 1980 r., kiedy to polska hodowla wyprodukowała 3,4 mln skór, w tym około 70% skór nutrii odmian barwnych. Polska była wówczas największym na świecie producentem skór nutriowych pochodzących od zwierząt utrzymywanych w systemie klatkowym.

Załamanie się światowego obrotu skórami nutriowymi pochodzącymi z chowu klatkowego było spowodowane dużym nasyceniem rynku oraz zmianą trendów mody. Dodatkowo, postęp technologiczny w przerobie skór spowodował wzrost zainteresowania tańszymi skórami ze zwierząt pochodzących z odłowu. Efektem tego trwającego od 25 lat trendu jest prawie całkowity zanik hodowli nutrii grenlandzkiej oraz pozostałych odmian barwnych, takich jak: standard, biała niealbinotyczna,





bursztynowozłocista, perłowa, pastelowa, sobolowa i czarna dominująca. Wielkość stada podstawowego (zwierzęta wpisane do ksiąg hodowlanych) wg stanu na dzień 1.12.2021 r. wynosiła: 40 samców i 133 samice w 3 stadach. Podmiotem prowadzącym księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej i ocenę genetyczną jest Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt.

Wyjściową formą dla odmian barwnych nutrii była odmiana standard o barwie okrywy najbardziej zbliżonej do ubarwienia nutrii dzikiej. W wyniku mutacji i wieloletniej pracy hodowlanej powstało szereg odmian barwnych, w tym:

- czarna dominująca, będąca homozygotą lub heterozygotą (JJ lub Jj). Cechuje się bardzo silnym melanizmem, który pogłębia czerni okrywy włosowej. Brak jest strefowości włosów, jedynie na czole i obrzeżach nozdrzy mogą występować białe włosy;
- bursztynowozłocista dominująca do barwy nutrii standardowej i wszystkich mutacyjnych odmian recesywnych. Występuje w postaci homozygotycznej (MM) i heterozygotycznej (Mm). Charakteryzuje się jednolicie rudozłotą barwą okrywy włosowej bez posrebrzenia;
- biała niealbinotyczna występująca w postaci heterozygotycznej (Hh). Barwa okrywy włosowej jest czysto biała, a łączówki zabarwione są na niebiesko-czarno;

- sobolowa będąca homozygotą recesywną (aa). Okrywa włosowa oraz podszycie są czarne z odcieniem brązowym, przy czym włosy puchowe w partii brzusznej są lekko rozjaśnione;
- pastelowa powstała w wyniku połączenia odmiany beżowej z czarną dominującą, stąd osobniki ciemnopastelowe są homozygotami, a jasnobrązowe heterozygotami. Zwierzęta te odznaczają się jednolicie brązową barwą okrywy włosowej bez strefowego umaszczenia włosów puchowych;
- perłowa będąca homozygotą lub heterozygotą genu posrebrzenia (W). Cechuje się barwą białą przydymioną z wyraźnym odcieniem jasnoszaro-beżowym zagęszczonym wzdłuż linii grzbietu. Na podbrzyszu włosy są białe. Barwa tęczęwek jest czerwono-brązowa;
- grenlandzka ($t^{n}t^{n}$) do niedawna najbardziej rozpowszechniona w Polsce odmiana nutrii. Jej włosy pokrywowe są szroniasto-beżowoszare, a włosy puchowe – szarobeżowe. W barwie ogólnej wyraźnie widoczny jest odcień beżowy i posrebrzenie. Futro na grzbiecie jest ciemniejsze niż na podbrzyszu. Kolor tęczęwek – czerwono-niebieski.

Programem ochrony zasobów genetycznych nutria jest objęta od 2007 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).





LIS POSPOLITY PASTELOWY

Początki hodowli lisa pospolitego pastelowego datują się na 1972 r., kiedy to na jednej z ferm w województwie poznańskim samica o umaszczeniu srebrzystym urodziła miot, w którym oprócz młodych standardowo umaszczonych znajdowały się również osobniki beżowe. Samica ta została zakupiona przez inż. W. Pisańskiego do Zakładu Hodowli Zwierząt Futerkowych w Jeziorach Wielkich. Mutant ten został najpierw nazwany „perłą jezior”, a następnie – lisem pastelowym.

Zorganizowaną pracę hodowlaną nad nową odmianą mutacyjną rozpoczął prof. dr hab. J. Maciejowski w 1976 r. Stado liczyło wtedy 13 samców i 9 samic. W 1984 r. lisy pastelowe zostały uznane za nową odmianę lisa pospolitego.

Zła koniunktura na światowych rynkach futrzarskich spowodowała zmniejszenie zainteresowania skórami tak jasno umaszczonych zwierząt, co wpłynęło na zmniejszenie się stada lisów pastelowych. Dlatego, aby zapobiec wyginięciu odmiany stanowiącej oryginalny dorobek polskiej hodowli, zwrócono się do Ministerstwa Rolnictwa o objęcie stada lisów pastelowych opieką i przyznanie dotacji na jego utrzymanie. Była to inicjatywa prof. Grażyny Jeżewskiej z Katedry Biologicznych Podstaw Produkcji Zwierzęcej AR w Lublinie oraz inż. D. Dąbrowskiej z CSHZ w Warszawie. Stado lisów pospolitych pastelowych zostało od 1996 r. objęte ochroną zasobów genetycznych zwierząt futerkowych. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).

Księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej i ocenę genetyczną prowadzi Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt. Wielkość stada podstawowego w 2022 r. wynosiła 49 samic i 13 samców. Ponadto, część zwierząt srebrzystych jest nosicielami tego genu.

LIS POSPOLITY BIAŁOSZYJNY

Odmiana białoszynna lisa pospolitego, zwanego początkowo „białoszynką moszczeniacką”, powstała w 1970 r., kiedy to na fermie Państwowego Gospodarstwa Hodowli Zwierząt Futerkowych Batorówka w Moszczenicy w miocie lisów srebrzystych urodziło się pięć szczeniąt, a wśród nich jedno było odmiennie ubarwione. Umaszczenie liska było zbliżone do lisa białopyskiego; różniło się tylko szerokim na 7 cm białym symetrycznym kołnierzem na szyi zwierzęcia.

W 1986 r. Ministerstwo Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej uznało wyhodowanego przez inż. A. Leźnickiego lisa białoszynnego za nową odmianę lisa pospolitego. Od tego czasu księgi hodowlane wraz z oceną wartości użytkowej i oceną genetyczną prowadzi Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt. Na koniec 2021 r. wielkość stada podstawowego (zwierzęta wpisane do ksiąg hodowlanych) wynosiła: 14 samców i 33 samice w 2 stadach.

Programem ochrony zasobów genetycznych lis pospolity białoszynny jest objęty od 1999 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).



TCHÓRZ



Hodowla tchórzy (*Mustela putorius* L.), zwanych dawniej tchórzofretkami rozpoczęła się w Polsce w latach 30. ubiegłego stulecia. Tchórz jest mieszańcem powstałym w wyniku krzyżowania tchórza europejskiego i fretki, zwanej również tchórzem afrykańskim. W 1985 r. rodzimą populację tchórzy uzupełniono materiałem importowanym ze Szkocji. Dolew krwi tchórzy szkockich spowodował korzystne zmiany w okrywie włosowej. Uzyskano zwierzęta o ciekawym popielatokremowym typie barwnym, poszukiwanym na światowym rynku futrzarskim. Ponadto, poprawiła się gęstość okrywy włosowej oraz uzyskano skrócenie włosów pokrywowych przy jednoczesnym równomiernym zawołowaniu. Skóry tak uszlachetnionych tchórzy uzyskiwały wyższe ceny. Zachowanie korzystnych cech okrywy włosowej do chwili obecnej wyznacza kierunek prowadzenia prac hodowlanych.

W końcu lat 80. roczna produkcja skór tchórzy wynosiła około 20 tys. sztuk. Istniejąca w późniejszym okresie dekoniunktura na skóry z mięsożernych zwierząt futerkowych doprowadziła do bardzo dużego zmniejszenia populacji tych zwierząt. Obecnie oceną wartości użytkowej i oceną genetyczną prowadzoną przez Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt objęte jest: 11 samców i 35 samic w jednym stadzie. Programem ochrony zasobów genetycznych tchórz jest objęty od 1999 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/futerka).





RODZIME RASY PSZCZOŁ

*Pszczoly miodne (*Apis mellifera*) jako gatunek osiągnęły niebawoma sukces ewolucyjny. Proces adaptacji poprzez dobór naturalny spowodował wytworzenie odrębnych podgatunków różniących się wieloma cechami fenotypowymi, takimi jak ubarwienie czy zachowanie. W ten sposób wyróżniono około 30 podgatunków zamieszkujących pierwotny zasięg występowania pszczoły miodnej: Europę, Afrykę oraz Azję Zachodnią. Poszczególne podgatunki w perfekcyjny sposób zaadaptowały się do konkretnych warunków klimatycznych, miejscowej flory oraz lokalnych patogenów.*

Ochroną zasobów genetycznych pszczoł objęte są cztery linie rasy środkowoeuropejskiej – Kampińska, Augustowska, Asta i Północna oraz linia Dobra rasy krajńskiej. Pierwsze programy ochrony dla linii rasy środkowoeuropejskiej zostały zatwierdzone przez MRiRW w 2000 r., a linii car Dobra w 2014 r. Aktualnie obowiązują programy ochrony wprowadzone Zarządzeniem Dyrektora Instytutu Zootechniki PIB nr 12/22 z dnia 21 stycznia 2022 r. (www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl/pszczoły).





CIEMNA PSZCZOŁA ŚRODKOWOEUROPEJSKA

Jednym z podgatunków (inaczej rasa geograficzna) pszczoły miodnej jest pszczoła środkowoeuropejska (*Apis mellifera mellifera*), która po ostatnim zlodowaceniu skolonizowała Europę od Wysp Brytyjskich na zachodzie po Ural na wschodzie oraz od Pirenejów i Alp od południa po morze Bałtyckie na północy. Pierwotnie występowała na obszarze całej Polski z wyjątkiem Pogórza. Niestety, na skutek masowego importu obcych ras w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat – które co prawda wybaczały więcej błędów pszczelarskich poprzez zwiększoną liczebność czy łagodność, ale nie są tak przystosowane do lokalnych warunków jak pszczoły środkowoeuropejskie – nastąpiło niemal całkowite wyparcie naszych rodzimych pszczół z terenu Polski. Dlatego, konieczne jest podejmowanie działań ochronnych.

Pszczoły rasy środkowoeuropejskiej charakteryzują się ciemnym ubarwieniem oskórka, stąd ich nazwa w innych językach to: „black/dark European Honeybee” (ang.); „Die Dunkle Biene” (niem.). Owłosienie jest brunatne lub szare bez wyraźnych pierścieni; posiadają stosunkowo krótki języczek. Pszczoły te są ruchliwe na plastrze; w czasie przeglądu gniazda robotnice zbiegają szybko w dół ramki i zwieszają się tworząc charakterystyczne „grona”; zapasy miodu zasklepiają pozostawiając warstwę powietrza pomiędzy miodem a zasklepem, co powoduje „biały” wygląd zasklepu. Pszczoły te doskonale dostosowują rozwój wiosenny do zmiennej pogody. Są odporne na niekorzystne warunki długiej zimowli i chłodnego przedwiośnia, przystosowane do lotów nawet w dni pochmurne i przy niskich

temperaturach. Jesienią silnie kitują gniazda, matki naturalnie ograniczają się w czerwieniu wraz ze skróceniem dnia, do zimowli wchodzą silne, przez co dobrze wykorzystują wczesne pożytki oraz posiadają silny instynkt obronny.

Z uwagi na warunki klimatyczno-środowiskowe Polski niezmiernie istotne dla właścicieli pasiek jest dostosowanie tych pszczół do różnych warunków zimowli, szczególnie surowych długich zim oraz dostosowanie rozwoju wiosennego do warunków klimatyczno-pożytkowych. W kontrolowanym krzyżowaniu towarowym pszczoły środkowoeuropejskie poprawiają u mieszańców żywotność i elastyczność środowiskową, przez co zwiększają ich potencjał produkcyjny. Jako komponent krzyżowania oraz w czystym chowie są niezastąpione na terenach, gdzie panują trudne warunki klimatyczno-pożytkowe.

W Polsce pszczoła miodna, zgodnie z art. 2 ust. 1b) ustawy o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt (Dz. U. z 2021, poz. 36) jest zwierzęciem gospodarskim. Dzięki temu możliwe było objęcie zachowanych miejscowych linii pszczół programami ochrony zasobów genetycznych. Programy te obejmują cztery linie rasy środkowoeuropejskiej: M Kampinoska, M Augustowska, M Północna i M Asta. Dwie z nich: M Augustowska i M Kampinoska zostały zachowane w swojej pierwotnej formie w rejonach naturalnego występowania (Puszcza Augustowska i Kampinoski Park Narodowy), a dwie następne: M Północna i M Asta zostały udoskonalone przy zachowaniu najcenniejszych cech pszczół rodzimych. Za prowadzenie ksiąg hodowlanych oraz oceny wartości użytkowej i genetycznej dla tych linii odpowiada Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt w Warszawie.

LINIA M KAMPINOSKA

Naturalnym siedliskiem pszczół linii M Kampinoska jest obszar Puszczy Kampinoskiej, w której występują obszary zwartych kompleksów leśnych z podszyciem niezbyt bogatym w rośliny atrakcyjne dla pszczół oraz duże obszary pozbawione drzew – ubogie, często podmokłe łąki, z pojedynczymi drzewami i krzewami miododajnymi. Rzadziej zdarzają się tereny posiadające bardziej zwarte kompleksy roślin miododajnych. Uprawy polowe wykorzystywane przez pszczoły, głównie rzepak, spotyka się na obrzeżach rejonu kampinoskiego.

Pszczoły tej linii są utrzymywane w pasiekach na terenie puszczy Kampinoskiej (rejon) oraz w stadach współpracujących (poza rejonem). Są one objęte ochroną zasobów genetycznych już od lat siedemdziesiątych XX wieku. Na początku lat 80. ubiegłego wieku powstał na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego zamknięty rejon hodowli zachowawczej tej linii. Obecnie obowiązuje uchwała nr 3/20 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 21 stycznia 2020 r. w sprawie dopuszczenia utrzymywania pszczół rasy środkowoeuropejskiej linii M Kampinoska oraz zakazu utrzymywania pszczół innych ras i linii na terenie Parku. Od 2014 r. stado zachowawcze wiodące tej linii należy do Pasieki Hodowlanej KRIR Sp. z o.o. z siedzibą w Parzniewie. Funkcjonowanie rejonu ma na celu zabezpieczenie naturalnej populacji pszczół środkowoeuropejskich przed introdukcją genów pochodzących od innych podgatunków lub linii pszczoły miodnej. Wśród pszczelarzy przeważają ludzie

starsi, zajmujący się pszczelarstwem amatorsko, dla których najważniejsza nie jest wydajność miodowa pszczół, tylko ich zdrowotność i odporność.

Niestety, w ostatnich latach liczebność populacji wykazuje tendencje spadkowe ze względu na ubogie pożytki, zmienne warunki klimatyczne czy napływ patogenów. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na zmniejszanie się populacji jest starzenie się i wymieranie pszczelarzy, którzy nie pozostawiają następców. Z tego powodu tradycyjne, a nawet obrzędowe traktowanie pszczół, z jakim kiedyś mieliśmy tu do czynienia i które było elementem kultury rolniczej i miejscowego folkloru, należy uznać za historyczne.

Linia M Kampinoska chętnie gromadzi zapasy miodu nad czerwiem i w nadstawkach. Pyłek gromadzi w sposób uporządkowany wokół czerwiu i na sąsiednich plastrach. Tworzy duże i silne rodziny. Charakteryzuje się dużą zdrowotnością, odpornością na trudne warunki, umiejętnością wykorzystania ubogiej bazy pożytkowej i wysoką obronnością, dzięki czemu nie dają się rabować innym pszczołom, zwłaszcza w okresie karmienia. Dodatkowo, matki linii Kampinoskiej niezależnie od warunków pogodowych przerywają czerwienie na przełomie września i października, dzięki czemu skuteczniejsze jest zwalczanie warrozy w tym okresie.

LINIA M AUGUSTOWSKA

Pszczoły linii M Augustowska wywodzą się z obszaru Puszczy Augustowskiej, gdzie ubogie pożytki nektarowe i pyłkowe, wynikające z bardzo słabych gleb oraz ostrego klimatu

kontynentalny z okresami niskich temperatur latem i długą zimą ukształtowały jej cechy użytkowe. Już w latach 70. XX wieku na terenie Puszczy Augustowskiej powstał zamknięty obszar hodowli zachowawczej tej linii pszczół, podzielony na strefę centralną o promieniu około 10 km oraz strefę izolacyjną, obejmującą pas szerokości około 10 km od granicy strefy centralnej. Obecnie obowiązuje uchwała Nr XXIII/293/2020 z dnia 7 grudnia 2020 r. w sprawie dopuszczenia utrzymania pszczół rasy środkowoeuropejskiej linii M Augustowska oraz zakazu utrzymania pszczół innych ras i linii na terenie Puszczy. Stado wiodące tej linii należy od 2014 r. do Pasieki Hodowlanej KRIR Sp. z o.o.

Podobnie jak w przypadku linii M Kampinoska, wśród pszczelarzy przeważają ludzie starsi, hołdujący tradycyjnym metodom gospodarki pasiecznej. W tym zamkniętym rejonie pszczoły są zanikającym elementem kultury rolniczej i miejscowego folkloru. Podobnie jak w przypadku pszczół linii Kampinoska, problemem jest starzenie się pszczelarzy i częsty brak następców. Linia M Augustowska jest doskonale przystosowana do trudnych warunków przyrodniczych (bardzo ubogie pożytki, długie i ostre zimy, niskie temperatury nocą w okresie wiosenno-letnim). Zwykle zimuje w małych rodzinach i zużywa mało pokarmu. Po ustabilizowaniu się pogody wiosną przy dobrych pożytkach rozwija się błyskawicznie, a zbyt ciasne gniazdo powoduje trudny do opanowania nastrój rojowy.

W czasie trwania sezonu użytkowego, przy braku pokarmu nektarowego czy pyłkowego, zauważa się loty pszczół

nawet przy stosunkowo zimnej i wietrznej pogodzie. Pszczoły te nie wykazują skłonności do rabunku i nie dają się rabować, na brak pożytku nie reagują zwiększoną złośliwością.

LINIA M PÓŁNOCNA

Populacja pszczół linii M Północna wywodzi się od pszczół miejscowych, utrzymywanych i selekjonowanych w naturalnych warunkach klimatyczno-pożytkowych północnej Polski. Powstała ona z połączenia dwóch linii pszczół środkowoeuropejskich: Mazurki oraz Pomorskiej. Prace hodowlane nad wyprowadzeniem linii Mazurka oraz poprawieniem jej walorów użytkowych zostały podjęte na początku lat 60. XX wieku przez dr Wandę Ostrowską w pasiece Zootechnicznego Zakładu Doświadczalnego w Siejniku i następnie kontynuowane przez mgr Andrzeja Ejsmonta. Selekcja linii pszczół M Pomorska w warunkach Pomorza Zachodniego była prowadzona w pasiece Okręgowej Stacji Hodowli Zwierząt w Szczecinie w latach 90. ubiegłego wieku (obydwa zakłady już nie istnieją).

Linia M Północna charakteryzuje się dobrą zimowłą, dobrze znosi długie i ostre zimy. Jest żywotna, dobrze wykorzystuje wiosenne pożytki. Utrzymuje dużą siłę rodzin przez cały sezon, dzięki czemu może być wykorzystywana w gospodarce wędrowniej. W okresie bezpożytkowym odznacza się zwiększoną skłonnością do rabunków, a swego gniazda broni zawzięcie. Zapasy miodu i pyłek gromadzi wokół czerwca w sposób nieuporządkowany.

LINIA M ASTA

Linia M Asta jest populacją pszczoł rasy środkowoeuropejskiej selekcionowaną przez najdłuższy czas. Jej nazwa pochodzi od inicjałów hodowcy – Aleksandra Stasińskiego z Radomska, który hodowlę tej linii rozpoczął w 1937 r. W 1946 r., z inicjatywy hodowcy powstało trutowisko w Borkach, które było wykorzystywane przez 36 lat, a następnie trutowisko w Lubieniu, wykorzystywane do 1996 r. Na trutowiskach pnie ojcowskie stanowiła linia Asta; matki tej linii były wymieniane w pasie izolacyjnym o promieniu 7 km. W 1977 r. Asta została przekazana do pasieki zarodowej w Kocierzowach, należącej obecnie do Mazowieckiego Centrum Hodowli i Rozrodu Zwierząt, Sp. z o.o. w Łowiczu. Od tej pory jest utrzymywana w systemie hodowli zachowawczej na terenie województwa łódzkiego oraz od 2018 r. również w województwie świętokrzyskim.

W rejonie, w którym pierwotnie występowała linia M Asta, oprócz naturalnej roślinności, upraw oraz kompleksów leśnych występują bełchatowskie zwałowiska i hałdy powstałe na skutek prowadzenia odkrywek podczas wydobywania węgla brunatnego. Przy ich rekultywacji i zagospodarowaniu, zwłaszcza w okresie wczesnowiosennym, są niezbędne zapylacze przystosowane do bytowania w trudniejszych warunkach środowiskowych, właśnie takie jak pszczoły linii M Asta. Pszczoły te są przystosowane do bytowania w trudniejszych warunkach środowiskowych. Zachowują pierwotne cechy, do których należą: dobra zimowla, dynamiczny rozwój, długowieczność, tendencja do cichej

wymiany matek, odporność na choroby, wysoka produkcja wosku. Wykorzystują wszystkie pożytki, również spadziowe. Rekordowe zbiory miodu uzyskują z pożytków obfitych (rzepak, akacja, gryka). Przy braku pożytku i zmianie warunków atmosferycznych wzrasta obronność gniazda i wówczas obserwuje się wzrost agresywności. Utrzymują porządek w ulu, gromadzą duże zapasy pyłku.

PSZCZOŁA KRAIŃSKA

Innym podgatunkiem pszczoły miodnej naturalnie występującym na terenie naszego kraju (choć nie w takim zasięgu geograficznym jak ciemna pszczoła środkowoeuropejska) jest pszczoła kraińska, potocznie zwana krainką (*Apis mellifera carnica*). Pierwotny zasięg tej rasy rozciągał się od Słowenii na zachodzie po Rumunię na wschodzie oraz od Polski na północy po Serbię na południu. Krainki charakteryzują się jaśniejszym kolorem oskórka niż ich środkowoeuropejskie kuzynki, pozostając jednak w odcieniach brązu. Dłuższy niż u pszczoły środkowoeuropejskiej języczek pozwala pobierać nektar z takich roślin, jak koniczyna biała (*Trifolium repens*). Pszczoły tej rasy trzymają się plastra i charakteryzuje je wybitna łagodność, przy czym nie są podatne na rabunki. Do zimowli pszczoły te mogą wchodzić w mniejszej sile niż inne rasy, co nie wpływa negatywnie na ich przeżywalność, jest natomiast rekompensowane przez gwałtowny rozwój wiosenny. Podobnie jak pszczoły rasy środkowoeuropejskiej krainki są przystosowane do pracy

Rasa	Linia	Stado wodzące		Stada współpracujące	
		nazwa	liczba rodzin	liczba stad	liczba rodzin
Rasa środkowo-europejska	M Kampinoska	Pasieka Hodowlana KRIR Parzniew	42	3	69
	M Augustowska	Pasieka Hodowlana KRIR Olecko	32	4	200
	M Północna	Pasieka Hodowlana KRIR Olecko	30	3	224
	M Asta	Pasieka w Kocierzowach (MCHiRZ w Łowiczu)	50	3	135
Rasa kraińska	car Dobra	Gospodarstwo Pasieczne Sądecki Bartnik	103	7	361

również w niesprzyjających warunkach pogodowych. Przy braku pożytku oraz przy skracającym się dniu matki naturalnie ograniczają czerwienie, co ułatwia kontrolę oraz walkę z dręczem pszczelim (*Varroa destructor*).

LINIA CAR DOBRA

W Polsce linia Dobra jest jedyną pszczolą kraińską objętą ochroną zasobów genetycznych (od 2014 r.). Pszczoła linii Dobra występuje w paśmie Beskidu Wyspowego, na terenach porośniętych lasami jodłowymi. W trakcie ewolucji powstała populacja miejscowa, która poprzez naturalną selekcję przystosowała się do warunków miejscowych – trudnych warunków klimatycznych oraz pożytkowych terenów górskich i podgórszych. Wytworzyła szereg cennych cech, takich jak: odporność na choroby poprzez bardzo silny instynkt higieniczny, dużą zimotrwałość, przystosowanie do zimowli na spadzi, przerywanie czerwienia we wrześniu, ostrożne podejmowanie czerwienia na wiosnę oraz szybki rozwój po ustabilizowa-

niu się pogody. Pszczoła linii Dobra utrzymała się w sposób naturalny na terenie Limanowszczyzny dzięki pszczelarzom, którzy znali i doceniali jej wartość hodowlaną. „Bronili się” oni przed importowanymi liniami i krzyżówkami pszczół niedostosowanych do tamtejszych warunków klimatycznych i pożytkowych, dlatego pszczoła linii Dobra przetrwała w nie zmienionym stanie do dziś. Dzięki temu i z inicjatywy samych pszczelarzy możliwe było utworzenie rejonu hodowli zachowawczej tej linii pszczół na terenach gmin Dobra i Tymbark w województwie małopolskim – Uchwała Nr VII/109/15.

Agnieszka Chelmińska

Koordinator ds. ochrony zasobów genetycznych pszczół,
Instytut Zootechniki PIB, Zakład Hodowli Koni, Kraków-Balice

Michał Kolasa

Instytut Zootechniki PIB,
Zakład Hodowli Drobrego Inwentarza, Kraków-Balice

